

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

4580

III mupf

1886

491.99-8
9-46

8 B 2002

ՄԱՅՐԵՆԻ ԼԵԶՈՒ

1049

ԴԱՍԱԳԻՐԲ ԸՆԹԵՐՑԱՆՈՒԹԵԱՆ

ԱԶԳԱՅԻՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՐԱՆՆԵՐԻ ՀԱՄԱՐ

498

ԵՐՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԳՐԱԴԱՐԱՆ
ԼԵՆԻՆԳՐԱԴ
СССР

ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ԳԻՆՆ Է 45 Գ.

Ա Հ Ի Ա Տ Ա Ս Ի Ր Ե Ց

ՆԻԿՈՂԱՅՈՍ ՏԷՐ-ՂԵՒՈՆԴԵԱՆ

Թ Ի Յ Լ Ի Ս

Մ ը զ ս. Վ ա ր դ ա ն Ե ա ն ի Տ ա ղ ա ր ա ն:

1886

Н. Марк-Тевандиан, родной язык:
Կառնաք գաղ տարւի՛ն Յարաւան քաղաք
աւանտ, Եօտմբերն, Ուրտօս սիւսաւ,
Մարտիս

1049

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԿՈՄՄՈՆԻՍՏԱԿԱՆ ԿՈՆԿՐԵՏ

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԿՈՄՄՈՆԻՍՏԱԿԱՆ ԿՈՆԿՐԵՏԻ ԿՈՆԿՐԵՏ

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԿՈՄՄՈՆԻՍՏԱԿԱՆ ԿՈՆԿՐԵՏԻ ԿՈՆԿՐԵՏ

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԿՈՄՄՈՆԻՍՏԱԿԱՆ ԿՈՆԿՐԵՏԻ ԿՈՆԿՐԵՏ

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԿՈՄՄՈՆԻՍՏԱԿԱՆ ԿՈՆԿՐԵՏԻ ԿՈՆԿՐԵՏ

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԿՈՄՄՈՆԻՍՏԱԿԱՆ ԿՈՆԿՐԵՏԻ ԿՈՆԿՐԵՏ

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԿՈՄՄՈՆԻՍՏԱԿԱՆ ԿՈՆԿՐԵՏԻ ԿՈՆԿՐԵՏ

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԿՈՄՄՈՆԻՍՏԱԿԱՆ ԿՈՆԿՐԵՏԻ ԿՈՆԿՐԵՏ

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԿՈՄՄՈՆԻՍՏԱԿԱՆ ԿՈՆԿՐԵՏԻ ԿՈՆԿՐԵՏ
ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԿՈՄՄՈՆԻՍՏԱԿԱՆ ԿՈՆԿՐԵՏԻ ԿՈՆԿՐԵՏ
ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԿՈՄՄՈՆԻՍՏԱԿԱՆ ԿՈՆԿՐԵՏԻ ԿՈՆԿՐԵՏ

Carim
1049

1049

ՄԱՅՐԵՆԻ ԼԵԶՈՒ

401 99-8
S-46

ԴԱՍԱԳԻՐԲ ՇՆԹԵՐՑԱՆՈՒԹԵԱՆ

ԱԶԳԱՅԻՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՐԱՆՆԵՐԻ ՀԱՍՄԱՐ

ԵՐՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ՀԻՆԵՐՈՐԳ ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Los Hensyuro, Tiff. 20 February 1938
M. M. Parzhanyan, Tiflis, No. 17

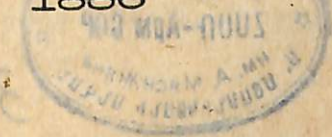
ԱՇԽԱՏԱՐԵՑ

ՆԿԱՂԱՑՈՍ ՏԵՐ-ՂԵՒՈՆԴԵԱՆ

Թ Ի Ֆ Լ Ի Ս

Մ ո լ ռ . Վ ար դ ա ն Ե ա ն ի Տ ար ար ա ն :

1886

ՎՈՋԻ ԿԵՂՈՍՄ

ՄԱՐԿԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ

ՄԱՐԿԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ

ՄԱՐԿԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ
1335

ՎՈՋԻ ԿԵՂՈՍՄ

ՄԱՐԿԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ

Доз. Пензурою: Тиф. 20 Февраля 1885 г.
Тип. М. Вартамянца, Тройц. пер., д. № 11.

ՎՈՋԻ ԿԵՂՈՍՄ

ՄԱՐԿԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ

49805-ահ

36384-66

ՅԱՌԱԶԱԲԱՆ

ՄԱՐԿԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ

«Մայրենի կեդուի» երրորդ տարին հրատարակում ենք հինգերորդ տպագրութեամբ, առանց գրանի փոփոխութեան ենթարկելու նախընթացի համեմատութեամբ: Զորրորդ տարին առանձին պիտի տպագրենք:

Սույն գիրքը երկու մասից է բաղկացած: Առաջին մասի բովանդակութիւնն է բնութիւնը՝ տարուայ ջարս եղանակների բաժանած: Երկրորդ մասի բովանդակութիւնն է Պատկերներ, Հայերն տանեկան կեանքից:

Բնագիտական յօդուածները գետեղած են առաջին մասի մեջ Ե. ա. ելի դուարները տպագրուած են մանր № 10 տատերով. սուրբա գրուցատրութեան համար են առաւելապէս, քան թէ ընթերցանութեան. աշակերտներին բերանացի պետք է աւանդել այդ յօդուածների նիւրը, եւ այնուհետեւ, որպէս կրկնութիւն, կարգացնել: Ուր որ բնագիտական առարկաների համար առանձին ուսուցիչ կայ, այնտեղ այդ մանրատա. յօդուածները պետք է Հայոց լեզուի ուսուցիչ շրջանից դուրս համարուին:

Մնացածի մասին բոլ ինքը գիրքը խօսի եւ անաչառ կրիտիկան, որ համեմատական տեսակետէն ժամանակակից պարագաները ազդից չի գցի ինարկել:

Ցառում ենք, որ անձեռնհաս գտնուեցանք աւելի հարստացնելու գրքոյկիս բոյոր հատուածները: Շատ նիւթեր ունեինք ժողոված, բայց նոցանից մի մասը բողեցինք ուրիշ անգամուան:

- (17) Երկու տարի
- (18) Երկու տարի
- (19) Երկու տարի
- (20) Երկու տարի
- (21) Երկու տարի
- (22) Երկու տարի
- (23) Երկու տարի
- (24) Երկու տարի
- (25) Երկու տարի

Ն Ի Խ Թ Ե Ր Ի Ց Ա Ն Կ Ը .

Հ Ա Տ Ո Ւ Ա Ծ Ա Ռ Վ Ջ Ի Ն — Տ Ա Ր Ո Ւ Ա Յ Չ Ո Ր Ս Ե Ղ Ա Ն Ա Կ Ն Ե Ր Ը .

— Իր մի գծով հարկադրանքով մեզանք բարձրագույն զինվորական զորքերով մեզանք

— Իր մի գծով մեզանք բարձրագույն զինվորական զորքերով մեզանք

— Իր մի գծով մեզանք բարձրագույն զինվորական զորքերով մեզանք

I. Գ Ս Ր Ո Ւ Ն . Գեորգիայի զինվորական զորքերով մեզանք

1) Գարուն՝ Բաճախ 2

2) Ջալալից յետոյ՝ Պոռթեանց 7

3) Բնութեան կենդանանայլ (Ա. Բ. Գ.)՝ Պոռթեանց 2

4) Ջալալից 7

5) Դաշտումը 7

6) Երեխան դաշտումը՝ քարգ. Ղուկասեանց 9

7) Անտառը եւ նորա օգուտները 10

8) Ծառերն ու կացինը՝ Խ. Աբովեանց 11

9) Կաղնի եւ եղեգն՝ քարգ. Այվալեան (Կրիլովից) 12

10) Բոյսերի մասերը եւ նոցա բեղմնաւորութիւնը (Ա.—Է.) 14

11) Վարդի ոտտ՝ Ջալալեանց 20

12) Էլն ու սոխակի՝ Մ. Աբովեանց 22

13) Սար գնալը՝ Խ. Աբովեանց 22

14) Ոստիկ՝ Գամառ-Քարիպայ 23

15) Բիւրապատիկ՝ Սրուանձտեան 24

16) Ջաղկանք (Աւանդութիւն)՝ Գամառ-Քարիպայ 28

— Իր մի գծով մեզանք բարձրագույն զինվորական զորքերով մեզանք

— Իր մի գծով մեզանք բարձրագույն զինվորական զորքերով մեզանք

II. Ա Մ Ա Ռ . Գեորգիայի զինվորական զորքերով մեզանք

17) Ամառ՝ Բաճախ 30

18) Երկու խոփ 30

19) Երաշտ՝ Պոռթեանց 31

21) Ամպեր՝ Կ. Մ Շահնազարեան 34

22) Կարկուտ—նոյն 35

23) Կալոցի ժամանակ՝ Գեղամեան 37

24) Կալի երգ՝ Արարատեան 38

25) Մի հոգի երկու մարմնի մեջ՝ քարգ. Յ. Նազարեան 39

26) Բոստանչի՝ Աղայեանց 40

27) Անտոն Երեսնուն . Ա. Բ.)՝ Խ. Աբովեանց 41

28) Արամը (Արտաքին զգայարանքներ) 45

29) Դարեգինը (Գլուխ) 47

30) Արշախը (Ներքին գործարաններ) 49

31) Խարսուսքիւն՝ քարգ. Ղուկասեանց 51

32) Ծնողասիրութիւն՝ նոյն 52

33) Մարդու մարմնի անդամները 53

34) Հրաշալի տնակ 53

35) Բարեխիղջ խափչիկը՝ քարգ. Ղուկասեանց 55

36) Երիտամարդը եւ իւր ստուերը (Կրիլովից) 56

37) Գիւղական եւ մշակ՝ Այվալեան (Կրիլովից) 56

38) Կապկի եղբայրը 57

39) Կապիկներ՝ Այվալեան (Կրիլովից) 59

40) Հետաքրքիր—նոյն 61

41) Ոչխար 62

42) Արամազդը եւ ոչխարը 65

43) Հովիւ եւ մոծակ՝ Այվալեան (Կրիլովից) 66

44) Գայլ եւ գառն—նոյն 66

45) Զի 68

46) Արամազդը եւ ձիւն 69

47) Կով 1

48) Փիղ 72

49) Փղը եւ քարոքը (Կրիլովից) 75

50) Կատուն ամեն մարդու տան զարդն է՝ Պոռթեանց 76

51) Մուկն ու կատուն՝ Խ. Աբովեանց 78

52) Առիւծն ու վագրը 79

53) Հաւատարիմ շուն 81

54) Հօտ 81

55) Կոյր հովիւներ՝ Բաճախ 82

66) Մարդը եւ հրեշը (Հեքիաթ) Գ. Բարխուդարեանց 82

III. Ա Շ Ո Ւ Ն .

57) Աշուն՝ Բաճախ 92

58) Աշունը՝ Պոռթեանց 92

59) Այգեկուք— նոյն	93
60) Գամին եւ արեւք՝ բարգ. Ղուկասեանց.	65
61) Բաժինք՝ Կրիլովից.	92
62) Ագանուքեան պտուղք՝ բարգ. Ղուկասեանց.	97
63) Թռչուններ	98
64) Թռչունների տեսակները	99
65) Արծիւն ու հաւք՝ բարգ. Ղուկասեանց.	103
66) Սագեր	104
67) Թռչունի երգը.	105
68) Կենդանիների լեզուն՝ Մամուրեանց.	108
69) Կարասը, ձուկը եւ խեղճաբարձ. Կրիլովից	108

IV. Չ Մ. Ե Ռ.

70) Չմեռ. Բաճճի	110
71) Չմեռ. Խ. Աբովեանց.	>
72) Երկու այծ	111
73) Սողառ կին՝ Նայբանդեանց	112
74) Արդար դատաստան՝ բարգ, Յ Նագարեանց	114
75) Գիւղական եւ ման (Կրիլովից)	116
76) Օղ.	>
77) Ջուր (Ս. Բ.)	119
78) Ոսկի ձկնիկ (Սոսակ)՝ ազատ բարգ. Աղայեանցի (Պուշկինից).	125

Հ Ա Տ Ո Ւ Ա Ծ Ե Ր Կ Ր Ո Ր Դ

ՊԱՏԿԵՐՆԵՐ ՀԱՅԻ ԱՌՏՆԻՆ ԿԵԱՆՔԻՑ.

79) Հայի գերդաստանը՝ Աղայեանց	137
80) Մեծ նանը՝ Պուշեանց.	138
81) Դրիջակ՝ նոյն	140
82) Գիւղացու երջանկութիւնը՝ Խ. Աբովեանց	142
83) Զբօրներ՝ Պուշեանց.	146
84) Հայի բարիկենդանը՝ նոյն	148
85) Բերան-վակեր՝ նոյն	154

86) Մեծ պասի երկուշաբթին՝ նոյն	160
87) Յիմար-իմաստունք՝ նոյն	162
88) Չիք-չորեքշաբթի՝ նոյն	163
89) Ուրի-ուրբար՝ (Ազգային աւանդութիւն).	164
90) Դրընդէգ՝ Պուշեանց	166
91) Ախառ՝ նոյն	167
92) Ուխտագնացութիւն՝ նոյն	169
93) Ուխտագնացների մասնաբաժնի՝ նոյն.	171
94) Նախապաշարմունք (I. II.)՝ Գեղամեանց.	174
95) Բառախաղ եւ շատասերուկ՝ Գ. Յովհաննիսեան	176
96) Հանդիսներ՝ նոյն	180
97) Մանկական խաղ—«Հնա գանգալայ»՝ Մելիք	182

091 Երան Գրգորյանի քար ԵՄ (88)
 092 Երան Գրգորյանի քար (89)
 093 Երան Գրգորյանի քար (90)
 094 (Սահարանաւ միտքով) քար (91)
 095 Երան Գրգորյանի քար (92)
 096 Երան Գրգորյանի քար (93)
 097 Երան Գրգորյանի քար (94)
 098 Երան Գրգորյանի քար (95)
 099 Երան Գրգորյանի քար (96)
 100 Երան Գրգորյանի քար (97)
 101 Երան Գրգորյանի քար (98)
 102 Երան Գրգորյանի քար (99)
 103 Երան Գրգորյանի քար (100)

Մ Ա Յ Ր Ե Ն Ի Լ Ե Ղ Ո Ւ

(ԵՐՐՈՐԳ ՏԱՐԻ)

ՀԱՏՈՒԱԾ ԱՌԱՋԻՆ—ՏԱՐՈՒԱՅ ԶՈՐՍ ԵՂԱՆԱԿՆԵՐԸ:

Գ Ա Ր Ո Ւ Ն

Գալիս է գարուն, նոր կիանք է բերում՝
 Վարդ ու շուշանը բացվում են, բուրում:
 Քարմ եւ ծաղկազարդ փայլում է տերեւ:
 Մանուկ զօրութեամբ ծագում է արեւ:
 Շնչում է անտառ: Երգում է ծիծառ:
 Վաղորդեան ցօղը սփում է գոհար:
 Կանաչ հովիտը վառվում է պայծառ:
 Զարթեց բընութիւն կուսակտն խանդով:
 Դէպ գործ մեղուներ դիմեն եռանդով:
 Վաղ առաւօտեան ձայնը կոչնակին
 Կանչում է գէպ դաշտ չարքաշ մշակին:

2. Զ Ա Տ Կ Ի Յ Յ Ե Տ Ո Յ.

Զատից լետոյ Արարատեան նահանգում ով լինի՝ աչքին մի նոր բան կ'երևի. բոլորը ծառ ու տունկ է. կանաչ:

ները նոր դուրս եկած՝ ցրնծին են տալիս այգիների փե-
րումը. ուռի ծառերը՝ բաց արած իրանց լեզուակ տերևները,
գարնան մեղմ քամուց խշխշալով՝ իրար են դիպչում, հէնց
իմանաս թէ՛ իրար բարևում են. պտղատու ծառերն իրանց
կարգին՝ որը կոկոնել է, կարծես շարած մարգարիտ լինի,
որն էլ ծաղկել է եօթանասուն տարեկան ալևորի նման.
մանուշակն ու յասմիկն իրանց անուշ հոտերովը քաղցը
քուն են բերում այգու մէջ զբօսնողին. մանուշակը պըս-
տիկ հարսի կամ համեստ աղջկայ նման գլուխը կախ է գցել,
մտել է խոտերի տակը, որ մի գուցէ երևալը հպարտութիւն
համարուի. իսկ յասմիկը իւր թփի վերայից ճիթ-ճիթ կախ-
ընկած ու հոտով աշխարհքը լցրած՝ հէնց իմանաս թէ՛
կանչում է անցկենողին, որ առանց իրան ու իւր պարկեշտ
քրոջը տեսութիւն գալու՝ չ'անցկենայ, չ'գնայ. վարդն էլ
ձմեռուան մերկութիւնից դուրս եկած՝ հագել է կանաչ
ատլաս շորեր և իւր՝ ոսկի կոճակի նման կոկոններովն իմաց
է տալիս, թէ ես ուղարկել եմ ինձանից առաջ իմ քույր
մանուշակին, որ ձեզ ուրախացնէ, մինչև որ ես էլ կրգամ
իմ մէկէլ ընկեր ծաղիկների հետ: Այսպէս ամէն բան իրանց
կարգն ընկած՝ մի ուրախութիւն էին բերում մարդու վերայ
Կարմիր կիրակի օրուան առաջին շաբաթ օրը: Սարեակներն
էլ՝ ծառի ճղներին կանգնած, կարմիր արեգակի դիմացը հա-
զար ու մի տեսակ ճվլացնում էին ու իրանք ածում, ի-
րանք պարում:

Յ. ԲՆ ՈՒԹԵԱՆ ԿԵՆԳԱՆԱՆԱԼԸ.

Ա.

Մայիս ամիսն է. գարունը իւր բոլոր փառաւորութիւ-
նով ամէն շնչաւորների վերայ իւր հրաշալի տպաւորութիւնն

է ներշնչել: Վարդահոտը բարակ գեփիւռի շնորհիւ ամէն
կողմը հետդ ման է գալիս. լեռ ու դաշտ կանաչներով, սէ-
գերով և «սիրի-սիրի» համեստ երեքտերևեան խոտերով զար-
դարուել են. հազարաւոր գոյնգոյն ծաղիկները երեսիդ ծի-
ծաղում՝ խնդում են, և առհասարակ մի բուռը հող եղած տեղը
բուսական թագաւորութիւնը իւր գահն է դրել:

Քարափների ծերպերիցն էլ կեանք է արտադրվում. մի
կտոր կոշտ ընկած տեղն էլ կանաչի գլուխ է դուրս ցցուել.
էլ ապառաժ ու մերկ գետին չէ մնացել: Սքանչելի է մայիսը:
Թռչուններն իրանց աղուամագ ձագերի համար կերակուրներ
են տանում: Ո՛ւր է վազվզում օդի մէջ ծվծվան ծիծեռ-
նակը: Նայիր այն ճնճղուկի կամ փայտփորի ըներին. ի՜նչ-
պէս քնքուշիկ ձագուկները՝ դեղին երիզը կտուցի չորս կողմը,
բաց են անում իրանց բերանները և լեզուիկները հանած,
ճիչ ու ծվվոց բարձրացրած՝ կերակուր են խնդրում իրանց
մօրից. ի՜նչ քաղցը ճ ու ու ո ղ իւն են բարձրացրել նոքա:

Սակայն այնպէս չէ կարգադրել բնութեան ամենագէտ
Արարիչը. թող ինչքան ուզում են սիրուն ճուտիկները մի-
մեանց առաջը կտրեն. մայրը իւր կարգը լաւ գիտէ. նա հերթը
չէ կորցնում, նա իւր հաշուի մէջ չէ սխալվում: Նա լաւ
գիտէ, թէ առաջ կերակուրը ո՛րի բերանն է դրել. նա դեռ
այն էլ է հասկանում, թէ իւր ընկեր արուն ո՛րին է կերա-
կրել: Նա ուրախանում է իւր նախշունիկների վերայ. մի եր-
կու ըռպէ էլ կանգ է առնում ընի մօտ, քրքրում է իւր
կտուցիկով ձագերի դեղին, փափուկ բուրդը, փափկացնում է
նոցա անկողինն ու լեռ թռչում կրկին դէպի դաշտը:

Բ.

Աչքի միւս կողմը դարձրու. և ահա ծառերի ճղիկներին
վերայ երջանկագոյն ծտերը հպարտ-հպարտ ոստից-ոստ
թրուչ-

կոտուճ են ու ցոյց տալիս իրանց կողքերին դողալով կանգնած զաւակներին թռչելու ձևը: Միքանի անգամ այս կողմից այն կողմն են անց կենում, սիրտ են տալիս առաջին անգամ բնից դուրս թողած ձագին, որ հետևէ իրանց օրինակին, չվախենալով իրանց առաջը բացուած անհուն տարածութիւնից, որտեղից մայրիկն՝ անահ, թևերը շարժելով, այնպէս վստահ լողում է:

Փոքրիկ միամիտ ճուտերը՝ չգիտենալով իրանց թևերի ոյժը, սկզբումը միքանի ընդէ գարհուրական ծվոյններ են բարձրացնում, լալիս են մօր յետևից, աղաչում են, որ իրանց մենակ չթողնէ, վզները ներս են քաշում և այդպիսով ուզում են իրանց սիրող ծնողների գուժը շարժել: Բայց ոչ ամենօրեայ խնամոտ մայրն այսօր փոխուել է, նա քարասրտացել է. նա թռել գնացել է միւս ծառի վերայ կանգնել, բռնել է կտուցի մէջ անուշահամ կերակուրն ու խոստանում է նորա բերանը գնել, ով որ սիրտ կանէ իւր մօտը գալ: Ի՞նչ պէտք է անել. եթէ մայրիկը կանչում է, ուրեմն մի բան գիտէ, ուրեմն հեշտ է այս փոքր տեղն անց կենալ. պէտք է սիրտ անել ու բաց ընկնել օդի մէջ:

Ո՛հ, ի՞նչ ուրախութիւն, ի՞նչ հեշտ բան է. իրանք էլ միմեանց յետևից թև շարժեցին, այժմ իրանք էլ կանգնած են մայրիկի մօտ: Միքանի անգամ ձագերը մօր հետ այդ փորձն արին, միւս անգամին էլ նորա խօսքը չեն լսում. նոքա այժմ աւելի մեծ տարածութիւն են կտրում: Այժմ նոքա նոր խաղ ու պարապմունք են գտել. հիմա իրանք էլ կատարելահասակ են:

Մի այլ տեղում՝ անտառում ու ձորակներում, առուակների խոխոջիւնն ու ծառերի շառաչիւնն են միմեանց յետևից ներդաշնակօրէն միանում: Միւս կողմը, ձորահովտի թմբին, ուր երէկ այցելուն ծարաւ պապակում էր, այսօր մի պարզ ու սառնորակ աղբիւրակ ծիծաղելով վազում

ու սահում է փոքրիկ ձորի մացառուտների ու թփերի միջով: Իսկ այդ առուակների ու կարկաչող աղբիւրների ափերին բուսած հազարերանգ ծաղիկների վերայ թևերը շարժելով՝ աչքերը խտուղեցնող թիթեռնիկները երկնային գեղեցկութիւն են տալիս այս հրաշալի երևոյթին: Մանաւանդ, երբ դոյցահետ միանում է աշխատասէր մեղուն, որ ծաղիկ ծաղիկ թևածելով, իւր համար մեղրի պաշար է պատրաստում:

Ի՞նչ ախորժալուր է հովուական սրնգի ձայնը մայիս ամսին, երբ նա մի քարի վերայ նստած, կամ լեռան գլխին թեկնած՝ սուլում է ինքնագոհ: Ի՞նչ է կարծէք, թէ նա միայն իւր սրտի ուրախութեան համար է անում. ոչ. նա դորանով հասկացում է իւր սիրելի հօտին, թէ ժամանակ է ժողովուրդի իւր չորս կողմը և գնացքն ուղղել դէպի փարախը, ուր սիրունիկ գառներն սպասում են լսելու իրանց սիրելի մայրիկների մայրենը:

Ո՛հ, ի՞նչ հրաշալի տեսարան է, ի՞նչ քաղցր ընդհանրությունները լսում են հեռուից մօր ձայնը և անհամբերութիւնից ուզում են կտրատել հիւսիսը՝ գուռը, դուրս թափուել դիմաւորելու ամենաթանկագին մօրը, որ իրանց համար կուրծք լի ախորժահամ կաթն է բերում: Մինչև որ հովիւը բաց կանէ գլուկի դուռը, ուրբը՝ այդ ճարպիկ, պրստիկ սատանաները, քիչ է մնում որ բարձրանան նորա ուսերը:

Նախանձելի է հովուի դրութիւնը հօտի վերադառնալիս:

*) Փարախ ցանկով պատած:

լու ժամանակ: Գառն ու ուլի մկկոցը, այժ ու ոչխարի հարախրոցը՝ նորա սրտի վերայ անպատմելի տպաւորութիւն են գործում: Ոչ ոք չէ կարող բոլոր ցաւերը չժողանալ այն միջոցին, երբ գառնուկներն իրանց փափլիկ դմակները շարժելով, և ուլերն իրանց անհանգիստ պոչուկները խողացնելով՝ իրար գլխով են զիպչում:

Գառն ու ոչխար իրար են խառնվում և նոցանից իւրաքանչիւրն աշխատում է դտնել իւր մօրը կամ ձագին: Բաւական է, որ մաքին մի փոքր հոտոտէ, իսկոյն յետ է խփում իրան մօտեցող օտար գառանը և հոտոտելիքը դէպի վեր բռնած՝ ցատկում է դէպի այն կողմը, ուր իւր սիրելի հարազատն է: Մօր անուշ մայիւնը և խանդաղատական ակնարկը թափանցում է անմեղ գառնուկի սիրտը և վստահութիւն է տալիս նորան վազելու դէպի ինքն եկող ոչխարի կողմը. իսկ վերջինս իսկոյն ոտքերը յետ է բաց անում և թոյլ է տալիս իւր ամենասիրելի գաւակին փշփշալով ծծել իւր պտուկները: Եւ իւր սրտի ուրախութիւնն ու մայրական քաղցր գգուանքն աւելացնելու համար՝ նա անդադար լիզում է փոքրիկ գառնուկի թաւշանման մորթը:

Անթիղճ են այդ միջոցին մարդիկ. նոքա իրանց կենսական պիտոյքը հալթհալթելու համար՝ խլում են խեղճ գառան բերանից նորա մօր պտուկը և կաթեի մեծ մասն իրանք են կլթում: Անբան անասունն ի հարկէ լաւ գիտէ մարդկանց անիրաւութիւնը. ինչքան էլ նոքա կլթեն, նա իւր գաւակի բաժինը թագցնում է կուրծի մէջ:

Ուշադրութեան արժանի է նաև կլթողների իրարանցումը: Գալիս են մանկահաս հարսները և մատաղահաս աղջիկները: Նոքա շատ լաւ գիտեն ճաշուայ կլթի ժամանակը: Գիւղական փարախներն առհասարակ շինուած են լինում գիւղից ո՛չ հեռու, մի ձորամիջում կամ բլրի ստորոտում, քամուց և տօթակէզ արեգակից ապահով: Եւ ահա մեր ա-

մօթխածներն ուսում կամ շալակում են կովկիթն ու կճուճները, գլխներին են դնում կաթ-քամիչն ու մաղը և գիւղից միասին դուրս գալիս՝ երեք-երեք, չորս-չորս, խումբ-խումբ բաժանուած՝ խնդալով, կատակներ անելով գալիս են փարախը և սպասում են արօտից հօտի վերադառնալուն:

4. Ձ Ա Գ Ե Ր.

Ոչխարի գառը, այժի ուլի կովի հորթի, ձիու քուռակ, մորուկ, շան լակոտ՝ կորնակ, արջի քոթոթ, առիւծի կորիւն, կատուի ձագ, հաւի ձուտ՝ վառիկ, իշի աւանակ, խոզի խոզուկ, ուղտի կողուր, գայլի գայլակորիւն, եղնիկի եղնորթ, բաղէի գաւաղ:

5. Գ Ա Շ Տ Ո Ւ Մ Ը.

Ո՛րքան հիանալի է լայնատարած դաշտը. ի՛նչ հրաշալի ընդարձակութիւն, ի՛նչ բազմադիմի տեսարաններ ես նշմարում չորս կողմը: Ահա հարուստ վարելահողերը—արտերը՝ աշխատասէր գիւղացու քրտնքի վաստակով գանգրաւորուած, տատանում են իրանց պտղալի հասկերը: Յորենի, գարու, հաճարի, վուշի արտերն օրօրուելով՝ քաղցր ժպիտը բերանին ողջունում են միմեանց. մեզմղեփիւռը խաղում է նրանց վերայ և երկրագործը՝ կանգնած մօտակայ բլրակի գլխին, զուարճանում է, տեսնելով իւր արտերի հերանց բուլը: *) Արեգակի ճառագայթները փողփողում են նրանց վերայ: Բայց ահա մի մուլթ ստուեր երկչոտութեամբ սահեց արտերի երեսով. դա մի կտոր ամպ էր, որ մի ըոպէում՝ զովարար ողջոյն մատուցանելով, անցաւ նոցա վերեւից. դա եկաւ իմանալու, թե արդեօք ծարաւ չե՞ն նոքա և իրանց ծաղկած հասկերի դատարկ

*) Արտերի մեզմղ, ալերանման տատանումը քամու առաջ, կոչվում է հէրանց գնալ:

պտղամանները լցնելու համար կարօտ չեն իւր օգնութեանը: Գիւղացին ձեռքերը տարածեց. «Աստուած իմ դարձեալ մի առատ անձրև, և այնուհետև ես կարող եմ անվրդով ննջել ցերեկուան տաժանելի աշխատանքից յետոյ»: Աստուած լսեց բարի գիւղացու ջերմ աղաչանքը, և մեղմ անձրևը, երեկոյից մինչև առաւօտ, ոռոգեց ամբողջ դաշտերը: Գիւղացին ուրախացաւ. այժմ նա հաց կունենայ իւր ընտանիքի և զարման իւր անասունների համար: Այդ անասունները ևս շատ են նորան հարկաւոր: Գոցա կաթը նա ուտում է, դոցանով է հերկում երկիրը, մինչև անգամ դոցա աղբը գործ է դնում հողը պարարտացնելու: Արուցանքի համար հիւթալի սեւահող է հարկաւոր. դատարկ աւազի կամ կաւի վերայ հացաբոյս չի բուսնիլ: Վան այնպիսի տեղեր, ուր ի հնուց բոյսերի և կենդանիների մնացորդների փտելուց սեւահող է գոյացել—այդպիսի տեղերում գիւղացին համարձակ սերմն է ձգում. բայց կան և այնպիսի տեղեր, ուր հարկաւոր է արուեստական կերպով հողը պարարտացնել՝ ամենտեսակ աղբ անելով՝ որովհետև աղբից սեւահող է գոյանում: Սակայն այս պատուական միջոցն ամենայն տեղ չէ գործադրվում: Հայ գիւղերից շատերում դու թէ գիւղամիջում, տների առաջը, և թէ գոմերում՝ դիզած կրտսնես անասունների աղբի մեծամեծ բլուրներ, որոնք իրանց արտաշնչութեամբ ապականում են օդի մաքրութիւնը: Նոյն գիւղի վարելահողերի մէջ շատերը պտղաբերութեան ընդունակութիւնից բոլորովին զրկուած կրգտնես: Բայց տե՛ս ծուլութեան, թէ տգիտութեան պտուղը. գիւղացին պատրաստ է երեք, չորս տարով առանց վարելու թողնել ուժից ընկած օրավարը, պատրաստ է մորալ, մինչև անգամ վերջին կոպէկը տալ և իւր հարևանի աւելորդ օրավարը վարել: քան թէ իւր դռան առաջ սարացած աղբը իւր արտերը կրել և նոցա պարարտացնել:

Բայց թողնենք արտերը և անցնենք դաշտի միւս կողմը, ուր ձեզ նոյնքան հետաքրքրական բոյսեր ու ծաղիկներ կը հանդիպեն: Ախ, ի՛նչպէս փառաւոր է աճել այստեղ խոտը. ոտներդ խճճվում են նորա մէջ: Աերբարձրանանք այս բլրակը, որ այսպէս հիւսիսային պէտուել է կարմիր ու սպիտակ առուղայտերով (եօնջայ). ի՛նչքան թիթեռնիկներ, ո՛րքան բղէզներ և մորեխներ են թռչկոտում ու ցատքոտում այդ բազմաբոյս խոտերի և ծաղիկների մէջ. խաւոտ մեղուն մի կողմն է բզլում, քաղցրաձայն արտոյտը միւս

կողմը դայլայում: Իսկ թիթեռների և թրթուրների թիւը չ՛կայ նայիր այդ բլրակից չորս կողմը տարածուած լեռնադաշտին. տե՛ս, ո՛րքան բազմադիմի տեսարանների, ո՛րպիսի բազմերանգ և անուշահոտ ծաղիկներ են տարածուած, մի տեղ սպիտակ, միւս տեղ դեղին, այս կողմը կանաչ, իսկ միւս կողմը կապուտակ, կարծես բազմաթիւ ու այլատեսակ գորգեր են սփռած: Հեռուից տեսնվում է եղջիւրաւոր անասունների նախիրները, որոնք իրանց բառաչիւններով թնդացնում են օդը. նոքա առատ և հիւթալի խոտն արածած մնչալով տուն են դառնում և իրանց հորթերը մտաբերելով՝ բառաչում են. զուարակները խայտում են, իսկ նախրապետը—ցուլը, իբրև ամենի գազան, աչքերն արիւնով լիք, քթի տակին մոնչալով առաջ է քայլում: Ահա՛ մի ուրիշ նախիր խառնուեցաւ այդ նախրի հետ. ցուլերի մոնչոցը բարձրացաւ, նոքա քանդ անելով դիմեցին միմեանց վերայ և կատաղի կոիւն սկսուեցաւ: Առուղայտերի աչքերիցը կրակ է թափվում: նոցա սուր եղջիւրների չըխկչխկոցը շատ հեռու է տարածվում. անցնում է կէս ժամ, մի ժամ, բայց կռուողներից ոչ մինը չէ կամենում տեղի տալ. նոքա աւելի և աւելի են կատաղում: Յաղթուողի աչքը կրկնորուի»,—ասում են տաւարածներն ու խառնվում կռուողների մէջ, և երկար չարչարանքից յետոյ հաղիւ են կարողանում միմեանցից անջատել զայրացած կենդանիներին:

6. ԵՐԵՒԱՆԻ ԴԱՇՏՈՒՄԸ.

Մէկ փոքրիկ երեխայ կար. ծնողներն ուղարկեցին նորան ուսումնարան: Պայծառ ու գեղեցիկ առաւօտ էր. թռչունները երգում էին անուշիկ ձայնով: Երեխայի սիրտը փոխուեցաւ. նա չէր կամենում դասի դնալ, այլ ուզում էր խաղալ: Չորս կողմը մտիկ արաւ ու տեսաւ որ մեղրաճանճը թռչկոտում է ծաղկից ծաղիկ: «Ո՛վ մեղրաճանճ, ասաց նա. ե՛կ մի քիչ խաղանք»:— «Չեմ ուզում, պատասխանեց մեղրաճանճը. ես ժամանակ չ՛ունիմ խաղալու. ես դեռ պէտք է մեղր ժողովեմ»:

Միքանի քալլ որ հեռացաւ երեխան՝ պատահեցաւ շանը

և ասաց նորան. «Շնիկ, շնիկ, եկ մի քիչ խաղանք»։— «Չէ, պատասխանեց շունը, ես ինչպէս խաղամ քեզ հետ. ես պէտք է պահպանեմ իմ տիրոջ տունը, որ գող չ'մտնի»։

Պորանից յետոյ երեխան տեսաւ մի փոքրիկ թռչուն, որ կտուցով խոտ էր կրում իւր բունը։ «Սիրուն թռչնիկ, ասաց նորան երեխան, մի քիչ չ'խաղանք»։— «Ո՛չ, պատասխանեց թռչնակը. ես ժամանակ չունիմ խաղալու. ես դեռ պէտք է մամուռ, խոտ, բուրգ հաւաքեմ, որ բունս շինեմ»։

Երեխան հատգհետէ սկսում էր ձանձրանալ. նորա հետ խաղացող չ'կար։ Նա տխրած վազեց առուի մօտ, որ քչքչալով հոսում էր մօտիկ անտառից։

«Ինչպէս տեսնում եմ՝ դու գործ չ'ունիս անելու, ասաց երեխան առուակին. եկ մի քիչ խաղանք ես ու դու»։

«Ո՛վ չ'ունի գործ, բարկացած պատասխանեց առուակը.— ծո՛լ—ծո՛լ տղայ։ Չես տեսնում, որ ես գիշեր ցերեկ գործում եմ անդադար։ Ո՛վ է ջուր տալիս կենդանիներին, ո՛վ է լուսնում կտաւիքը, ո՛վ է պտըտեցնում ջրաղացի անիւները, ո՛վ է հանգցնում հրդեհները, եթէ ոչ ես։ Տեսնո՞ւմ ես, որ ես մի րոպէ էլ ժամանակ չ'ունիմ։ Ուրեմն ձեռք վեր առ՝ գնա»։

7. ԱՆՏԱՌԸ ԵՒ ՆՈՐԱ ՕԳՈՒՏՆԵՐԸ.

Մանենք այս ընդարձակ անտառը. այստեղ մենք կրտսնենք շատ ու բազմատեսակ ծառեր՝ հացի, բոխի, թըխկի, հաճարի, սօսի, լորենի, կաղնի և այլն. սակաւ չեն նաև վայրենի պտղատու ծառերը՝ վայրենի տանձենին, խնձորենին, զըկուին, հոնին և ուրիշները. անտառում բուսնում են նաև շատ թփեր, բանջարեղէններ, խոտեր և անտառային ծաղիկներ։ Անտառից մարդս մեծամեծ օգուտներ է քաղում։ Բացի այն, որ այնտեղ արածում է նորա տաւարը, որ նա իւր վառելափայտն այդ տեղից է ստանում, նա մի մեծ և անփոխարինելի օգուտ ևս ունի. ծառերը մաքրում են օդը։

Բացի սորանից անտառն արգելում է ջրի շուտով ցամաքելուն և օդի խոնաւութեան մէջ հաւասարակշռութիւն է պահպանում։ Երբ գարնանը ձիւները հալվում են, ջուրը բոյսերի արմատների և մամուռի մէջ պահուելով, արագ չէ սահում և մի մեծագոյն մասը մեղմ հալուելուց և դանդաղ ընթացքից հողի տակ մտնելով՝ շուտով չէ շոգիանում։ Թէ ո՛րքան մեծ նշանակութիւն ունի անտառը՝ երևում է նորանից, որ երբ որևէ լեռան անտառն անինսպ կտրատում են, ամբողջ պտղաբեր նահանգներ մերկ անապատ են դառնում. օդը զրկվում է իւր նախկին փափկութիւնից և մեղմութիւնից, իսկ ձիւնից և անձրևներից գոյացած հեղեղները կատաղաբար թեւակոխում են դաշտերը, Անտառների անհաշիւ կտրատելուց մեր երկրի շատ արգաւանդ դաշտեր և դրախտանման տեղեր կորցրել են իրանց նախկին գեղեցկութիւնն ու փարթամութիւնը և ամայի անապատի ձև են ստացել։ Արարատեան նահանգն այն ճոխութեան, բուսական և կենդանական հարստութեան տասայն ճոխութեան, բուսական և կենդանական հարստութեան տասայն ներորդը չէ ներկայացնում, որը երևում է Ազղար Փարպեցու նկարագրութեան մէջ։ Արաքսն ևս իւր նախնի յորգութիւնն ու նկարագրութեան մէջ։ Արաքսն ևս իւր նախնի յորգութիւնն ու գոռոզութիւնը չ'ունի։ Անտառների անխոհեմ կտրատելու փեսաները բազմաթիւ են. դորանից երկրի կլիման ևս անչափ փոխվում է, ձմեռը լինում են սաստիկ ցրտեր, իսկ ամառն անտանելի շոգեր. ձմեռը լինում են սաստիկ ցրտեր, իսկ ամառն անտանելի շոգեր. այն ինչ անտառը ձմեռ ժամանակը չափաւոր ջերմութիւն է պահպանում իւր մէջ, իսկ ամառը նորանից մեղմ զով և խոնաւութիւն է տարածվում շրջակայքում։

8. ԾԱՌԵՐՆ ՈՒ ԿԱՅԻՆԸ.

Ծառերն անտառում երբ շատ նեղացան կացնի ձեռիցը՝ ու էլ չիմացան Ի՛նչ անեն, որ իրանց գլուխը պահեն Խորհուրդ արին, որ մի հնարք գտնեն։ «Կացինն ո՛վ է որ՝ մեզ կարողանայ Ձօր անել—յաղթել, ի՞նչ մեծ բան է նա»։

Այսպէս ձայն տուեց ծառերից մէկը.

«Մենք որ կոթ չտանք՝ կացինն ի՞նչ է որ
Յանդգնի անել մեզ կտոր-կտոր»:

Թող խնացողը ինքըն իմանայ.

եւ ի գուր տեղը կացնից չ'նեղանայ.

Ով որ կոթ կրտայ պողպատէ կացնին՝

Թող «Հոգոցն» ասէ առաջ իւր անձին.

9. ԿՍՂՆԻ ԵՒ ԵՂԻԳՆ.

Մի որ կաղնին

եղէգնիկին

Իօսքեր նետեց այս կերպով.

«Թէ որ դու դժգոհայով

Ինութեան գէմ տրրտրնջաս ու գանգատիս,

Ճշմարիտ որ հախ *) ունիս:

Ճնճղուկ ասածդ որքան փոքր ու թեթեւ թըռչուն է,
եւ սակայն քեզ համար ահագին բեռ՝ ծանրութիւն է.

Թեթեւ ու բարակ հովիկ թէ փչէ,

Որ ջրի երեսն էլ հաղիւ շարժէ,

Քեզ կրտատանի, գետին կրճռուիս

Ու խրղճուկ-խրղճուկ կրնկնիս, կրպառկիս:

Իսկ ես,

Կրտեսնես,

Կուկաս սարի պէս

Փառաւորապէս

*) Իրաւունք:

Արեւի ճառագայթներն եմ արգելում՝

եւ հովերի կատաղութիւնը ծաղրում:

Ես կանգնած եմ շիփ-շիտակ,

Անխուփ, ան-այլայլակ:

Այն քամին որ քեզ համար սուկալի փոթորիկ է,

Ինձ անուշ զեփիւռիկ է:

Գոնէ գայիր, սղորմելի, ինձի մօտիկ տեղ բուսնէիր,

Իմ ճիւղերիս թանձր շուքի տակ մտնէիր ու պահուէիր:

Ես քեզ կրպահպանէի սրբիկների, հովերի դէմ:

Բայց ձեր կոյր բաղդն այդ է եղել, ես ի՞նչ անեմ:

Ձեր ճակատի գիրն է, որ բաց տեղ, քամու առաջը բուսնիք

Ու անդադար այս ու այն կողմ գինովի պէս տատանուիք»:

Եղէգնիկը պատասխանեց կաղնիին.

«Պա՛րոն, ըս սրտիդ բարութեանը խօսք չունիմ:

Բայց ես կըխնդրեմ, որ հոգ չ'անես ամենեւին.

Ի ու ինձ այնքան խեղճ մի կարծիլ.

Հողմ, փոթորիկ ինձ շատ վնաս չեն անիլ.

Ես թէպէտեւ կրճռուիմ, բայց չեմ կտարիլ.

Հողմի ոյժը իմ վրաս սաստիկ չի ներգործիլ,

Եւ կարծում եմ քեզ կարող է վնաս բերիլ.

Իրաւ է որ մինչեւ հիմա

Ինձացել ես դու փոթորկի

Մրրկի,

Մինչեւ հիմա ուղիղ կանգնած

Ձեռ ծռուած

Քամիների հարուածներից—

Փշուածքից.

Բայց է՞ր շտապենք.

Վերջը կրտեսնենք»:

Հաղիւ թէ եղէգն այս խօսքերն ասաւ,

Միւս կողմից յանկարծ քամին վերկացաւ,

Սաստիկ անձրեւով՝ խոշոր կարկուտով
Լցրեց անտառը գոռում գոչումով:

Կաղնին ըհ չ'արաւ.

Իսկ եղէգը մինչեւ գետին պառկեցաւ:

Քամին կ'ասես քանի գնաց սաստկացաւ,

Մէկ կատաղեցաւ, մէկ էլ գոռաց, մրռընչեց

Ու արմատից խլեց ձգեց

Այն կաղնին

Ա.Տագին,

Որ ամպերին հասել էր իւր գլխովը

Եւ անդունդին կը թընած էր ոտքովը:

10. ԲՈՅՍԵՐԻ ՄԱՍԵՐԸ ԵՒ ՆՈՅԱ ԲԵՂՄՆԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆԸ.

Ուշուշով նայեցէ՛ք և տեսէք, թէ ինչ կը գտնէք բոյսերի մէջ:
Վերցնենք, օրինակ, պարտիզի Խաչուշը: Գուրս փորեցէք նորան հո-
ղից և դուր կը տեսնէք, որ նա իւր սպիտակաւուն արմատներով մտած
է հողի մէջ, յետոյ վեր է բարձրանում նորա կողոր ցողունը, որի
վերայ լինում են երկար, ատամնաւոր տերևներ, իսկ գագաթը վեր-
ջանում է խոշոր ծաղիկներով, որոնք նստած են լինում երկայն եր-
կալի վերայ: Բոյսը դիտելիս՝ դուք պէտք է նկատէք, թէ ո՞րպիսի
են նորա արմատները և ինչ կայ արմատին մօտ. ո՞րպիսի է ցողունը,
ստերը և տերևները. ո՞րպիսի է ծաղիկը:

Ա.

Արմատով բոյսը սնանում է, հողի միջից դուրս է ծծում իրան
հարկաւոր հիւթը: Ծառերի արմատները մեծ-մեծ են և ամուր.
Դորանք երբեմն շատ խորն են մտնում հողի մէջ. — խոտերինն ա-
ւելի քնքուշ են և բարակ: Գաղարի, շաղգամի, բողկի, ճակնդեղի
արմատը սաստիկ պարտաւոր է և մակուցաւ և նորան իբրև պտուղ

գործ են ածում կերակրի մէջ. բայց սա իսկապէս պտուղ չէ, այլ
հաստացած արմատ: Խոտաբոյսերից ոմանք ամառը բուսնում են,
իսկ աշնանը միանգամայն մեռնում: Ինչպէս ցորենը, գարին. միւս-
ների տերևներէն, ցողունը մնում է, որից միւս տարի բոյս է դուրս գա-
լիս: Այս իսկ պատճառով բոյսերը կոչվում են միամեայ, երկամեայ և
քառամեայ: Բազմամեայ բոյսերի ստորերկրեայ ցողունը, որ ծած-
կուած է թեփանման տերևներով և տալիս է տարբերեալ կոկոններ և
արմատիկներ, կոչվում է շիւնարմատ: Արմատից պէտք է զանազանեղ
խոտեր, օրինակ սոխինը և սխտորինը, որ բաղկացած է միմեանց
վերայ դասաւորուած մնալի տերևներից. արմատները թելերի
նման կախուած կը գտնէք նորանց տակը: Վլորիկ կարսոփիլը՝ որ
տեսնում էք կարտոփաբոյսի տակը, նոյնպէս ստորերկրեայ ցո-
ղունների վերայ է ածում և արմատ չէ. դա նոյնպէս ստորերկրեայ
կոկոն է, որի բոլոր մասերը միախառնուած են:

Բ.

Ծառերի, որպէս և թփերի ցողունը լինում է հաստ, պինդ,
ամուր միջուկով և կոչվում է քուն: Խոտաբոյսերի ցողունը փափուկ
է, դիւրաբեկ, երբեմն էլ մէջը գատարկ (ծղօտ, եղէգն): Ցողունը
հաստանում է այն տեղերում, ուր որ նորան կպած են տերևները.
այս հաստացած տեղերը կոչվում են կապէր, իսկ մի կապից մինչև
միւս կապը — կապա՛էր: Վան բոյսեր, որոնք միայն ստորերկրեայ ցո-
ղուն ունին և այդ ցողուններից ուղղակի ածում են տերևներ ու
ծաղիկներ, (Օրինակ՝ մանուշակ, գառնալեղու, ելակ, անտառաշու-
շան, հողմածաղիկ և այլն — այս բոյսերի թէ ծաղիկները և թէ
տերևները դուր կը տեսնէք ուղղակի հողի տակից բարձրացած,
առանց յայտնի ցողունի): Բայց այս ստորերկրեայ ցողունի կապ-
մէջերն այնքան մանր են, որ նկատելն էլ դժուար է:

Գ.

Տ եր և ն եր: Տերևները լինում են անկոթ (աներախակալ)
— կապած տերևներ, կամ կոթով. երբեմն նոքա ընդգրկում են ցո-
ղունը: Տերևների վերայ դուր կը նշմարէք երակներ, որոնք թելի

նման կամ մէկ ուղղութեամբ են ձգվում: կամ մի զլիսաւոր երա-
կից այս ու այն կողմն են ճիւղաւորվում: Երբեմն մինչև անգամ
ցանցանման միմեանց հետ են խառնվում: Դուք պէտք է նկատէք
նաև, թէ ձևի կողմից սրպիսի են տերևները՝ կողոր, երկարաուն,
ատամնաւոր, թէ՞ դուրս կտրտուած եղերքով:—պարզ թէ՞ բազա-
ղըրեալ, այն է՝ բաղկացած մի քանի զոյգ կամ անզոյգ տերև-
ներից: օրինակ՝ սիսեռը, դազարը, հացի ծառը...

Դ.

Յօղունը տալիս է կոկոններ, որոնք կամ ցօղունի վերայ եղած
ծոցիկներէցն են բուսնում: կամ նոյնիսկ դադաթից: Բացէ՛ք մի
այդպիսի կոկոն և դուք նորանում կըտեսնէք նոր ցօղունի սկսուած-
քը տերևների հետ: Դա տերևաբեր կոկոն է: Բայց կայ կոկոն, որ
միայն ծաղիկ է արտադրում: Ծաղիկը բոյսի ամենանշանաւոր մասն
է: Դիտենք գէթ խաշխաշե ծաղիկը: Նորա տակը դուք տեսնում
էք երկու կանաչ տերևիկներ. սորա կազմում են ծաղկի քաշիւ:
նոցա հետևում են մեծամեծ վարդագոյն թերթիկներ, որոնց ստո-
րին մասը մուգ մանիշակագոյն է. սա ծաղկի պտուի է: Իւր չորս լիւր-
լիւրներով: Պսակը ծաղկի մէջ պահպանում է նախ բազմաթիւ բարակ
ծիւր, որոնք կոչվում են սիւններ. իւրաքանչիւր առէջքում դուք
կընշմարէք բարակ թելանման ծիլ, իսկ նորա ծայրին դեղին փո-
շիանօթ (անօթ ծաղկափոշիով լիքը): Առէջքների մէջտեղը
դրուած է ծաղկի հաստ կոկոն, որ ունենում է իւր վերայ տարա-
ծուած կոկոն, տանիքի պէս:

Ծաղիկն երբ տեսակները: Յօղունի վերայ ծաղիկ-
ները լինում են կամ միայնակ—եղակոն, կամ խմբով: Երբեմն նոքա
միասին հաւաքուած՝ մէկ փնջակ են ձևացնում. օրինակ՝ երեք-
թւուկ առուոյտի կամ արևածաղկի ծաղիկները: Չեղ այնպէս է
թւում, թէ նա մի-հատ ծաղիկ է, բայց քայքայեցէք նորան և
դուք կըտեսնէք թէ ի՛նչպէս թափվում են նորա մէջից բազմա-
թիւ մանր ծաղիկներ: Նոցանից իւրաքանչիւրի խողովակաձև կամ
լեզուանման պսակի մէջ դուք կըգտնէք հնգական բարակ առէջքներ,
որոնք իրանց գլխներին կ'ունենան փոշիանօթ, իսկ փոշիանօթների
միջից թելի նման տարածուած կըլինի կնիքի սիւնակը (ծիւր) երկձեղ-
քուած կնձիթով: միայն եղերքի ծաղիկներն են երբեմն անպտուղ

լինում: Եյտպէս միասին ժողովուած ծաղիկներ ունեցող բոյսերը
կոչվում են քաշիւ-քաշիւ, որովհետև շատ ծաղիկներ բարդուելով
կարծես մի ծաղիկ են բաղկացրել: Երբեմն բոյսերի ծաղիկները
ևս խմբուում են, բայց սորա թէև միմեանց մօտ սակայն առան-
ձին-առանձին են դասաւորուած: Երբեմն ծաղկի օրինակը դուք
կարող էք տեսնել համրաեղինձ (եղնձամբ) բանջարի վերայ: Նա
ամբողջպէս ծածկուած է մազերով, բայց այդ մազերը չեն մըր-
մընջացնում—չեն կծում, որպէս սովորական եղնձինը: Մի քանի
ծաղիկների դագաթը փոփում տարածվում է որպէս հովանոց, և ո-
վանոցանմաններին պատկանում են՝ դազարի, չամանի, սամիթի,
նեխուրի, մաղզանոսի և այլոց ծաղիկները: Եւ շատը ոչ ուր, որ
նում են վրձնաձև ծաղիկներ. ումար էլ աւելանման. հացաբոյսերն
ունենում են հասկեր և այլն: Եւ շատը կարող է լինել ծաղիկը:
Եւ ծաղկի բաժանակ է ճարտարագիտութեամբ կազմուած ծաղիկը:
Բայց ժամանակ է հարցնելու, թէ ի՛նչ բանի է ծառայում ծաղիկը: մի թէ նա միայն
մեզ դուրսբացնելու համար է սահմանուած: Այլ ծաղկի բաժանակ
ու պսակը գեղեցկութեան համար չեն ստեղծուած, այլ նորա հա-
մար, որ ծածկեն ու պահպանեն ծաղկի նշանաւոր մասերը— ա-
ռէջքներն ու կնիքը: Կնիքի մէջ է պատնայարուած բոյսի սիւնը, բայց
որ նորանից, որպէս յարկ է սերմ կամ պտուղ գոյանայ, անհրաժեշտ
է առէջքների ծաղկափոշին: Երբ առէջքները հասնում են նոցա
փոշիանօթները բացվում ու ձերմակ ծաղկափոշին տարածվում է
օդի մէջ, և աւական է, որ այդ փոշիահատիկներից գէթ մի քանիսն
բնական կնիքի կնիքին մէջ հենց փոշիահատիկը ցած է իջնում, մածուցիկ
կնձիթի վերայ, իսկոյն նորանից դուրս է աճում մի բարակ լիւր, որ
սիւնակի միջով ձգվում է դէպի ներս և հասնելով մասուրի մէջ
զետեղուած սաղմին, կնիքապատնէքն նորան և յնուհետև միայն սաղմն
սկսում է սերմ կամ պտուղ դառնալ: Ինչ ծաղկի կնիքի կնձիթին
առէջքի փոշուց չ'նստի, նա պտուղ չէ կարող արտադրել: Բեղմնա-
ւորութեանց յետոյ ծաղկի պսակը, առէջքները և մինչև իսկ կնիքի
սիւնն ու կնձիթը այլևս հարկաւոր չեն, ուստի և չորանում են:

36384-66

իսկ կնիքը (մասուրը) օրէջօր մեծանում եւ հասունանում է. եւ տալիս է այնպիսի սերմն, որ հօղի մէջ ընկնելով նոր բոյս է արտադրում. Թէ ինչպէս են զետեղուած սերմերը մասուրների մէջ, դուք շատ լաւ կարող էք տեսնել խաշխաշի լորու պատիճների և այլ ամենայն պտուղների մէջ:

Պատուհանը Բոյսը ծաղիկ է տալիս որ պտուղ արտադրէ: Պէտք է օտուղը լինուով է սերմնահատ, կորիզ կամ բնակ բազմաթիւ սերմերով (ուռենի, խաշխաշ, թուխ...): Սիսեոյ տալիս է սիսեոահատներ—միարնակ, երկարաուն պտուղներ, որ սերմերը զետեղուած են բնակի մէկ կողմը. ընդհակառակն՝ պատիճների մէջ մենք գտնում ենք երկարնակ պտուղներ, որոնք միմեանցից բաժանուած են առանձին միջնապատով, իսկ իրանք զետեղուած են միջնապատի այս ու այն կողմը: Ընկուզենու վերայ լինում են ընկուզենի սերմ, ամփոփուած ամուր փեճեկի մէջ: Ահա տի, ծիրանի, սալորի, գեղձի պտուղներն ունենում են կորիզներ: Ելակի, մորի, թխենու նոյն իսկ որջը որի վերայ գտնվում է ծաղկի կնիքը փափկում, պտուղ է դառնում: Բայց իսկապէս պտուղը սալէ այլ այն մանրիկ սերմերն են, որոնք լողում են գորս մէջ: Խնձորենու և տանձենու մասուրներն էլ ծաղկի որջի հետ խառնուելով խնձոր ու տանձ են դառնում: որոնց մէջ առանձին խորշերում զետեղուած են նոցա սերմերը:

Սերմերը տարածվում են ամենուրեք: նոցա կոցահատում ուտում են թռչունները և յետոյ հետո թռչելով, առաւելապէս իրանց տարազնացութեան ժամանակ, արտաթորում են նոցա շատ անգամ բուրբոյլն անմարս: Բացի սորանից՝ նոցա հեշտութեամբ բշտում—տանում է քամին այս բանին օժանդակում են այն բուռնները, որոնք լինում են շատ բոյսերի վերայ: Միքանիսների սերմերը զգեստաւորուած են բամբականման աղուամազով, սորա են Բուռն սերմերը, որոնք քամին տարածում է ամենայն կողմեր: Այսպէս ահա բոյսի ամենազլխաւոր մասը պտուղն է (սերմը): Պտուղ արտադրելու համար անհրաժեշտ են կնիքը և առէքները. հետեւաբար՝ բաժակը և պսակի թերթիկները կարող են և չլինիլ: Այն

ծաղիկները, որոնք գեղեցիկ պսակ չունին, աչքի չեն զարնվում: Բայց դոքա գտնվում են ամենաօգտակար բոյսերի վերայ: Յորենի և գարու հասկերի ծաղկածածկոցի (բաժակի) փոխանակ ծառայում են երկարաձև կանաչ թեփուկներ: Յետ բաց արեք այդ թեփուկները և դուք կբզանէք երեք փոքրիկ ծաղիկներ, որոնք նոյնպէս ծածկուած կըլինին աւելի նուրբ թեփուկներով: նոցա տակից դուրս կ'երևան երեք երկար — էլնէլ: բարակ ծիլերով ու խոշոր փոշիանօթներով և մազու, երկձեղքուած Կէլ:

Եւ որոնք Եւ որոնք Եւ որոնք

Միատնակ և երկատնակ բոյսեր: Բոյսերը, որոնց առէք բները և պտղամանները, թէև առանձին ծաղիկների մէջ բայց մէկ ծառի վերայ են, կոչվում են Կատնէլ բոյսեր: Բայց կան և այնպիսիները, որոնց առէքաւոր, կամ ինչպէս նոցա անուանում են, որոնք ծաղիկները մի ծառի վերայ են, իսկ պտղամանաւոր կամ էլնէլ ծաղիկները միւս ծառի վերայ: Այսպէս է, օրինակ, ուռենին: Դուք, երևի, շատ անգամ տեսած կըլինիք ուռենու խաւոտ ճիւղերն իգական ծաղիկներով, երբ պտուղներն արդէն հասունացած են լինում: Այդպէս դուք կըտեսնէք անհամար պայթուած պտղամաններ և իւրաքանչիւր պտղամանի միջից կարծես գուրս են նայում սերմերը, որոնք զարդարուած են բրդոտ գանգրամազով: Այսպիսի գառնուկաւոր ձղներ չեն ունենում արական ծաղիկներ ուցեցող ուռենիները: Այս տեսակ ծառերը կոչվում են էլնէլ: Աւրեմն ծաղկափոշին առէքներից ինչպէս է ընկնում պտղամանների մէջ, երբ նորա ոչ թէ միւսնոյն ծաղկի, այլև միւսնոյն ծառի վերայ չեն: Իգական ծաղիկներին այս փոշին հասցնում են՝ քամին և միջատները, առաւելապէս մեղուները. երբ նորա ցած են իջնում առէքաւոր ծաղիկների վերայ, որ դուրս ձգեն նոցա միջի մեղրահիւթը, փոշին առատութեամբ կպչում է նոցա ոտներին և սյդ փոշին իրանց հետ առած՝ նորա թռչում են դէպի այն բոյսերը, որոնք ունին միայն պտղամանաւոր ծաղիկներ: Առանց թիթեռների, բզէզների և մեղուների՝ գուցէ չ'աճէին շատ խոտեր և ծառեր:

11. Վ Ա Ր Գ Ի Ո Ս Տ .

Աստ՝ դու ինձ, ստոգ վարդի,

Բնու ծրիել, ո՞ր ես ծաղկել,

Ո՞ր հովիտի, կամ ո՞ր դաշտի

Զարդարանք ես դու եղել:

Արդեօք ծել էս եզեմում,

Եւ ջրել է քեզ եփրատ,

Թէ սնուցել է իւր ծոցում

Քեզ ծերունին Այրարատ

Ո՞ր անգու թի ձեռն է քաշել

Քեզ քո թփից մայրենական,

Կամ ո՞ր անգու թն է քեզ տնկել

Այս աշխարհում պանդխտական:

Կամ թէ այն թուփ՝ քո օթեւան

Թառամեցա՞ն քեզ համանման,

Թէ սոխակները քաղցրաձայն

Մխիթարում են միշտ նորան:

Բայց դու չու՞նիս մխիթարիչ,

Ո՞վ թագուհիդ ծաղիկների,

Զու՞նիս դու քեզ սիրոյ երգիչ՝

Թառամում ես երկրիցդ հեռի:

Մի մի ազգաւ վատահամբաւ

Գու՞շակում է նոր գոյժ, նոր ցաւ.

Իսկ դու տխուր, վիրաւորում՝

Կախել ես գլուխըդ թառամած:

12. ԷՆՆ ՈՒ ՍՈՒԱԿԸ

Բացուել էր գարուն, սար ու ձոր ծաղկել,

Անոյշ հոտն ու հովն ամէն տեղ բռնել,

Ամեն աշխարհից, հեռու տեղերից

Փախած թռչուններն իրանց բըններից

Եկան ողջունել գարուստը գարնան,

Մայր ու ձագ նստած թռչիների վերան:

Պարկեշտ սոխակն էլ իւր այրուած սրտի,

Իւր սիրուն վարդի սերն ու իւր մտքի

Կարօտն ու աշխոյժ բերան բերելով՝

Խոր ձորում նստած՝ վըշտերը լայով՝

Նայում էր ջրին, իւր վարդի թփին,

Սպասում էր որ՝ բացուի սիրելին:

Բայց վարդն անիրաւ մընացել էր փակ,

Սոխակի սիրաը դարձել էր կըրակ:

Այս դառն ընդէին սատանի քամին

Որտեղից հանեց մեր կորած իշին,

Քունըն էր հատել, թէ կերը պակսել,

Գայլն էր յետ ածել, թէ տէրը գընքսել,

Ակունջներն խլշած՝

Սարն ի վեր ընկած՝

Վազեց ու հասաւ, գունչը վրայ բերեց,

Անմեղ վարդի թուփն ու կոկոնը բռնեց,

Փշրեց ու ջարդեց, արաւ կտոր-կտոր,

Ու ինքն վայր ի-ձոր

Գլուխն առաւ գնաց:

Սոխակն այս բանը որ տեսաւ

Եկաւ

Վարդի վրայ կանգնեց,

Իւր սուգն սկսեց.

Յանդուկն իմ վարդ, ցանկալի հոգուս,

Սրտիս բերկրանքի ապաւէն ու յոյս.

Ինչի՞ դառն օրհաս հանեց քեզ աշխարհ,

Երբ ոչ ոք գինըդ պէտք է չիմանար.

երկինքն է տեղըդ, ինչի՞ ես մնում
 Իշի կերակուր այս փշի միջում:
 Քանի փուշ ու էշ երկրից չեն պակաս՝
 Մտածում եմ որ՝ անտէր կըմնաս,
 Կամ այրիր դու ինձ, որ մի օր պրծնիմ,
 Կամ թեւ առ թռչինք, երսիգ մեռնիմ»:

Իմ սիրուն սոխակ, մի այգքան ցաւիր,
 Կաց մեր միջումը, քո վարդը գոլիր.
 Էշն աղբի մէջն է առել իւր ծնունդ,
 Նորա հոտոյն էլ առնում է սնունդ.
 Քեզ ծառ ու ծաղիկ, քեզ վարդ մանուշակ
 Պարգեւել է Տէրն, իմ անիւ սոխակ:

13. Ս Ա Ր Գ Ն Ա Լ Ը.

Քարունը բացվում է և հայ գիւղացիք սարն են տանում
 տաւարը: Աղբիւրների գլխին, ծաղիկների վերայ վրաններ են
 տնկում և տաւարը ներս են անում այս անմահական դրախ-
 տը: Առաւօտը՝ երբ անկողնիցդ վեր ես կենում, հազար սարի
 ծայրին ամպն ու ծուխը միմեանց հետ խառնուած՝ երկինք
 են բարձրանում ու ցօղը անձրևի հետ նստում է մարդկանց
 շորերի ու երեսների վերայ: Կանայք կթի տաւարի հետն են
 լինում, կաթը ժողովում, իւղ ու պանիր շինում. տղամարդիկ
 տաւարը սարն են տանում, կամ բուրդ ու իւղ են տանում
 փողոցը ծախում, իրանց տան պակասութիւնը լրացնում:

Միայն այս չէ կանանց գործը. ցերեկը ճախարակ են մա-
 նում, շալ, գորգ կամ կապերտ են գործում և իրանց օրն ու-
 րախ, միամիտ անցկացնում: Էլ ինչ ասել կ'ուզէ որ հարս

ու աղջիկ այստեղ կուճ ու ձիգ անելով չեն ման գալիս, կամ
 երեսները կալնում, ինչպէս թանր: Այստեղ մէկ տան պէս են, և
 ում օբէն (վրանը) մտնես, ամէնքն առողջ, ուրախ ու զուարթ
 են. այն օդի ու ջրի, այն ծաղկի ու կանաչի հոտն ու համն
 առնողի հոգին ու գոյնը ինչ կըլինի ապա: Երբ սարումը
 հիւր է պատահում, էլ շաբաթով ու ամսով չեն թողնում որ
 հեռանայ. աղբիւրների քրքրչոցը, ջրերի խըշխըշոցը, ծա-
 ուերի սըլսըլոցը, թռչունների ծըլվըլոցը, հովուի սրինգը,
 գառան, ոչխարի ու տաւարի բառաչը՝ այս բոլորը կարծես ձեզ
 անում են: «Դրախտ ես ուզում, այստեղ կաց, այսպէս կաց.
 Կիրտդ անմեղ, միտքդ խտակ»:

14. Ո Ս Տ Ի Կ.

— «Ո՛ւր ես առաջ գընում, խեղճ ոստիկ ծառին՝
 Տես չըձրգես քեզ ալիք անդունդը ծովին»:

Ինչպէս անտէր որբիկ՝ թըշուառ, անպաշտպան,
 Որ ընկել է ձեռքը չարանենգ մարդկան:

Ձեռ ունենալ, ոստիկ, ազատութեան հընար,
 Ձոհ կըլինիս, խեղճիկ, ալեաց չարաչար:»

«Ձեմ զարհուրում ծովից, ոստիկը ասաց.
 Կեանքս արդէն կորել է, վազուց եմ ցամքած»:

Հարազատ այն ծառէն ինձ պոկեց հովը,
 Հիմի ինչ, թող տանէ, ուր կ'ուզէ, ծովը:

Այսուհետեւ ինչն է էլ ինձ մխիթար.
 Դալար ծառին կպչելու էլ չ'ուռնիմ հընար:»

15. Բ Ի Ի Բ Ա Պ Ա Տ Ի Կ.

Մի զիւղում բնակում էին մի մարդ ու մի կին: Մարդը շատ ժամատէր էր: Ամէն օր եկեղեցի էր գնում և օրը մի գրօշ էր տալիս քահանային: Քահանան էլ ամէն օր նորան ասում էր.

— Օրհնութիւն զուր, Բիւրապատիկը քեզ մէկի վոխանակ հազար տալ:

Նա ուրախանում էր և ինքն իրան ասում. «Այս լուրան է. մէկ տալիս եմ՝ հազար պէտք է տալ»:

Այսպէս ամէն օր մի գրօշ տալով՝ իւր բոլոր ունեցածը տուեց քահանային, իսկ ինքն աղքատացաւ:

Մէկ օր կինն ասաց ամուսնուն.

— Վեր կաց, զնա քահանայի մօտ, մի հազարը բեր, տանք հացի, մինչև որ մէկէլ հազարներն էլ կամաց-կամաց կը տալ:

Ամուսինը զնաց:

— Օրհնեա, տէր:

— Աստուած օրհնէ:

— Տէրտէր ջան, ես քեզ տուի, զուր ինձ հազարներ խոստացար. հիմա բեր մէկ հազարը տուր՝ տանեմ. այն միւսներն էլ՝ յետոյ կըզամ, կըտաս:

— Օրհնուած, ասաց քահանան, զուր ինձ տուիր, որ Բիւրապատիկը քեզ մէկին հազար տալ:

— Բիւրապատիկն ո՞վ է:

Քահանան նորան մի ճանապարհ ցոյց տուեց.

— Այս երկայն ճանապարհովը կըզնաս, քեզ կըպատահի մի մեծ մարդ, որ նստած կըլինի ոսկի աթոռի վերայ: Բիւրապատիկը նա է. ասա՛ նորան. «Ինձ տէրտէրն ուղարկեց. մէկ տուել եմ, հազար պէտք է տաս»:

Նա էլ զնաց այն երկար ճանապարհով: Նորան պատա-

հեցաւ մի քարանձաւ, ներս մտաւ և ինչ տեսաւ: Քառասուն երկեւի զսղեր շարուած նստած են: Սորան պատիւ են տալիս, տեղ են բաց անում և նստեցնում են իրանց մէջտեղը:

— Ո՞վ ես զուր, հարցնում են նորան. այնքան ժամանակ է մեր ահից մարդ չէր եկած այս կողմը. սրտեղից ես զալիս և մէք ես գնում:

— Գնում եմ Բիւրապատիկի մօտ, պատասխանում է. մէկ տուել եմ, հազար պէտք է ստանամ: Նստացրո՛ւ զքեզ. Գողերն ասում են.

— Ե՛ղբայր, այդ խելքը խելք չէ. թո՛ղ այդ: Արի այստեղ, մենք քեզ մի բուռը ոսկի կըտանք, զվեր կաց, քո տունը զնա:

— Ո՞չ, ասում է նա, այդ լիողը արդար վաստակ չէ:

— Եթէ այդպէս է, ասում են գողերը, զուր արդար մարդ ես, երբ զնաս, Բիւրապատիկին հարցրու, թէ միւս աշխարհումը մեզ համար էլ տեղ կա՞յ:

— Աչքիս վերայ, ասում է նա ու գնում:

Գնում է պատահում մի ծերունու, որ նստած էր մի քարի մօտ. նա անդադար ասում էր. «Փութ քեզ, Աստուած, փութ քեզ»: Եւ որքան ասում էր, այնքան ոսկի էր բխում քարից:

Ծերունին հարցնում է այս մարդուն.

— Ե՛ղբայր, ո՞ւր ես գնում:

— Գնում եմ Բիւրապատիկի մօտ, պատասխանում է նա. մէկ տուել եմ, հազար պէտք է ստանամ:

— Արի այս ոսկուց երկու բուռը տամ, յետ զնա, ասում է ծերունին:

— Ո՞չ, ասում է սա. այդ ո՛չ իմ տուածն է, ո՛չ իմ աշխատածը. ես դորան արժանի չեմ:

— Եթէ այդպէս է, ասում է ծերունին, երբ զնաս Բիւրապատիկի մօտ, հարցրու թէ ոսկին երբ պէտք է կտրուի այս քարից

— Աչքիս վերայ, ասում է ու գնում: —
 Ճանապարհին տեսնում է մի այգետէր, որը հարցնում է.
 — Հողածին, ո՞ւր ես գնում:
 — Գնում եմ Բիւրապատիկի մօտ, մէկ տուել եմ, հազար
 պէտք է ստանամ:
 — Երբ գնաս, ասում է այգետէրը, Բիւրապատիկին հարցրո՛ւ,
 թէ ինչիցն է՝ որ երբ իմ այգու պատը շինում եմ՝ բոլոր կանաչ
 պտուղները չորանում են, երբ պատը քանդում եմ՝ կանա-
 չում են:
 — Գլխիս վերայ, ասում է նա ու գնում:
 Ճանապարհին տեսնում է մի քահանայ, որի մէջքին պատ
 էր շարուած և ինքը տակին տընքտընքում էր:
 — Ո՞րդի, հարցրեց քահանան, ո՞ւր ես գնում:
 — Գնում եմ Բիւրապատիկի մօտ, պատասխանում է նա.
 մէկ տուել եմ, հազար պէտք է ստանամ:
 Քահանան ասում է.
 — Գնա Բիւրապատիկին հարցրու, թէ ես այս պատից երբ
 պէտք է ազատուիմ:
 — Լա՛ւ կըլինի, ասում է նա և շարունակում ճանապարհը:
 Գնում է տեսնում, որ մէկ մեծ մարդ նստած է ոսկէ ա-
 թուի վերայ:
 Նա հարցնում է.
 — Ո՞ւր ես գնում:
 — Բիւրապատիկը դո՛ւ ես, հարցնում է ճանապարհորդը:
 — Այո՛, ես եմ, պատասխանում է. ինչ էս ուզում:
 — Մեր քահանան ուղարկեց ինձ, ես քեզ մէկ տուել եմ,
 դու ինձ հազար պէտք է տաս:
 Բիւրապատիկն ասում է.
 — Գնա՛ տունդ, բակիդ մէջ մի թթենի կայ. փորձր
 նորա տակը, մի կարաս լիք ոսկի դուրս կըգայ, վեր առ քո
 մէկի փոխանակ հազարանոցը:

Ճանապարհորդը, բացի դորանից՝ ինչ որ իրան յանձնել
 էին ասելու, ամէն բան ասաց Բիւրապատիկին և ամէնի պա-
 տասխանն էլ ստանալով՝ վերադարձաւ:
 Հասնելով պատի մէջ տնքող քահանային՝ ասաց.
 — Ի՞նչ այգետից անցնում եմ քամանակ կ'ազատուիս, երբ Աս-
 տըծուն մեղայ կըգաս:
 — Ես ի՛նչպէս մեղայ գամ Աստծուն, ասաց քահանան
 և խօսքը բերանից հանեց թէ չէ՝ իսկոյն պատի հետ միա-
 սին գետինը մտաւ:
 Նա յետոյ գնաց հասաւ այգետիրոջը և ասաց.
 — Եթէ այգուդ պատերը քանդես, որ անց ու դարձ
 անողներն ուտեն պտուղներից, այգիդ կըկանաչի:
 Ի՛նչ խօսքը բերանումն էր, իսկոյն տէրը գնաց, պա-
 տերը քանդեց և այգին կանաչեց:
 Ճանապարհորդը գնալով ծերունու մօտ, ասաց.
 — Քանի որ դու բերանիցդ Աստծու անունը չես պա-
 կասեցնիլ, քարից էլ ոսկին չի պակասիլ:
 Ծերունին ասաց.
 — Մէթէ մարդ իւր բերանից Աստծու անունը կըպա-
 կասեցնի. փառք Աստծուն: — Ասաց չ'ասաց՝ քարի միւս երե-
 սիցն էլ ոսկի դուրս թափուեցաւ՝ առաջուանից շատ:
 Նա եկաւ գողերի քարանձաւը և նոցա ասաց.
 — Եթէ ձեր գողութիւնը թողնէք, միւս աշխարհումը
 տեղ ունիք:
 Գողերը թողին քարանձաւը, գնացին իրանց յանցանքն
 ապաշխարեցին ու փրկուեցան:
 Վերջապէս մեր ճանապարհորդն եկաւ իրանց տուն, կան-
 չեց կնոջն ու ասաց.
 — Ա՛յ կին, բա՛ն ու թի բեր:
 Մարդ ու կին վերառան բա՛ն ու թին, փորեցին թը-
 թենու տակը և մի կարաս գտան ոսկով լիքը: Օրը մթնեցաւ

և կարասը թողին, որ առաւօտը հանեն, որ շաբաթստան
 Գրացիներն իմացան, գիշերն եկան կարասը գողանալու.
 բայց տեսնելով որ մէջը դեղին հող է, կարասը շուռ տուին
 տան տիրոջ այգումը: Կարասը կոտորուեցաւ ու հողը ցրուեցաւ:
 Առաւօտը զարթեցան, Ինչ տեսան, այգու չորս կողմը
 ոսկի էր փռուել: Ամուսինը գոռաց. «այսքի յարմն մտնոյա
 մամ» — Ա՛ կնիկ, ցախաւելը բեր. բոլոր այգին ոսկի է բուսել:
 Աւելեցին շողշողուն ու զընդզընգան ոսկիքը, մէկի
 փոխանակ ո՛չ թէ հազար, այլ անթիւ հազարներ տաացան,
 հարստացան և Աստուծոյ փառք տուին: ամբ յոսմի ամ

16. Ծ. Ա. Դ. Ա. Զ. Ո. Բ. Գ. Ե. Յ. Յ. Թ. Թ. Թ.

(Աւանդութիւն)

Գարուն էր. ձիւներ, սառոյցը հալուած,
 Ամէն տան դռներ, երգիկներ բացուած.
 Արեւը վերէն վայր նայում էր հաշտ,
 Ծիծաղում էին ձոր, հովիտ ու դաշտ:
 Հայոց աշխարհը սիրուն է գարնան,
 Նա եղեմական դրախտի է նրման,
 Սոխակ ու արտուտ թըփի, արտի մէջ
 Օրնիբուն Սաղմոս կարգում են անվերջ:
 «Քոյրեր, խաղալու ձորն իվայր երթանք»,
 Ասացին իրար անմեղ հայ կուսանք.
 Պահծու, երփներանգ հագան նոքա շոր,
 Պրճնազարգ գնացին ուղիղ դէպի ձոր:
 Իոյն-գոյն հալաւով ձորը փռուեցան.
 Խաղով, պարերով կուշտ զուարճացան.
 Պանիր, կաթ ու հաց հետերն ունէին,
 Խորտիկի նրտան ժամ միջօրէին:

Ինչպէս չար բազէն անմեղ թռչնակին,
 Այնպէս դարանած գունդ չարսիրտ պարսկին
 Ական թօթափել աղջկանց վրան
 Սուր ու ղէնքերով արագ թափեցան:

Հայ պարկեշտ կուսանք՝ խոստման մրտերիմ,
 Որ տուել էին իր փեսաներին,
 Մահաբեր սրբէն չի սարսափեցան,
 Արիւնաթաթաւ գեռնին գլորուեցան:

Արեւը իջաւ սարերի թիկունք,
 Մայրերը ասին. «Ո՛ւր են մեր աղջկունք:»
 Այսպէս հոգեռանջ ու մրսամոլոր
 Շուռ-շուռ վաղեցին նոքա դէպ ի ձոր:

Ամէն մի բըլուր, ամէն մի առուակ
 Ծածկել էր աղջկանց զարգարուն դիակ,
 Ամէն մի տերեւ, ծառի ամէն ծիլ
 Ներկել էր աղջկանց արեան ջինջ կաթիլ:

Ծնողք շատ լացին ու չրսփոփեցան,
 Ընկան գեռնի վրայ ու խոր քընեցան,
 Միւս առաւօտը այբերն որ բացին,
 Տրտմել դադրեցան, ու էլ չի լացին:

Ամէն մի բըլուր, ամէն մի առուակ
 Ծածկել էին վարդ, շուշան, մանուշակ,
 Ամէն մի տերեւ, ծիլ, բանջար ու խոտ
 Բուրկենի նրման էին խընկահոտ:

Ու այնուհետեւ ամէն նոր գարուն
 Ձորն այն ծաղկունքով է միշտ զարգարուն
 Եւ այդ չարաշուք օրից մինչ այսօր
 Ձորի անունը մնաց ԾԱՂԿԱԶՈՐ:

Ա Մ Ա Ռ

Պալիս է տմառ—այրող եղանակ,
 Անխոնջ վաստակի, պաղի ժամանակ.
 Իւր աստուածեղէն քերմութեան հոգին
 Կենսատու շնչով ծաւայէ արփին.
 Հասել է ծիրան, տանձը մեղրածոր.
 Կարմիր վարդի պէս փայլում է խնձոր.
 Սաթանման—դեղին կախուած է ողկոյզ.
 Մանկտին գրաւում է շոր, նուռն եւ թուզ.
 Սեխով, ձմերուկով լիքն է բուրաստան.
 Ոսկեայ հոտանքով ծփի անդատտան.
 Եւ արտորայքի ծանրացած հասկեր,
 Խոտ հիանալի նկարեն պատկեր:
 Յետ երկից անգամ երգի խօսնակին՝
 Չարթնում է իսկոյն հնձուորի հոգին:
 Փայլում է մանգաղ: Գործում է մշակ,
 Բարձած սայլակի ճռինչն անուշակ
 Հնչում է հեռու, հեռու դաշտերից,
 Բերում գէպի կալ հունձքը արտերից:

18. ԵՐԿՈՒ ԽՈՓ.

Միևնոյն երկաթի կտորից և միևնոյն արհեստանոցում շինուած էին երկու խփ: Գոցանից մինը գնեց մի երկրագործ և սկսեց գործ ածել նորան. իսկ միւսը երկար ժամանակ ամենևին անօգուտ ընկած էր վաճառականի խանութում: Պատահեցաւ որ՝ միքանի ժամանակից յետոյ, երկու

ընկերները դարձեալ տեսան իրար: Երկրագործի մօտ եղած խփն արծաթի պէս պսպղում էր և մինչև անգամ աւելի լաւ էր քան թէ նոր շինած ժամանակը. իսկ խանութում ընկած անգործ խփը սևացել էր ու ժանգոտել: «Աստիճարեմ, ինչու դու այդպէս փայլում ես», հարցրեց ժանգոտած խփը իւր բարեկամին: «Աշխատելուց, սիրելիս, պատասխանեց միւսը. իսկ եթէ դու ժանգոտել ես և առաջուանից աւելի վատացել, այդ նորանից է, որ այսքան ժամանակ կողքիդ ընկած՝ ոչինչ չես արել»:

19. Ե Ր Ա Շ Տ.
 Դարուները քանի գնաց՝ տաքացաւ մալխի կէտին կատէր օգոստոս ամիսը լինէր: Երկինքն ամէն օր այնպէս պարզ է լինում, որ գեղատեսիլ համար ամօրի նշան չես գտնիլ: Այն այգիները, որ մի քիչ ջրգլխի են, էլի կանաչի ծեղ երևում է ակերումը, օտուերապատ ակերումը. իսկ ինչ ներքի այգիների դուրսիւնն է, Սատուած հեռու անի, կ'անես թէ ամալի անապատ լինին. կանաչ տեղ երազումը չես տեսնիլ: Աշտարակի որ փողոցովն անց ես կենում, ամէնի բերանիցն էլ լսում ես, թէ այս տարի մենք ունեցած չ'ունեցածներս պիտի վաճառենք, եթէ միքանի օրէլ այսպէս գնայ: «Աստուած մեր մեղքը մեր երեսովն է տալիս. չորային լինելը բաւական չէ, թրթուրն էլ մի կողմիցն էլ ծառերը սունգանում (փճացնում). խնձորենիքը, ծիրանիքն ու շարենիքը կ'անես թէ մի մի քրդի աղալի տաղավար լինին, այնպէս են բռնուել թրթուրի ձեռիցը: Տնաշեններ, մեր քրիստոնէութիւնը վերացել է, հաւատներս բոլորովին պակասել. ամենայն տարի այս ժամանակ սուրբ Պետրոսի մատուցքը, մեռնիմ նորա սուրբ զօրութեանը, երկու անգամ բերած էինք լինում, այս տարի սուրբն էլ ենք մտքից գցել, Աստուածն էլ հետը: Այս մեր

հոտորուած երեխայքն էլ Նուրին գոնէ չեն մտնածում, որ
 գուցէ Աստուծու սիրտը քաղցրանայ վրաներս, մի շոյս ու ճար
 անի»: Այսպէս խօսում էին մի քանի մարդ իրար հետ ձան-
 ճապանենց դռանը կանգնած: Երբ որ Գարեգինը շտապելով
 անց էր կենում այնտեղից: «Կանգնիր, կանգնիր, կանչեց
 նրանցից մինը. Գարեգին զարժայետ, ախար այս ինչ պա-
 տուհաս է. դրի սև ու սպիտակը դուք էք հասկանում, ինչ
 է ասում զիրն այս տարուան համար՝ անձրև պիտի գայ, թէ
 չէ ձեռներս լուանանք, յոյսներս կտրենք, յետ նստենք»:

— Ի հարկէ չի գալ, ասաց Գարեգինը. մի տեղ որ ջեր-
 մեռանդու թիւն չ'լինի, սուրբերի պատիւը վերանայ, Աստուածը
 մոռացուի, թափօր չ'լինի, այնտեղից Աստուած չի հեռանալ:
 Ասիւր ականջներդ ձէնի (ձայնի) պահեցէք, պատրաստի կա-
 ցէք, առաւօտեան զանգակի ձայնը որ լսէք, դուրս եկէք, որ
 սուրբ Գեորգի մասունքը պէտք է բերենք, գուցէ մի փարա-
 տու թիւն ընկնի: «Ամ ԳԵՈՐԳՅՆ ԵՒ ԳԵՈՐԳՅՆ ԵՒ ԳԵՈՐԳՅՆ ԱՅՍ
 ՎԻՍՈՐՆ՝ արևը մի փոքր բարձրանալուց յետոյ, զան-
 զակները քաշեցին: Տիրացուները հագան ժամաշապիկները,
 որը բշտը վերառաւ, որը խաչվառը, որն էլ մոմերը բռնած
 առաջ ընկան: Գարեգինն էլ՝ սրանց կարգի գցելուց յետոյ,
 բուրվառն ու շապիկը վերառաւ՝ գնաց: մի տիրացու էլ շա-
 րականը խառտեց՝ տարաւ. տէրտէրներն էլ շուրջառները ժամ-
 հարի կռնատակը տուած՝ գնացին դեպի Մողնու ուխտա-
 տեղին: Ժողովուրդն էլ՝ մեծ ու փոքր, մայր ու մանուկ, բո-
 լորը տէրտէրի յետևից մասունքի առաջը (դուրս եկան: Վա-
 նահայր վարդապետը՝ երբոր ժողովրդի կամքն իմացաւ, փա-
 ռաւորուի ինքը, իսկոյն պատրաստուեցաւ, գնաց ժամի դրո-
 ները բաց արեց, մասունքները խորանից հանեց, տէրտէրները
 հետ ինքն էլ շուրջառակալած ու ամէնքը մի մի մասունք
 վեր կալան՝ զգեստաւորուած, շարական ասելով, խաչ ու խաչ-
 վառով, մեծ հանդէսով եկան դեպի Աշտարակ: շէնց որ գի-

ղից մօտեցան, ջերմեռանդ ժողովուրդը, որ այդտեղ սպասում
 էր, գլխները բաց, արտասունքն աչքերին՝ թափուեցան առաջը:
 Կանայք ու մարդիկ ձեռները երկինք բարձրացրած, աղաղա-
 կում էին. «Ո՛վ սուրբ Գեորգ, բո զօրութիւնին մատաղ, մեր
 տերն ու պահապանը դու ես. այս տաք ջրին մի հով ջուր
 ածա՛, մեր լաց ու աղաղակը լսիր, մեր երեխաներին իղձա՛:
 Այնուհետև հողևորական դասը, բոլոր ժողովրդի հետ՝ գիւղի
 չորս կողմը թափօր տալուց յետոյ, եկան ամենափրկիչ եկե-
 ղեցու առաջը: Այնտեղ էլ թափօր արին, առուի վերայ խա-
 չալուայ արին, Սուրբ Գեորգի աջը քաշեցին ջրի մէջը, որ
 երթալ այգիները, թրթուրը կտրի. յետոյ տարան եկեղեցի և
 սեղանի վերայ բազմեցրին:

Երեք օր սուրբ Գեորգը մնաց Աշտարակ: Աստուածա-
 պաշտ ժողովուրդն այնքան զոհեր ու կարասներով գինի
 խոստացաւ, թող իրանց դցած գանձանակը, որ Մողնու միա-
 բանք ութ ամիս ուտէին՝ չէր վերջանալ: Երեք օրից յետոյ
 Սուրբ Գեորգի մասունքը ինչ հանգեսով որ բերել էին, յետ
 տարան: Երեխայքն էլ Նուրին շինեցին ու ման ածեցին. եր-
 կուսը կռնիցը բռնեցին, մինը տոպրակ էր վերցրել, միւսն
 էլ մի փոքրիկ բժուժ, ման են գալիս տները և որ դռան առաջ
 կանգնում են, ասում են.

Նուրին-Նուրին եկել է,
 Աջբայ հուրին եկել է.
 Շիւայ շապիկ հագել է,
 Կարմիր գօտիկ կապել է:
 Եղ բերէք՝ պորոք քոնք,
 Զուր բերէք՝ գլխին ածենք.
 Մեր Նուրինի փայր տուէք,
 Աւտենք, խմենք, քէֆ անենք:

Կանայքը մի աման ջուր բերում են՝ լցնում այդ Նուրինի գլխին ու մանուկներին բրինձ, իւր կամ ձու տալիս, որ տանեն՝ քէֆ անեն:

Այն իրիկունը՝ երբ սուրբ Գէորգի մասունքը տարան ու Նուրին էլ ման ածեցին, մի փոքրիկ ամպ Արագածի գագաթից վեր կացաւ՝ դէպի Մասիս գնաց: Ամպը քիչ-քիչ շատացաւ, երկնքի երեսը թղպեց ու կէս ժամից յետոյ՝ մի այնպիսի անձրև եկաւ, որ աշխարհ շինեց ցեխ ու բաթլախ. երեք օր միմեանց վերայ չ'կարուեցաւ անձրևը. այգիներն էլ կշտացան տաւարի արօտն էլ լաւացաւ, քարքարուտ տեղերն անգամ մէկ թիզ կանաչեցան, բոխն էլ գոլրու եկաւ, արտերն էլ իրանց կարգին լառաջ եկան, մի շաբաթումը երկու թիզ բարձրացան. աշնանավար ցորենները հասկը գցելուն մօտեցան, զարնօնավարի հասկերն էլ այնպէս էին ցնծին տալիս երեկոյեան մեղմ քամու առաջ, որ մտիկ տուողի սիրտը ուրախութիւնից վեր-վեր էր թռչում: Քրթուրը հօ այնպէս փշացաւ, որ նշանն էլ չէր գտնիլ: Ամեն մարդու բերանից փառք ու շնորհակալութիւններ էր լինում Աստուծուն, ամենքն ուրախ էին, ամենքի սիրտը տեղն էր ընկել:

21. Ա Մ Պ Ե Բ.

Հայոց երկնքով ամպեր են վազում
Խիտ քամու ձեռից.
Սեւ սեւ ամպերը սարերի նման
Անցնում արտերից:
«Կացէք, այ ամպեր, ինչո՞ւ էք փախում:
Անձրեւ չէք թափում:
Մեր ծարաւ արտեր օրեր են համբում
Ու ձեզ սպասում:

Քամի, գուքամի խղճա արտերին, ի՞նչ քաշ
Քննե՛ք ամպերին, թո՛ղ այդ ամպերին,
Կանգնեն ու թափեն անձրեւի շիթեր,

Ջրեն մեր արտերս: Վստայ զՍ.
Քամին հանդարտեց. մեղմ անձրեւ թափուեց,
Արտերը ջրեց. Արտերը ջրեց.
Արտը բարձրացաւ, ցօղուն արձակեց.
Ու հասկեր բռնեց: Վստայ զՍ.
Քամին հանդարտեց. մեղմ անձրեւ թափուեց,
Արտերը ջրեց. Արտերը ջրեց.
Արտը բարձրացաւ, ցօղուն արձակեց.
Ու հասկեր բռնեց: Վստայ զՍ.
Քամին հանդարտեց. մեղմ անձրեւ թափուեց,
Արտերը ջրեց. Արտերը ջրեց.
Արտը բարձրացաւ, ցօղուն արձակեց.
Ու հասկեր բռնեց: Վստայ զՍ.

22. Կ Ա Ր Կ Ո Ւ Տ.

Ստորում էր օձը խոտերի միջից, մեղուն թռչկոտում
Ծաղկից դէպ ծաղիկ, կրիան էլ վիզը հանած պատեանից, քաշ-
վում, քաշկրտվում թփերի տակից:
Պայծառ էր օրը. պայծառ էր երկինք.
Աւերախ են թռչունք, անասունք, մարդիկ . . .

Բայց այն ինչ տմայ է, որ սարի տակից, գալով գալիս է ու իրան լետքից կարծես շղթայած քաշում է բերում մեծ ու սև ամպեր՝ ամեն տեղ փռում:

Մի րոպե ևս, խորին մթուժիւն ամեն ինչ սլատեց, որոտաց երկինք, երկիր դլրրդաց. փայլակն ու կայծակ իրարու խառնուած, մարդկանց սրտերը ահ ու դող ձգեց: Մունչաց քամին, շարժուեցին ծառեր. կաթեց, կաթկաթեց, լորդ անձրև թափուեց. անձրևի ետքից սառցե գնդակներ, չըր խկ ու շըր խկ, երկիր գլորուեց: Քափվում է թափվում, սար ու ձոր ծածկում, ոչ դաշտ է հարցնում, ոչ այգի ասում:

«Ա՛խ, կարկուտ, կարկուտ, կանչում են մարդիկ.

բա՛ն լսե՛քնչ պատիժ է խնայե՛ք երկինք . . . »:

« Ծագրագ լամ՝ — քմքմ

Ծերը ծնկաչոք արտասուքն աչքին Աստուած է կանչում՝ խնայել երկրին. պառաւր հանած երկթէ կասկարան բակն է շարտում ու նզով կարդում. հարս ու աղջիկները պատի տակ շարուած, սուր դանակներով կարկուտ են կտրում՝ երկնքին նայում. իսկ նրանց մօտը մշակ-երկրագործը յուսահատ կանգնած՝ ձեռք իր ծոցում, անվանի է քաշում, գլուխը շարժում:

Բայց հանգերի մէջ այս ինչ շփոթ է ու իրարանցում.
Հօտը ցրուել է նախիրը փախել, ձիերը խրտնել դէս ու դէն ընկել. թռչունքը թռել, բունի մէջ պահուել, հովիւ, հորթաբաժ, փայտհատ, կովարած՝ ամենքն էլ իրանց գործերը թողած՝ թփերի տակին մնացել են սառած

— քմքմ քմքմ քմքմ քմքմ քմքմ քմքմ քմքմ քմքմ քմքմ քմքմ

Ինչպէս կարկուտը, որ սրտը լսեց, — ամպերի ձեղքից արևը նայեց, երկիրը ժպտաց, նորից փայլ առաւ, բայց տխուր փայլ էր՝ որ նա ստացաւ:

Այգեպանը վագեց իւր այգին մտաւ, դէս ու դէն նայեց, մնաց քարացած. — ծառեր տերեւաթափ, ձիւղեր կոտորուած,

բոլոր պտուղները կարկտահար եղած. — «Այն իմ աշխատանք, արհեստ իմ այգի», առաջ հեռացաւ աչքերը լցուած
Արտատէրը գնաց իւր արտը հասաւ: Թուլացան տոները, սեւացան աչքերը, երբ տեսաւ հատիկը ջարդուած փշրուած, հողին հաւնարած, անգուժ հեղեղից աւազով ծածկուած. «Կորան իմ յոյսը, փչացաւ իմ այլ», ասաց ու գնաց՝ սիրտը մորմոքած
Ճայցմը գոռ ինքնից ցօտք մտցւաւ յայտնի
Գրսում մնացած թռչունքն էլ թռան, գտան իրանց բողն. բայց ան ինչ տեսան. բունը աւերուած, ձագուկներն ընկած, չորսից միայն մին ողջ էր մնացած. իսկ այն միւսները թափուած ցետի մէջ, անշունչ ընկել են, աչքները փակել, որի գլուխը, որի թեկիւր կարկտից ջարդուել: Ծառուտը քմքմ քմքմ

Կէս ու դէն ընկաւ՝ արեց ողբ ու սուգ

Այսպէս ամեն տեղ, որ մի ժամ առաջ

Տիրում էր յոյս, կեանք, ցնծութիւն անբաւ,

Ա յժմ յաջրոցեց կարկտի շնորհիւ

Յուսահատութիւն, տառապանք ու ցաւ

23. ԿԱՆՈՑԻ ԺԱՄԱՆ Ա.Կ.

Պատահել է քեզ տեսնել, ընթերցող, մըջիւններին, որոնք ահագին բանակութեամբ վխտում են մի արտի միջին, մի թմբի գլխին: Այդ փոքրիկ աշխատատէր կենդանիներից ոմանք մի-մի հունդ շալակած՝ տնքտնքալով տանում են իրանց ստորերկրեայ բունը, ոմանք ցորենի կամ գարու քիտով բեռնաւորուած, արիւն քրտինք մտնելով, շտապում են դէպի մի ուրիշ բուն: Այստեղ մի մըջիւն միւսի բերնից որսը խել է կամենում, այնտեղ մըջիւնների բանակին իրանց թշնամի բուռի դէմ պատերազմ է մղում:

Չիշտ այդպէս է զիւղական կեանքը կալերի ժամանակ:

Չառամեալ ծերերից սկսած մինչև երեք-չորս տարեկան երեխայք կալերի մէջ գործուած են: Մինը կամն է քաշում, միւսը կալը շուռ տալիս, երրորդը ծեծուած օրանը (հաշանը) եղում — եղանում, չորրորդը թեղ անում: Սա մաղում է, նա ծանծը (կռճոնքը) քարմաղում: Յանկարծ ամպերը թխպեցին. գիւղացին ամէն բան թողած՝ շտապում է միմիայն կալը ժողովել և իրան դառը քրտինքով ձեռք բերած հացահատիկներ պահել պատսպարել անձրեկից: Դադարում է անձրեք. միքանի ժամից կամ մի երկու օրից չորանում է գետինը և կալերը նորից փռվում են. ըօպեական հանգստութիւնը չքանում է: Ամէնքը՝ թէ մեծ և թէ փոքր, նորից ձեռք են առնում ընդհատուած գործը, նոր եռանդ, նոր աշխույժ է ընկնում ամէնքի սիրտը — գործունէութիւնը տիրում է կալերում:

24. Կ Ա Լ Ի Ե Ր Գ.

Մեր գիւղացին երբ տեսնում է
 Լծած եզը անքալիս,
 Երբ արեւից նա սյրվում է
 Խուրճը հաշան անելիս,
 Կաման վերայ երբ կանգնում է

Չուխտ եղներին քշելիս,
 Ահա՛ այսպէս նա երգում է
 Իրան կալը կայսելիս.

«Եզը ջան, կալ արա, կալիդ ման արա,

Հասկերը փշրի՛ր, ցորեն դո՛ւրս արա,

Հաշանը տրորի՛ լաւ դարման արա:

Ես ու գու մին ենք — իրօր եղբայր ենք,

Մինչև երեկոյ իրար հետ տանջուենք.

Ես երեկոյեան կալը կը բեղեմ,

Դէպի կանաչ խոտ քեզ բայ կը թողեմ:

Լուսնակ գիշերին թեղը կը քամեմ,
 Դարմանից ցորենն մեզմով կը ջոկեմ.
 Դարմանը մղանով մարաքը կ'ածեմ.
 Ցորենն էլ ուրախ ամբարս կը լցնեմ.
 Երբ որ ձմեռը կը գայ, կը մրսենք,
 Դուք դարման կ'ուտէք, մենք ցորնով կ'աղրենք.

Ե՛զը ջան, կալ արա՛,

Կալիդ ման արա՛...

Ե՛զը ջան, եղբայր, դու իմ աջ կուռն ես,
 Իմ թեւ ու թիկունք, դու իմ տան գուռն ես.

Գեզ որ չ'ունենամ, արտ չ'եմ ունենալ,

Կալ էլ չ'եմ կալսիլ, ցորեն ստանալ:

Փողի պարտք ունիմ՝ ցորնից եմ տալիս,

Հարկ ու քէֆեւուը ցորնից դուրս գալիս.

Տան կարիքները ցորնովն եմ հոգում,

Տէրտէրի հարկը ցորեն վըճարում.

Աղբատ-անձարին ցորեն եմ բաշխում,

Աչքի, որբի՛ ցորնից մաս հանում.

Խօսքով, ցորենը մեր բոլոր յոյսն է,

Մեր շունչ պահողը, մեր աչքի լոյսն է.

Ման տուր իմ եզը՛,

Ապրի քո վիզը՛...»:

25. ՄԻ ՀՈՒԻ ԵՐԿՈՒ ՄԱՐՄՆԻ ՄԵՋ.

Երուսաղէմը դեռ չ'շինուած, մի մշակուած դաշտ էր և տաճարի տեղը պատկանում էր երկու եղբօր, որոնցից մէկը քամուսնացած էր, միւսը՝ ամուրի: — Ննձի ժամանակ նուրբ իրանց խուրճերը կ'սպեցին և երկու հսւտասար գէջ բարձրացնելով, թողին դաշտումը:

Գիշերն ամուրի եզբայրը մտածում էր.

— Եղբայրս կնոջ ու որդոց տէր է և նոցա պէտք է կերակրէ. ուստի իրաւացի չէր լինիլ, որ նորա և իմ ունեցածը հաւասար լինէին: Գնամ իմ բաժնից մի քանի խուրձ վեր առնեմ և ծածուկ աւելացնեմ նորա բաժնի վերայ. եղբայրս չի տեսնիլ և չի ընդգրկմանալ ինձ:— Այս ասելով՝ նա գնաց իւր մտածածը կատարեց:

Նոյն գիշերը միւս եղբայրը արթնոնալով՝ իւր կնոջն ասաց.

— Եղբայրս ինձնից փոքր է և ամուսնացած չ'լինելով՝ ոչ ոք չ'ունի, որ իրան օգնէ ու մխիթարէ. ուստի իրաւացի չ'էր լինիլ, որ նորա և իմ ունեցածը հաւասար լինէին: Գնամ իմ բաժնից մի քանի խուրձ վեր առնեմ և ծածուկ աւելացնեմ նորա բաժնին, եղբայրս չի տեսնիլ և չի ընդգրկմանալ ինձ: Այս ասելով՝ նա էլ գնաց իւր մտածածը կատարեց:

Հետեւեալ առաւօտը եղբայրները դաշտը գնացին, և սրբան դարմացան, երբ տեսան, որ երկու դէզերը հաւասար էին: Նոցանից ոչ մէկը չ'կարողացաւ իմանալ այս հրաշքի պատճառը:

Միւս գիշերը դարձեալ նոյնպէս արին. և այսպիսով նոցա դէզերը ոչ պակասում էին, ոչ աւելանում: Վերջապէս, մի գիշեր, այս գաղտնիքն իմանալու համար՝ երկուսն էլ արթուն մնացին, և երբ խուրձերը շալկած՝ տանում էին միմեանց դէզի վերայ զնելու, յանկարծ իրար տեսան:

Այս պատճառով մարդիկ օրհնեցին այս երկու եղբայրների դաշտը և Աստուծոյ տաճարը շինեցին այնտեղ:

26. ԲՈՍՏԱՆՁԻ.

Ամառն է: Կարծես կրակ է բարձրանում:

Գետնի երեսից եւ հուրհրատում:

Ոչ շուեն է հաջում, ոչ ճիճին երգում:

Գորան էլ է լուել, էլ չի կրկում:

Ամէնքն էլ փախել՝ հով տեղ են գտել, իրանց բներում լուուել, պապանձուել.

Միայն մի հատիկ մարդ է երեւում խորընկած գաշտում, առուի եզերքում:

Կանգնած է մարդը արեւի տակին, Ոտն ու ծունկը բաց, բայճը իւր ուսին.

Մի շապիկ միայն ունի նա հագին եւ մի սպիտակ թասակ կայ գլխին:

— Բայց ի՞նչ մարդ է նա եւ ի՞նչ է շինում, Արեւի տակին ինչօ՞ւ է այրում:

— Նա Բոստան է, Բոստան *) է ջրում:

Սեխն ու ձմերուկն այնտեղ են հասնում:

27. ԱՄՍՈՒՆ ԵՐԵՒԱՆՈՒՄ.

Ա.

Ճաշուայ շոքն անց էր կացել: Սար ու ձոր գլխները նորից բարձրացնում էին, որ փոքր շուեն առնեն: Արեգակը Մասիսի քամակիցը աչքը հանդարտ բաց էր արել, մուռջ-մուռջ Երևանու բերդին էր մտիկ տալիս և ուզում էր որ կամաց-կամաց մայր մտնի:

Թանձր խաւարը, սև մառախուղը եկել՝ բոլոր դաշտերի, ձորերի երեսը բռնել, օդը ծանրացրել էր:

Թուչուներ տեղիցը չէր ուզում շարժիլ, հաւը բնիցը գլուխը հանիլ: Ամէն տեղից ոտքը խաղաղուել, ամէն տեղից ձայն ու ձոր լուուել, պապանձուել էր:

Ջուր ջրողը առուի վերայ էր թեք ընկել, քնած մնացել, վար ու ցանք անողը հանդումը, այգեպանը՝ իր ծառի

*) Բոստան — սեխաստան. բոստան չի՝ բոստանը մշակողը:

տակին՝ շուքաքումը քուն մտել, հանգստացել: Մարդ, կինն, մանուկ գիւղերումն էլ չէին երևում: Բազի կոնդի (բլրի) ծայրից, քազի սարի լանջից, բազի ճանապարհում, հանդում մէկ սև մազի չափ ստուեր սևին էր տալիս, ձիու քամակիցը դէս ու դէն թեքվում, երեսի, քամակի վրայ շուքա գալիս, էլ յետ գլուխը շտկում, ասպանդակն ու սանձը ժաժ տալիս, ձիուն թափիկ տալիս, կամ մտրակում, որ ոտները մի քիչ շուտ-շուտ փոխի, շուտ տեղ հասնի: Բազինն էլ, ձեռն ականջի քամակին դրած, տխուր, բարակ ձայնով մէկ քայլէ էր բարձրացրել, քթի տակին, ձիու սանձը գլխին գցած, ինքն իրան նղղում, գրնում էր, որ տուն հասնի, իր յոգնած, ջարդուած մարմինը կամ մէկ շուքի տակի հանգստացնի, կամ իրան տան դուռը, իւր ընտանիքի երեսը, քանի որ դեռ մութը վրայ չէր հասել, տեսնի ու սիրտը բացուի:

Հօտաղներն էլ իրանց գութանի լծկանը բաց էին թողել, լուծը յետ արել ու մէկ ստուերի տակի՝ գութանը մէկ կողմը, եզները միւս, ջրերի ափին վեր էին թափուել, քաղցր քուն մտել: Նախիրը մէկ դաշտում, ոչխարի հօտը՝ միւս, շուքա տեղը նստել, ծնօտ ծնօտի էին քսում, փնջացնում, արօճ անում: Հովիւն էլ գլուխը մէկ քարի վերայ դրած, նղղել, աչքը կպցրել էր, որ շօքը քաշուի թէ չէ՝ վեր կենայ, հօտը իրիկնահօովին մէկ լաւ խոտաւէտ տեղ տանի, արածացնի:

Արթուն շների մէկը այս ցցի վրայ, մէկը միւս բլրի ծայրին, կամ հովուի ոտի տակին՝ գլուխը դրել, նօթերը կիտել, մարաղ էր մտել, որ թէ գող, գայլ, գազան սիրտ անի մօտենայ, մէկէնիմէկ վրայ թռչի, պատառ-պատառ անի, իւր տիրոջ ոչխարները պահի: Մէկ կանաչ խոտ, մէկ դալար թուփ կամ մէկ ծաղիկ ոչ մէկ տեղ չէր երևում, որ մարդ հոտն առնի, կամ երեսին մտիկ տայ, սիրտը բացուի, ու իր ճանապարհի երկարութիւնը մոռանայ, կամ շօքի ձեռիցն այրուած խորովուած մարմնին հովուի թիւն տայ. — այսպէս էր սար ու ձոր,

գաշտ ու հանդ չորացել, խանձուել, պապանձուել: Միմիայն խոտերի ցօղուններն ու թփերի սուր-սուր ծայրերն էին այստեղ-այնտեղ ցից-ցից գլուխ բարձրացրել, տխուր, տրտում, մոլորուած, պաշարուած կանգնել, մնացել:

Սև-սև գիշակեր ագռաւները կամ վախուկ առաջնորդ էին հէնց մենակ մնացել, որ այստեղ մէկ քարափի ծայրի կամ մէկ բուրջի գլխի, կամ թէ չէ ճանապարհի միջում իրար գլխի հաւաքուել էին, նստել, կամ պոփոյտ էին գալիս, իրար կոցահարում, իրար թևերից քաշում, որ մէկի գտած որսը ձեռիցը խլեն, բաժին անեն, իրանց ձագերին էլ տան կամ հետները տանեն:

Օձ, կարիճ, մողէս, բզեզ, ու ինչ կերպ գազան ասես՝ մորեխ, մթեղ, հանդէս էին բաց արել: Որը մէկ թփի տակից, որը մէկ քարափի գլխից, որը խոտերի միջին՝ կամաց-կամաց ժաժ գալով, պօջ ու գլուխը իրանց քաշելով, կամ ծլուկ լինելով, էլ յետ տազ անելով, կամ գետնի, ապառաժի վրայ սողալով, փշտացնելով, շուքացնելով, փշշացնելով, ծվվալով, ծրդրրտալով, ոտն էին ելել, ուղում էին իրանց արևի ձէնն ածեն:

Որն էլ իւր բնի առաջին արևկող անելով, գլխները հանել, մունջ-մունջ ականջ էին դրել, սուր-սուր աչքները ցցել, պէլացել, շլացել, այս կողմ այն կողմն էին մտիկ տալիս, որ ոտքը խաղաղուելիս՝ դուրս դան մի քիչ շունչ քաշեն, իրանց կերը ճանկեն, էլ յետ իրանց բունը մտնեն, էլ յետ գնան քնեն, հանգստանան:

Բազի պատածակի արանքից, կամ քարի ծայրից էլ մէկ անձար բու, գլուխը վեր թողած, քիթ ու պուռնիկ կիտած, ճանրացած, գետնին էր նայում, իր սև օրը ողբում: Հաւ թշնամի ուրուրն էլ թևերը փռած, ճանկերը սրելով, բաց ու խուփ անելով, կտուցը սրբելով, կամ կուրծքը քըջը-ջելով երկնքի տակին, գլուխը կուրծքի տակին քաշ գցած, սուր աչքերն այս կողմն այն կողմն էր գցում, պտրտում,

պատրաստուում, որ մէկէնսինէկ, ական թօթափել, վայր վազի մէկ լիսպոր ճուտի գլխի, որ իւր մօր թուերի տակին, կամ մօր գլուխը քորելով, թևը քաշելով, ծվծվալով, կտկտալով կամ կտուց կտցի տալով մօր կրքխալուն, ծվծվալուն ականջ դնելով, սուսուփուս նստում էին իրար հետ, կամ քջուջէին անում, — կամ մէկ խեղճ, անճար լորի քամակի խփի, ու ճվճվացնելով, ծղրտացնելով՝ վեր քաշի, քրքրի, փետրի ու իր ազատ փորին մատաղ անի...

Բ.

Սյապէս մեռել, լուռել էր բնութիւնը ու ոչ մէկ շփութու մէկ տեղից չէր լսվում: Միմիայն հեռու տեղից մէկ բարակ քամի, երբեմն երբեմն փչում, ծառի տերեւները սլսլացնում, փափ էր գցում, ու գոլ-գոլ մարդի երեսին, բերնին քնքուշ ձեռը քսում, շուտով անցկենում ու փշերի, խոտերի, քարափների, ձորերի մէջը մտնում:

Ինչպէս ծխի մէջը խրուած՝ հեռու տեղից դաշտի գիւղերը, հանդերը, փոսերը՝ մթնած, լուռած, ինչպէս սև ամպի կտորներ, կամ այրուած, խանձուած տեղեր՝ այստեղից այնտեղից սևին էին տալիս ու խառնիխուռն երևում:

Արաքսը՝ ինչպէս մէկ նետ օձ, կամ արծաթի գօտի՝ արևմտեան կողմիցը, ձորերի միջիցը՝ իր սուր, լուսափայլ ճակատն ու գլուխը բաց էր արել, ու մրմունջ, լուռ, հանդարտ գալիս՝ Մասիսի փէշին մի քիչ խփում, շփում էր ու էլի խեթ-խեթ նայելով, նորան սպառնալիք տալով, ձէնը ձոր անելով, գլուխը պտրտելով, գնում Զանգու ու Գառնի գետերն իւր ծոցն առնում և խաղալով, խայտալով վշվշալով՝ հեռանում քոյրերի հետ ու պռունկ պռունկի, լանջ լանջի, քամակ քամակի տուած, իրար գլխի, երեսի ձեռ քսելով, փաղաքշելով, հանաք անելով, աչքները խփում, նղղում

ու Շարուրի տափարակ ծոցումը ծեծուած, ջարդուած քուն մտնում:

Սյս տխուր հրապարակի չորեքշուրը՝ աչքը որ բաց չես անում, մէկ էլ ես տեսնում, որ երբեմն երկինքն ամպակալած՝ ուզում է որ սար ու ձոր ոտնատակ տայ՝ Արագածի, Մասիսի ու միւս սարերի գլխին բամբաչի, գետին խցկի, որ համարձակում են իրանց գագաթն այնպէս բարձր վեր քաշիլ, որ բոլոր ամպերը վերևը ոտը բռնելու տեղ չ'ունենալով, իրանց երկինք մօրեցը խռոված, վեր են գալիս ու նրանց գլխին քուլալ-քուլալ դիզվում ու այնպէս իրար վերայ նըստում, որ շատը տեղ չ'ունենալով՝ միւսներին քոխն է տալիս, բոթբոթում, դուրս է գցում ու նրանց տեղը բռնում:

Սյս հատուածի մէջ եղած օտար բառերի տեղը բուն հայերէն բառեր դրէք:

28. Ա Ր Ա Մ Ա.

(Արասքին դպարտներ)

Արամը շատ շուտ զարթեցաւ, բացեց իւր աչքերի վարագոյրները՝ երկար ու թուխ արեւուն տեսնելու: Նորա յետեից շարժուեցան, բարձրացան աչքի ծածկոցները—չարժակո ի տեղը: Արեգակի ճառագայթները՝ ներս մտան սենեակը, լուսաւորեցին պատուհանուժ դրած ծաղկամանը և պատի վերայ կախած փոքրիկ գանգրաւոր մանուկի պատկերը, որոնց վերայից արտափայլելով բնիան Արամի փոքրիկ աչքերի վերայ, անցան ջրային մասի միջով և պատկերացան ցանցաւոր վերայ: Այնտեղ նեարգային մոխրագոյն թեւերը յափշտակեցին նորանց և հաղորդեցին գլխի ուղեղին, որի միջնորդութեամբ իսկոյն ամենայն բան իմացաւ տանուտէրը— հողին: «Ա՛, արդէն լուսացել է և ինչպէս գեղեցիկ առաւօտ է» — ասաց Արամը և իսկոյն վեր թռաւ անկողնուց: «Սա ձեռներով շփեց իւր գեղեցիկ, դուրս ցցուած ճակատը, և արագապէս սկսեց հագնուիլ: Հագնուելուց յետոյ՝ նա շտապով ձեռներն ու երեսը սառը ջրով լուսացաւ և մաքուր երեսորբիչով սրբեց: Արամը սառը ջրի

չօշափութից աւելի ևս զուարթացաւ, կենդանացաւ:

Այդ բոլորէն էր, որ օդի արագ հոսանքը ներս մտաւ նորա
ականջը, ցնցեց խողովակի առաջը կապող բնական շնչի և նորա յե-
տեկից շարժուեցան երեք փոքրիկ ոսկրները՝ մորձը, աւուր և ապամբայէ:
Այս փոքրիկ շփոթութիւնը ականջի ներքին շարժողութիւնն պատ-
ճառեց, որի միջի բնօրջ նետարդը՝ այդ շարժողութիւնից գրգռուե-
լով, յանձնեց գորա տպաւորութիւնը ուղեղին: Արամը ետանդա-
գին կռնեց. «Ե՛հ, ինչպէս քաղցր է երգում մեր պարտիզում թըռ-
նակը:»

Արամը մօտեցաւ լուսամուտին, գլուխը դուրս հանեց դէպի
պարտեզ և կամենում էր զուարճանալ թռչունի զեղեցիկ երգով:
Բայց այդ բոլորէն ծաղկային անուշահոտ փոշիով լիքը օդը ներս
մտնելով նորա մաքուր քթածակերից՝ շօշափեց այնտեղ տարա-
ժուած լուսին շնչը: Ծաղկի փոշիները գրգռեցին նորա մէջ ճիւղա-
ւորուած նետարդերը, իսկ սորանք այդ տպաւորութիւնը հաղորդե-
ցին մայր ուղեղին և իմացրին նորան, թէ ինչ է պատահում իւր
շուրջը: Լեզուի նետարդերը շարժուեցան և Արամը ուրախագին բա-
ցականչեց. «Ե՛հ, զեղեցիկ անուշահոտութիւն է բարձրանում մեր
պարտիզի ծաղիկներից:»

Արամը կամենում էր դուրս գնալ պարտեզը, փունջ կապել
այդ անուշահոտ ծաղիկներից. բայց այդ բոլորէն օդը մերձակայ
սենեակից մօտեցրեց նորա շրթունքներին և լեզուին՝ սուրճից,
սերից և պատրաստի նախաճաշիկից բարձրացած խոնաւութիւնը:
Նորա բերանում առատ լորձուկը գոյացաւ, բերանի և լեզուի ծե-
ծիկները նետարդերը յափշտակեցին այդ խոնաւութիւնը: Հաղորդեցին
գլխի ուղեղային զանգուածին և տանուտէրը—հոգին, կարծես, ա-
սաց Արամին. «Նախաճաշիկը պատրաստ է, իսկ գուռ ուտելու ցան-
կութիւն ունիս:» Արամը ուրախ մտաւ սեղանատուն, վազեց, ող-
ջունեց իւր մօրը, նորա ձեռների նետարդերը շարժուեցան և ահա
նա մատներով բռնեց թէ որքան փափուկ է այն հացը, որ նա
վերցրեց և սկսեց ախորժակով ուտել: Նախաճաշելուց յետոյ նա
զուարթագին խաղում ու վազվզում էր պարտիզում և ծաղիկների
տեսքով ու նոցա անուշահոտութեամբ զմայլվում էր:

29. Գ Ա Ր Ե Գ Ի Ն Ը.

(Գլուխ)

Գարեգինը՝ երբ ծնուեցաւ, շատ փոքր էր և թոյլ, ինչպէս
առհասարակ թոյլ են լինում բոլոր նորածինները. նորա գլուխը
այս ու այն կողմն էր տատանվում, որովհետեւ դեռ ոսկրներ չու-
նէր, Գլխի աճառները (ղըրճղըրճուկները)՝ երանց ասեղնաւոր
ծայրերով դեռ չէին միաւորուել միմեանց հետ: Ազդոււմը Գարե-
գինը միայն ճշում էր, իսկ փոքր ժամանակից յետոյ աւելի բարձ-
րաձայն էր ցանկութիւն յայտնում ուտելու. —նա այնպէս գոռում,
ու լաց էր լինում, որ կարծես ողջ տունը իրանն է. միևնոյն
բանը նա անում էր, երբ անհանգիստ էր պառկացրած լինում:
Կամ երբ նորա բարակ ու կարմիր մաշկը փոքր ինչ ցուրտ էր
զգում, նորա բերանի, լեզուի և շնչափողի կապերը դեռ այնքան
ամրացած չէին, որ կարողանային շրջապատողներին հասկանալի
ձայնով արտայայտել նորա զգացմունքը:

Գլխի ուղեղն էլ դեռ այնքան ամրացած չէր. առհասարակ նո-
րա գլուխը դեռ կանոնաւորուած չէր, այս պատճառով էլ չէր կա-
րողանում նորան գործածել, ինչպէս իրան պէտք էր և յարմար:
Գարեգին բերանում դեռ առամներ չկային, շրթունքները ձգվում
էին դէպի ամենայն բան, որ մերձենում էր իրանց և կամենում
էին նորան ներս քաշել:

Բայց սակաւ առ սակաւ նորա անբոժ ծնունդ և ստորին շարժում
ծնունդ վերայի լնդերը սկսան ուռչել, կարմրել և նոցա տակից
դուրս երևեցան առաջին երկու կարու առամները, որոնք սպիտակ
էին և զեղեցիկ. Այն ժամանակ Գարեգինը աւելի էր աշխատում
ամենայն բան բերանը կոխել, որովհետեւ նորա լնդերը սաստիկ
բոր էին գալիս: Գարեգին մարմնի մէջ այդ ժամանակ շատ Ֆօօ-
Փօր ու կիր էր ժողովուել—նորա աճառներն սկսել էին պնդանալ:
Օսկր դառնալ, հոգին ևս սկսել էր իւր առաջին գործողութիւննե-
րը: Գարեգինն սկսեց ճանաչել հօրը, մօրը, ժպտալ նոցա դիմացը,
սկսեց ճանաչել և այն առարկաներից շատերը, որոնք միշտ շքե-
լապատում էին նորան: Բայց միևնոյն ժամանակ նա այժմ ա-
ւելի էր հիւանդանում, նիհարանում, գոռում, լաց լինում: Այն սպի-

տակ ոսկրները, որոնք իրանց արմատից ծլում շարվում էին նորա ծնօտի վերայ, ինչպէս երևում է, շատ էին անհասգիստ անում նորան:—Գարեգինը փոքր առ փոքր մեծանում էր: Աստիճանաբար նորա դուրսը կանոնաւորուեցաւ, կողորացաւ, դուրս ցցուած ճակատից սկսած դէպի բարձր՝ քրքրել, ծոծրակը և աստիճան մի մասը գանգրաւոր մազերով ծածկուեցան, որոնց արմատները գլխի մաշկի մէջ եղած մաճուցիկ հիւթը ծծելով ամրապէս հիմնաւորուեցան նորա մէջ: Եթէ նա պատահամբ իւր գլուխը մօտեցնում էր ճրքագին, նորա ճրճումը ու կծկումը էին և եղջրային անախորժ հոտ էին արձակում: Բայց այդ ժամանակ Գարեգինն ամենեւին ցաւ չէր զգում: Իսկ երբ այդ դիպուածին հանդիպում էին նորա փափիկ մասները, նա ցաւից աղաղակ էր բարձրացնում: Այսպէս փոքր առ փոքր նորա երկու ծնօտներն էլ ատամներով լցուեցան, որոնց երեսը ծածկուած էր մաքուր և սպիտակ էմալով (արծնապակի): Այդ ատամները թուով քսանի հասան: Գարեգինն էլ այն մանուկը չէր. նորա դէմքն աւելի խոհուն կերպարանք էր ստացել: Դէմքի վերայ փայլուն բծեր էին ձգուել: Նորա փափիկ վարդագոյն շրթուներն այժմ պարզ արտասանում էին ոչ թէ անկապ բառեր, այ ամբողջ պարբերութիւններ: Այժմ նա ոչ թէ չորեքթաթ էր անում, կամ առաջուայ պէս կարասիներից բռնած էր ման գալիս, այլ ազատ ու համարձակ թուչկոտում էր ու խաղում:

Ահա Գարեգինը նստած է սեղանի մօտ և պատրաստում է իւր դասերը. նա այժմ գիտէ, որ թէև ինքը շատ մեծ չէ, բայց մարդ է, որովհետև այնպիսի հոգի և այնպիսի մարմին ունի, ինչպէս միւս մարդիկը: Գարեգինը շատ բան գիտէ. նա գիտէ և այն, որ իւր գլուխը բաղկանում է միքանի մասերից, որոնցից առաջին մասը կոչվում է գէմք, վերին մասը—գագաթ, յետին մասը—ծոճրակ իսկ կողմնային մասերը—քունքեր: Դէմքն ունի ճակատ, յօնքեր, աչքեր, քիթ, այտեր, թշեր, բերան և ծնօտ, վերջինս բաղկացած է վերին և ստորին ծամելիքից, որոնց վերայ շարած են սպիտակ ատամներ: Ատամների թիւը (չափահասներինը) 32 է. Ատամները բաժանվում են առաջնատամներ—որոնք կտրող էլ են կոչվում—նոցա աջ և ձախ կողմումը գտնվում են ժանիքները, իսկ ժանիքներից յետոյ—սեղանատամները, իւրաքանչիւր ծնօտի վերայ հինգ հինգ ամեն մի կողմից: Արաջնատամներով կտրում են ուտելիքը:

ժանիքներով նորան բռնում կամ պատառոտում են, իսկ սեղանատամներով մանրացնում են նորան, որպէս երկանով, ուստի դորանք աղբիք էլ են կոչվում:

Այս բոլոր բաներն այժմ Գարեգինը լաւ և գիտակցաբար գիտէ. հասկանում է, կարող է հաղորդել ուրիշներին. բայց երբ նա աւելի կրմեծանայ, իւր կրթութեան վերայ հիմնաւորապէս ուշք կըդարձնէ և նորա վերջին սեղանատամներն էլ դուրս կըգան, որոնք կոչվում են կատարելութեան ատամներ, այն ժամանակ նա շատ բան կըսովորի և առաւել հիմնաւորապէս:

30. Ա Ր Շ Ա Ի Ի Բ Ը.

(հերքին դործարաններ)

Առաւօտեան վաղ վեր կենալով Արշաւիրը խմեց մի բսժակ կաթ, հետոն էլ կերաւ մի կտոր հաց և գնաց ուսումնարան: Նա վեր էր առել իւր պայուսակը, որի մէջ դրած էին նորա զրքերը և միւս դասական իրեղէնները, և մտածում էր այդ օրուան դասերի վերայ. իսկ հացը, որ կերել էր նա, այդ օրոպէին ճանապարհորդում էր նորա մարմնի մէջ: Ատամները լաւ ծամել էին նորան, լոբձիւնի բշտիկները նուրբ լորձիւնով պատել, իսկ փափուկ լեզուն շտապով ներս էր մղել օրկորի մէջ: Ճանապարհին նա փոքր մնաց, որ ընկնէր շնչափողի մէջ, բայց փոքրիկ մտայ խցանը—կատիկը ծածկեց նորա բերանը և ծամած պատառը սահելով գլորուեցաւ դէպի ցած և ընկաւ այն մտայ պարկի մէջ, որ ստամոքս է կոչվում: Այդտեղ տաք էր ու մութն և որ կողմը դառնում էր, ամենայն կողմից նորան շրջապատում էր ստամոքսային տհաճելի հիւթը, որ կողքից պատրաստում էր կարծր փայծաղը: Բայց նորան չէր վիճակուած երկար ժամանակ շրջել այնտեղ, որովհետև իւր ընկեր կաթնի հետ ստամոքսային հիւթի մէջ լուծուելով դարձաւ մի տեսակ թանձր խիւս: Խիւսը ստամոքսի ստորին դռնով ցած իջաւ. այդտեղ նորա հետ խառնուեցան լեզու կաթիլներ և աւելի կերպարանափոխուած՝ աղիքներով առաջ գնացին: Այդ ուղին առաջ լայն անցք էր. փոքր առ փոքր նա նեղանում ու նեղանում էր և հէնց ինքը հիւթն էլ աստիճանաբար փոխվում էր: Այդ նեղ անցքերից անցնելիս նա կարմիր զգեստ էր հագել և իբրև արիւն այլ և

այլ նրակներով վազում էր դէպի մարմնի ամենայն կողմերը։ Արիւնը որքան հեռանում էր, այնքան իւր պիտանի մասերով սննդեղով մարմնի այլ և այլ մասերը, ինքն ստանում էր նոցանից անպէտք հիւթեր և նորա կաթիլները աստիճանաբար մզանում էին։ Կարծր ոսկրներին մոտենալով նա իւր դեղին գիճութիւնից նորանց էլ իրանց սնունդը տուեց—ֆոսֆոր և կիր։ Եւ ահա նա բոլորովին մզացած, ամբողջ մարմինը մանեկած, ուղեղի մեծագործութիւններին և շարունակ սեղմուող ու բացուող մկնամների գործունէութեանը ակնատես լինելուց յետոյ, վերջապէս թափվում է այն աւազանը, որ ունի երկու մուտք և երկու ելք և որին մարդիկ «բեր» են անուանում։

Սիրտը ձևով տանձի նման է։ Կաթիլ առ կաթիլ վերևից ու ներքևից ներս են մտնում և դուրս են գալիս այդ մեղէն պարկից արեան կաթիլները և նորա գոնակներն ուրիշ գործ չ'ունին, բացի փակուելն ու բացուելը։ Սիրտը մեղէն միջնապատով բաժանվում է երկու հաւասար մասերի՝ աջակողմեան և ձախակողմեան, որոնցից իւրաքանչիւրը նոյնպէս երկու բաժանմունք ունի՝ վերին և ստորին։ Անմարտի արեան կաթիլները թափվում են սրտի աջակողմեան վերնասենեակը և հրելով ու բանալով փոքրիկ գոնակը մտնում են աջակողմեան «բեր»-ը։ Բայց սիրտը անմարտի արիւն չի սիրում, ուստի մկնամների անդադար սեղմուելովը մի այլ ճանապարհով հալածում է նորան դէպի այն ընդարձակ թևերը, որոնք կազմուած են բազմաթիւ բշտիկներից։ Մարդիկ դոցա թոքեր են անուանում։ Այդտեղ կաթիլները հանդիպում են օդին, որով լցվում ու դադարկվում են թոքերը։ Օդը քթի և բերանի խոռոչներից արագապէս մտնելով անցնում է դէպի թոքերի բշտիկները, շուտափոյտ նայում է նորեկ հիւրերին, որոնք փաթաթուած են մուգ վերարկուի մէջ, մոտենում է նոցա և նորա այրող դիմը—«Ինչպէս յափշտակում է նոցա մուգ ծածկոցն ու նորա փոխարէն տալիս է վարդագոյն զգեստ. այդ բոպէին սեղմվում են թոքերի բշտիկները և օդը արագապէս դուրս թռչելով միևնոյն ճանապարհով՝ տանում է իւր հետ արեան անպէտք մասը—ածխային թթոււն։ Արեան մաքուր, վարդագոյն կաթիլները թողնելով թոքերը, նորից վերագառնում են դէպի սիրտը, բայց այժմ մտնում են նորա ձախակողմեան մասը—նախ վերին բաժանմունքը, ապա ստորին և այնտեղից դուրս գալով՝ դարձեալ սկսում են իրանց վաղեմի ճանապարհորդութիւնը։ Երգպիսով նորա տալիս են Արշալոյսին կեանք, դիմ և առողջութիւն։

Արշալոյսը ուսումնարանում աշխատում էր, առանց իմանալու, թէ ինչ բաներ են կատարվում իւր ներսը։ Նա մինչև անգամ մոռացել էր, թէ ինքը հաց ու կաթն է կերել։

31. ՀԱՐՍՏՈՒԹԻՒՆ.

Մէկ չքաւոր երիտասարդ, հանդիպեց իւր նախկին ուսուցչին և սկսեց շատ գանգատուիլ իւր դառն վիճակի ու անլաջողութիւնների վերայ։ Մի ժամանակ նա եղած էր ուսումնարանի ամենալաւ աշակերտը և իրանից աւելի վատ ուսանողներն այժմ լաւ անուան ու հարստութեան տէր էին, այնինչ ինքն անց էր կացնում թշուառ կեանք։ «Մթթէ յիրաւի ասածիդ չափ աղքատ ես դու, ասաց նորան ուսուցիչը. դու, ինչպէս տեսնում եմ, առողջ ես. այդ ձեռքը, շարունակեց ուսուցիչը՝ բռնելով իւր աշակերտի աջը, ուժեղ է և կարող է գործել։ Թոյլ կրտայի՞ր արդեօք, որ կտրեն գորան հազար մանէթով»։—Աստուած հեռու տանէ, և ոչ տասն հազարով։—«Իսկ սրբանով կրտայիր քո սրտես աչքերը, որ տեսնում են լոյս աշխարհը,—քո սուր ակնջները, քո արագաշարժ ոտները։ Կարծեմ դու չէիր փոխիլ դոցա մի ամբողջ թագաւորութեան հետ։»—Իհարկէ ոչ, պատասխանեց երիտասարդը։—«Ուրեմն ինչպէս ես գանգատվում քո աղքատութեան վերայ, երբ որ ունիս այդպիսի մեծ հարստութիւն»։

32. ԾՆՈՂԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ.

Մի օր Պրուսիայի թագաւոր Փրիդերիկոս Բ. իւր սենեակի մէջ սաստիկ զբաղուած՝ կրկին ու կրկին զանգակը խփեց, բայց մարդ չ'երևեցաւ։ Անհամբերութիւնից դուռը բաց արեց և տեսաւ, որ սպասաւորը տախտի վերայ ընկած քնած է։ Սօտ գնաց որ զարթեցնէ։ Այդ միջոցին աչքովն ընկաւ սպաս

սաւորի գրպանից կիսով չափ դուրս ընկած մի նամակ: Հետաքրքրութիւնը շարժած՝ հանդարտ կերպով դուրս հանեց թուղթը, որ իմանայ թէ մէջն ինչ կայ գրած: «Ի՛մ անգին որդի, ասուած էր նամակում. անչափ ուրախ ու շնորհակալ եմ, որ այս անգամ էլ չ'ուշացրիր ուղարկել ինձ քո ամսականիդ կէսը. դու քո ծնողասիրութեամբ քաղցրացնում ես մօրդ տխուր օրերը. հաստատ յոյս ունեցիր, որ Աստուած դորա փոխանակ պիտի օրհնէ քո կեանքը»:

Թագաւորը՝ նամակը կարդալուց լետոյ, մի քսակ ոսկով լցրեց և նամակի հետ միասին դրեց տակաւին քնած երիտասարդի գրպանը, ապա դարձաւ իւր սենեակը և այնպէս սաստիկ հնչեցրեց զանգակը, որ սպասաւորը զարթնելով ներս վազեց:

«Լա՛ւ քնեցիր», ասաց նորան թագաւորը: Սպասաւորն աշխատում էր անձն արդարացնել. շփոթման մէջ ձեռքը տարաւ գրպանը և զարմացած դուրս հանեց քսակը: Ոսկիները տեսնելուն պէս՝ գոյնը թռաւ:— «Տէր արքայ, ասաց սպասաւորն արտասուազին՝ թագաւորի ոտքերն ընկնելով, երեւի մահս են կամենում. չ'գիտեմ ով է դրել գրպանումս ոսկով լիքը մի քսակ»:

— «Բարեկամ, պատասխանեց թագաւորը, Աստուած շատ անգամ իւր բարիքը քնած ժամանակներս է հասցնում մեզ: Ա՛ն այդ քսակը, ուղարկիր մօրդ, ողջունի՛ր իմ կողմից և ասա՛, որ անհոգ լինի. այսուհետեւ ես պէտք է խնամք տանեմ նորա վերայ: Իսկ դու, սիրելի, վստահ եղիր, որ ինձ մօտ բաղդաւոր պիտի լինիս»:

33. ՄԱՐԴՈՒ ՄԱՐՄՆԻ ԱՆԴԱՄՆԵՐԸ.

Միանգամ մարդու մարմնի անդամները վիճեցին միմեանց հետ և վճռեցին այլ ևս չ'ծառայել իրար: Ոտներն ասացին.

ինչք մենք պէտք է կրենք մեզ վերայ ամբողջ մարմինը. Թող նա իրան համար ուրիշ ոտներ շինէ և մանդայ՝ որքան կամենում է: Զեռները նոյնպէս ասացին. մենք այլ ևս չենք կամենում ուրիշների համար ծառայի պաշտօն վարել. շինեցէք ձեզ համար ուրիշ ձեռներ և թո՛ղ նորանք գործեն: Բերանը փրնթփրնթաց. հապա՛ ես լիմար կըլինիմ, որ ոչինչ օգուտ չ'ունենալով՝ ստամոքսի համար սկսեմ կերակուր ծամել, որ նա լետոյ՝ պարոնի նման ձգուած, մարսի նորան. չէ՛, թո՛ղ իրան համար ուրիշ բերան գտնէ. ես այսուհետեւ էլ չեմ կամենում նորան ծառայել: Աչքերն ևս շատ զարմանում էին, որ իրանք պէտք է նայեն ամբողջ մարմնին և շարունակ հսկողութեան մէջ լինին: Այսպէս խօսեցան միմեանց հետ մարդու մարմնի բոլոր անդամները և վճռեցին այլ ևս միմեանց չ'ծառայել: Բայց գիտէք ինչ պատահեցաւ: Որովհետեւ ոտները չէին կամենում մանգալ, ձեռները դադարեցին գործ շինելուց, բերանն ևս չէր ուտում և աչքերը փակուեցան, ապա և ամբողջ մարմինն անսնունդ և անշարժ մնացան, սկսեց թուլանալ, նիհարիլ և փոքր էր մնացել, որ մեռլով՝ սկսեց թուլանալ, նիհարիլ և փոքր էր մնացել, որ մեռնէր: Բոլոր անդամները, որոնցից կազմուած էր մարմինը, ծանրացան և աւելի վատթար վիճակի մէջ կ'ընկնէին, եթէ չ'հասկանային, թէ որքան անմիտ է իրանց վարմունքը: «Ո՛չ, վատ է այս տեսակ ապրիլը», մտածեցին նորանք. հաշտուեցան և սկսեցին ըստ առաջնոյն միասին և միաբան գործել: Այնուհետեւ ամբողջ մարմինն էլ ուղղուեցաւ, նորոգուեցաւ և առողջ, ուժեղ դիրք ստացաւ:

34. ՀՐԱՇԱԼԻ ՏՆԱԿ.

Ես մի հրաշալի տուն եմ ճանաչում, որի մէջ ամեն բան կարգաւորուած է և չ'ունի ոչինչ սլակասութիւն: Նա ունի կանոնաւոր աղօր իք, ունի և խոհանոց, ուր գիշեր ցերեկ տաք

Աշխարհումս բաղդ ասածդ էլ շուքի պէս բան է. շատերը նորա յետեից են ընկնում, ոչինչ ջանք չեն խնայում, քայց չեն կարողանում ձեռք գցել. ուրիշները կարծես փախչում են բաղդից, բայց նա նորանցից չի պոկ գալիս, չի հեռանում:

37. ԳԻՒՂԱԿԱՆ ԵՒ ՄՇԱԿ.

Երբոր գլուխըդ փորձանքի մէջ է,
Դու քեզ օգնողի ոտքըն ես պաշում:
Փորձանքը քեզնից հեռացաւ թէ չէ,
Նոյն իսկ օգնողիդ էլ ես դու կըշտամբում:
Նորա արածի լաւ կողմը թողում,
Պակասը տեսնում:

Գեղջուկ ծերուկն իւր մշակը հետն առած՝
Իրիկուան գէմ տուն էր գալիս դաշտերից.
Մի արջ ելաւ ծերի դիմացը յանկարծ՝
Երբ անցնում էր մութ անտառի նա միջից.
Ծերուկն էլ ո՛ւհ վայ կանչելը չըկարաց.
Արջը նորան տակը կոխեց ու գոռաց,
Նըստեց վերան, շուռ-մուռ տուեց, քաշքըշեց,
Ամեն կողմից զարհուրելի կըծոտեց:
Խեղճ ծերուկի բանը վատ էր, ինչ անէր.
«Մըրտոյ եղբայր, հասիր հասիր», կանչում էր:

Մըրտոն կացինը առած՝
Կայծակի պէս մօտ վազեց,
Արջի գըլխին մոլեգին
Կացնի բերանով հարուածեց,

Յետոյ հանեց դաշոյնը
Կըռնատակից ներս ցցեց
Եւ ահաւի գազանի
Թոքն ու սիրտը խոցոտեց:
Արջը ոռնաց եւ վայր ընկաւ կիսամեռ,
Արիւնի մէջ տապալելով հեծում էր:
Փորձանքը անցաւ,
Ծերուկն ոտք ելաւ,
Ու խեղճ Մըրտոյին
Բլբլէլ սկսաւ:
Մեր քաջ Մըրտոն ապշեցաւ,
Դարձաւ ծերուկին ասաւ.
— «Ինչո՞ւ կըբըֆրես դու ինձ, մահտեսի:»
— «Ինչո՞ւ կըբըֆրեմ, այ յիմար, քեզի.
Իմ սիրտս այրվում է. դու ուրախացիր.
Ձե՞ն տեսնում որ արջի մորթը փըչացրիր »

38. ԿԱՊԻԿԻ ԵՂԲԱՅԻՆԸ.

Փոքրիկ կապիկի մայրը վախճանուեցաւ և նա բոլորովին որբ մնաց: Տխրագէմ նստած էր նա ծառի վերայ և իւր սև օրը լալիս էր: Կապիկը գեղեցիկ չէր. նորա դէմքը փոքր էր և կնճռոտ, բունը վախտ, և ունէր չորս երկար ձեռներ: Ոչ ապաքէն կապիկները ոտներ չունին, — նոքա ունին միայն չորս ձեռներ, որովհետեւ նոցա ստորին վերջաւորութիւններն ևս՝ մարդու ձեռների նման, ընդունակ են գործ կատարելու, առարկաներ վերցնելու: Այս իսկ պատճառով մեծամեծ կապիկները դժուարութեամբ են մանգալիս գետնի վերայ. նոքա առհասարակ ծառերի վերայ են ապրում և այդ բանին սաստիկ օժանդակում են նոցա չորս ձեռները: Մեր փոքրիկ կապիկին ոչ ոք գեղեցիկ չէր ասիլ: Այս բաւական չէ. նա անօգ-

նական էր գլխովին: Նա դեռ ևս չէր կարողանում մէկ ծառից միւսը ցատքիլ և նոցա վերայ բարձր ու ցածր անել՝ իւր համար կերակուր ճարելու. նորա ատամները դեռ շատ փոքր էին՝ ընկուզներ ջարդելու համար: Ինչպէս երևում էր, նորան վիճակուած էր քաղցածութիւնից մեռնիլ, ինչպէս կըմեռնէր մի փոքրիկ մանուկ, եթէ մօր մահից յետոյ բոլորովին անտէրունջ մնար: Բայց ո՞վ կըհոգար մեր կապիկի համար: Նորա ցեղակիցներն ապրում էին խմբերով, որոնց մէջ էր և նորա մեծ եղբայրը: Ամբողջ խմբի մէջ ամենաճարպիկ խելկատակներից մէկն էր և քանի մի տարի շարունակ՝ արդէն շատ խորամանկութիւններ էր անում անտառում: Եթէ մի տեղ կռիւ պատահէր, պէտք է հաստատ իմանայիք, որ կռուողներից մինը նա էր: Եթէ կապիկները ժողովուէին արշաւելու և կործանելու գիւղացիների սիմիտրի տրտերը կամ ասպատակելու նորանց այգիները, անպատճառ մեր կապիկի եղբայրն այս արշաւողներից տռաջինը կըլինէր: Այս խելկատակը տեսաւ իւր եղբօրը և բարձրացաւ դէպի նա: Կարելի էր կարծել, թէ նա փորձանք է կամենում բերել նորա գլխին, կամենում է ցնցել և վայր գլորել նորան ծառից: Բայց ո՞չ: Նա նստեց եղբօր կողքին և քնքշաբար բռնեց նորա ձեռքից: Մանուկն սկսեց փարիլ նորանով և իւր առաջին ձեռներով փաթաթութեցաւ նորա պարանոցով, իսկ յետին ձեռները պատ տուեց մէջքին. նա մեծ կապիկի հետ վարվում էր, ինչպէս իւր մօր հետ. իսկ վերջինս խնամում էր նորան իբրև ծնող. իւր կենդանի բեռը գրկած՝ նա թռչում էր մի ծառից միւսը, միջատներ էր որսում ու կերակրում էր նորան, ջոկում էր նորա համար ամենահիւթալի պտուղներ, նորա հետ իսկ որսնում էր թռչունների բներ և գողանում էր նորանց միջից ձուկները:

Երբ փոքրիկ կապիկը սահաւ ինչ մեծացաւ և ուժեղացաւ, այն ժամանակ նորա դաստիարակը ցոյց տուեց նորան, թէ ինչպէս պէտք է ցատքել և վեր ելնել ծառերը. նա սու-

վորեցրեց նորան այն ամենայն խորամանկութիւնները, որ պիտի իմանայ իւրաքանչիւր կապիկ, եթէ կամենում է կուշտ լինել և չ'ընկնիլ փորձանքի մէջ: Մի անգամ փոքրիկ կապիկը ծարաւեցաւ և եղբայրը տարաւ նորան սառն աղբիւրի մօտ: Յանկարծ թփերի տակից բարձրաձայն հաջելով դուրս վազեց որոի շունը: Բոլոր կապիկները, որոնք այնտեղ ներկայ էին, շուտափոյթ փախան այլ և այլ կողմեր և որպէս թռչուններ թափկացան ծառերի վերայ: Միայն փոքրիկ կապիկը չըկարողացաւ վեր բարձրանալ ծառը: Երկիւղի առաջին րոպէին նա ցատքեց մի բարձր քարի գրուխ և ամբողջ մարմնով գողում էր, իսկ չար շունը քարի մօտից կատաղաբար հաջում էր նորա վերայ: Ահա հեռուից երևեցաւ և որսորդը: Խեղճ կապիկն անշուշտ կըկորչէր, եթէ եղբայրը նորան չըփրկէր: Նա երբ նկատեց, որ իւր սանիկը վտանգի մէջ է, իսկոյն յետ դարձաւ և համարձակ ընթացաւ դէպի քարը. յետոյ զայրացած նայեց շանը և այնպէս սպառնադին կրճտացրեց ատամները, որ նա չըհամարձակուեցաւ յարձակուիլ նորա վերայ: Այսպիսով նա հասաւ իւր որդեգրին, գրկեց նորան և բարձրացաւ ծառը: Որսորդը՝ ի գուժ շարժուած նորա անձնանուէրութիւնից, վճռեց չ'արձակել հրացանը և այսպիսով փոքրիկ կապիկը փրկուեցաւ:

39. Կ Ա Պ Ի Կ Ն Ե Ր .

Աւրիշներից թէ խելքով առնես քեզ մի օրինակ,
 Զարմանք չէ որ մեծ օգուտ շահիս ամէն ժամանակ.
 Բայց թէ հետեւիս մէկին կուրօրէն,
 Վայ ու թուք ու մուր լսիր ամէնէն.
 Այս բանիս հաստատութիւն
 Առ քեզ ահա նոր պատմութիւն:

Ով որ կապիկ տեսած ունի՝ նա գիտէ,
Թէ այս վտիտ կենդանին

Ուրիշներին տընազ տալ շատ կըսիրէ,
Կ'ուզէ նման անել ամէն տեսածին:

Ափրիկէի մէջ կապիկը խիստ բազմաթիւ է ու ցեղ-ցեղ,
Մի որ մի մեծ ծառի վերայ ժողովուեցան միատեղ.

Որը վերեւից, որը ներքեւից,

Որն էլ ճղների տակից ու գլխից

Մըկրակում էր աչքը տընկած ու նայում՝

Թէ որսորդի մէկն ինչ կերպով,

Գետնի երեսին մի ցանց փրռելով,

Ինքը նորա մէջն էր գլորվում,

Տակըն էր մըտնում, վերեւ բարձրանում:

Ամէն կապիկ յօտինին կըմըշտելով նըշան էր տալիս,
Եւ կ'ասես թէ, ականջն ի վեր այսպէս լինէր ասելիս.

«Սըրան նայիր, եղբայրիկ, ինչ է անում ժամերով-

Ինչպէս ելնում—մտնում է ծամրուելով յօգնելով-

Մերթ պառկում է, երկարում, եւ մերթ կըծիկ է դառնում:

Այնպէս որ ոչ ստքերը եւ ոչ ձեռքն է երեւում:

Մենք գըրանից ինչով ենք պակաս.

Այդ արհեստը սակայն չ'ունինք. ինչ կայ վնաս՝

Եկէք մենք էլ փորձ փորձենք,

Քուցէ իրանից անցնենք.

Նա հերիք խաղաց իւր ուղածին պէս.

Տեսնենք երբ կ'երթայ,—հեռացածին պէս...»

Մէկէլ տեսնես իրօք ելաւ մէկ կողմ գընաց որսորդը՝

Այնտեղ թողեց իւր ցանցերով թակարդը:

«Շուտ անենք, ասին կապիկը իրարու,

Բոպէ չըկորցնենք, երթանք փորձելու:»

Իսկոյն ծառից վայր թափուեցին խեւերը,

Ցանցի վերայ շարուեցան նոր հիւրերը.

Տակը մըտան, վըրան ելան,

Կըծկըւեցան, գըլորուեցան:

Կապիկների կանչ ու ճիչը աշխարհ բըռնեց խընդալուց.
Բայց ի՞նչ փորձանք՝ թակարդի մէջ բռնուել են շատ վաղուց.

Չեն իմանում, ինչպէս ազատուին,

Ել դուրս գալու հընարը չ'ունին:

Իսկ որսորդը այդ վայրկենին էր սպասում.

Շուտով միքանի պարկ է վերառնում,

Գալիս հիւրերին մօտենում:

Ո՛ւր փախչէին, ինչ անէին,

Նորա ձեռին գերի էին.

Բռնեց ամէնքին,

Տարաւ ծախեց թանկագին:

40. Հ Ե Տ Ա Ք Ր Ք Ի Ր.

«Բարի եկար, հազար բարի, բարեկամ,

Ո՛ւր էիր՝ տեսնամ:»

— «Թանգարանից է գալըս.

Չորս ժամ եղաւ ման-գալըս.

Ամենայն կողմ պտըտեցի, պըրպըտացի,

Բոլորը տեսայ, ոչինչ չըթողի:

Աշխարհումըս ինչե՛ր են եղել,

Իրաւ խելքից, մըտքից վեր.

Ո՛ր կողմ նայիս՝ արմանք գարմանք հըրաշախք.

Ո՛րն էլ գիտես՝ մէկը միւսից գեղեցիկ.

Ի՞նչ գազաններ, ինչ թըռչուններ,

Թիթեռնիկներ, բըղէզներ,

Ի՞նչ գատիկներ, ինչ կերպ ճանձեր,

Որքան ոսկի եղնակներ,

Որը կանանչ՝ զըմբուխտի պէս,
Որը կարմիր՝ բուստի պէս.

Հապա մանրիկ բոտոտները. հաւատա
Քընգասեղի գըլխից էլ շատ փոքրը կայ:»

— Հապա փղին ի՞նչ աօիր.

Ի՞նչ ահագին վիթխարի.

Հարկաւ մըտքով կարծեցիր,

Թէ մի լեռ է սոսկալի:

— «Մի՞թէ փիղը այնտեղ էր:»

— Այնտեղ էր. ի՞նչ, չըտեսա՞ր:

— «Ափսո՛ս, ի՞նչ առեմ, ապեր

Փիղն աչքովս չի ընկել:»

41. Ո Չ Խ Ա Ր.

Ոչխարը մի հեզ, հանդարտ և անվրդով կենդանի է: Բնութիւնը նորան պաշտպանուելու զէնք չի տուել. այս պատճառով նա մի թեթեւ որս է իւր բոլոր թշնամիների համար: Ընտանի ոչխարներն իրանց վայրենի ցեղակիցների ճարպիկութեան և անվեհերութեան հետքն անգամ չեն պահել: Ոչխարը մարդուս հետ միասին աարածուել է աշխարհիս ամենայն մասերը, բայց սառը կամ ասք երկիրներ տանելը նորան ոչինչ օգուտ չի տուել: Այսպիսով թէև բաւականաչափ փոխակերուել է ոչխարի արտաքին տեսքը, բայց ամենայն տեղ նա մնացել է նոյն անբխտ ոչխարը:

Ոչխարի արտաքինը գեղեցիկութիւնից զուրկ չէ. մարմնի և անդամների մեծութիւնը համապատասխան են, գլուխը տգեղ չէ, իսկ բարակ ոտները կոկ են և սիրուն: Բայց ոչխարի կերպարանքը չ'ունի արտայայտութիւն. աչքերն անմաստ և անսրտ են նայում. ամենայն վտանգ նորան շփոթութեան, անգիտակցութեան և կաշկանդման մէջ է գցում, և ոչխարը կամ անմտաբար իւր տեղը կանգնած է մնում,

կամ առաջ մտածելու առաջ է վազում: Նա փախչում է միամտաբար, գլուխը վեր բարձրացրած, առանց չորս կողմը դիտելու, առանց լետ նայելու. իսկ սա վատ նշան է թէ կենդանիների և թէ մարդկանց համար: Հրդեհը, հրաձգութիւնը, որսուամն ու կայծակը գլխովին շփոթում են նորանց:

Ոչխարը սեպհական կամք չ'ունի, այս պատճառով նա կատարելապէս ենթարկվում է առաջնորդողին: Ոչխարներին առաջնորդում է խոյը, հօտը պահպանող շուներ, երկարամազ այծը, և վերջապէս հովուի սրինգը: Եթէ ոչխարների առաջնորդը փարախից գուրս գայ և ցատկէ մի տեղով, միւս բոլոր ոչխարները, անգիտակցաբար նորան հետեւելով՝ կըցտակեն. եթէ նա նեղ շաւղից ջուրը գլորուի, շատերը՝ նորան հետեւելով, կըգլորուին նոյն ջրի մէջ: Նորանք այդ ժամանակ ոչինչ չեն կամենում, բայց հետեւում են իրանց առաջնորդողին այն պատճառով, որովհետև անկախ կամք չ'ունին:

Ոչխարների մայիւնը համարեան միաձև է և անմիտ: Ձին խրինջում է համարձակ, ուժեղ և խելացի. նոյն եռանդով բառացում է և եզը. իսկ ոչխարը մայում է անվրստահ, երկչոտ, համարեան երեխայաբար: Բայց չընայելով այս բանին, մայրը ճանաչում է իւր գառան ձայնը, իսկ գառը որոշում է իւր մօր մայիւնը հարիւրաւոր ձայների մէջ և երկուսն էլ անխափան գտնում են միմեանց: Իւր թշնամուձեռքն ընկնելով՝ ոչխարն անմուռնջ տանում է ամենատեսակ տանջանքներ. նա հազիւ թէ ընդդիմանում է, երբ սպանդադորձը դաշնակը նորա կոկորդն է կոխում:— Ոչխարին բարկացնելն էլ դժուար է. արու ոչխարը միայն մի աննշան բարկութիւն է անտայայտում: Մինչև անգամ մայրական սէրը նորա սառնասրտութիւնը չի վրդովում: Բոլոր կենդանիների մէջ միայն ոչխարն է, որ թողնում է յափշտակել—տանել իւր մայրը գառը, առանց արտայայտելու ոչ զրկանք ու ցաւ, ոչ տխրութիւն ու խռովութիւն:

Երբեք չի յաջողուել ոչխարին մի բան սովորեցնել: Նա հազիւ է ճանաչում իւր հովիւն ու փարախը և մուրեակ ոչխարը շատ հազիւ է գտնում տան ճանապարհը: Բայց լոյսը և նուազածութիւնը ոչխարի վերայ հաճելի տպաւորութիւն են անում: Մութը գոմի մէջ ոչխարները գիշեր ցերեկ քնում են կամ կանգնում են անշարժ ու գլխակոր. իսկ երբ բաց են անում զուռը և ներս է թախանցում լոյսը, իսկոյն ոչխարներն սրթանանում են և զուարթանում: Նուազածութեան ներգործութեան մասին հովիւները պատմում են, որ սրնգի ներդաշնակութեան տակ ոչխարները միշտ առաւել հանգարտ և խաղաղ են արածում, նաև մեծ ուշադրութեամբ նայում են հովիւների առաւօտեան և երեկոյեան երգ ու պարին: Եղանակի ամենաչնչին փոփոխութիւնն անգամ ներգործում է ոչխարների վերայ. եթէ նոքա անհանգստութեամբ այս ու այն կողմ են ընկնում, ապա պէտք է գուշակել, որ փոթորիկ կըլինի. իսկ եթէ երեկոյները հաճութեամբ բարձրանում են բլուրների և սարերի գլուխները և նոցա վերայ վազվզողում ու թռչկոտում են, ապա պէտք է սպասել, որ երկարատև ու բարեհամբոյր եղանակ կըլինի:

Թէ ոչխարը մի ժամանակ առաւել համարձակ և ուշիմ է եղել, ապացուցանում են նոցա վայրենի և կիսավայրենի տեսակները, որոնք ապրում են Ասիայի լեռնոտ մասերում: Ընտանեցնելը և անազատութիւնը զրկել են նորանց խելքից և համարձակութիւնից մինչ այն աստիճան, որ նոքա այլ ևս ինքնակամ և անկախ չեն կարողանում ապրել, և անզոր մանուկի նման, կարօտում են մարդու հոգատարութեանը: Բայց չընայելով այս անմեղ կենդանու բոլոր մտաւոր անընդունակութիւններին, նա է, համարեա՞, ամենաօգտակարը բոլոր ընտանի կենդանիներից: Ոչխարը գլխովին մարդու օգտին է ծառայում: Նորա երկար և փափուկ բրդից պատրաստում են թէ նուրբ և թէ հաստ մահուղներ, որ մարդու ամենա-

գլխաւոր և ամենալաւ հագուստն է: Նորա մորթուց տաք մուշտակներ են կարում: Նորա ճարպից պատրաստած մոմերը մենք վառում ենք. շատ անգամ դմակը իւրի տեղ ենք գործածում: Ոչխարի կաշուից կօշիկների համար պատուական ապրանք է պատրաստվում. միսը համեղ կերակուր է. կաթնից շինում են իւղ և լաւ պանիր:

42. ԱՐԱՄԱԳԻԸ ԵՒ ՈՉԽԱՐԸ.

Ոչխարը գնաց Արամագրի մօտ և դառնապէս գանգատուեցաւ իւր անպաշտպան վիճակի վերայ:

— Ես ինքս տեսնում եմ այժմ, իմ խղճուկ արարած, ասաց Արամագրը, որ քեզ չափագանց անպաշտպան եմ ստեղծել: Այժմ ինքդ ասիր, թէ ինչով կարող եմ ուղղել իմ սխալը: Եթէ կըցանկանաս, ես կըտամ քեզ սուր ատամներ և ամուր ճանկեր:

«Ա՛խ, ո՛չ, ասաց ոչխարը. ես չեմ կամենում նմանուիլ արիւնարբու գազաններին:»

— Կամ գուցէ դու կըկամենաս, որ ես թոյն խառնեմ քո լորձունքի հետ:

«Ո՛չ, ո՛չ, թիւնաւոր օձերին ամենքն ատում են:»

— Ուրեմն ի՞նչ տամ քեզ: Կ'ամենաս՝ ես կըտնկեմ ճակատիդ ամուր և սուր եղջիւրներ և կ'ուժեղացնեմ պարանոցդ:

«Պա ևս լաւ չի լինիլ, բօրի հայր. ամուր եղջիւրներ ունենալով՝ ես կարող եմ այնպէս ոգորող լինիլ (հարու տուող), որպէս ցուլը:

— Բայց դու պէտք է միջոց ունենաս վնասել ուրիշներին, երբ կամենում ես, որ ուրիշները քեզ չ'վնասեն:

«Եթէ այդպէս է, հառաչելով ասաց մաքին, ուրեմն թո՛ղ ինձ նոյն կացութեան մէջ, ինչպէս ստեղծուել եմ: Ես վախենում եմ, որ մի գուցէ հնարաւորութիւն ունենալուց յետոյ,

ես էլ ուրիշների պէս անիրաւութիւններ անեմ: Չէ, առաւել
լաւ է ինքս վիրաւորանք կրեմ ուրիշներից, քան թէ այլոց
վիրաւորանք պատճառեմ:»

Այն օրից ոչխարը համբերութեամբ տանում է ամենա-
տեսակ վիրաւորանք և չի տրտնջում իւր անպաշտպանու-
թեան վերայ:

43. ՀՈՎԻԻ ԵՒ ՄՈՄԱԿ.

Մի հովիւ կար՝ յոյսը դրած շրնբուն
Նուբի մէջը հանգիստ անուշ քուն եղաւ.
Մի օձ պառկած էր թըփի տակ գալարուն,
Տեսաւ հեռուանց, ծածուկ սողաց, մօտ եկաւ.
Թոյնը բերանն էր լըցրել,
Քիչ մնաց որ խայթէր, խայծէր, մեռցընէր:

Մոծակը այն որ տեսաւ,
Խըղճաց վերան, թըռաւ հասաւ,
Բոյոր ուժովը կըծեց,
Հովուին քնից զարթեցրեց:
Հովուին ելաւ, օձն սպանեց.
Բայց դորանից առաջ՝ կէս քուն
Կէս արթուն,
Խեղճ մոծակին էլ զարկեց, տըրորեց:

44. ԳԱՅԼ ԵՒ ԳԱՌՆ.

Աւժովի մօտ միշտ տրկարն է մեղաւոր.
Այս բանիս պատմութեան մէջ օրինակներ կան բիւրաւոր.
Բայց պատմութիւն չէ մեր այստեղ գըրածը,
Աւտի տեսները առականց մէջ ասուածը:

Պառնուկի մէկը, ամառուան տաք օրին,
Մի առուակի մօտ կ'երթայ որ ջուր խըմէ.
Բայց ինչ կ'ասես խեղճին եկած փորձանքին.
Նոյն տեղերից դիմացը մի գայլ կ'ելնէ.
Ինչ լաւ որս գըտայ, ասում էր մտքում.
Բռնեմ գառնուկը, տեղ տամ իմ փորում:

Եւ օրինաւոր ձեւ տալ ուզելով անօրէն գործին,
Կանչում է բարձրից. «Այդ ինչ լրբութիւն, ինչ յանդգնութիւն
Որ գաս իմ ջուրս քո պիղծ դընչովըդ այդ պէս պըղտորես.
Նայիր, ինչ արիր. բոլոր ցեխ աւազ. ինչպէս խըմեմ ես.

Հիմա չար գըլուխըդ կըճախճախեմ
Եւ ոսկորներըդ իրար կ'անցընեմ:»

— Ամսն, աղա, ծառադ եմ,

Թէ հրաման տաք, միայն այսքանը կ'ասեմ,
Որ ձեր գերազանցութեան կանգնած տեղից հարիւր քայլ
Յած եմ կանգնած ողորմելիս. զուր տեղը միք նեղանալ.

Ո՞նց կարող եմ ես պղտորել ձեր ջուրը:
— Մի՞թէ ուրեմն սուտ եմ ասում: տեսար կերած ապուրը.
Հապա միտքդ չէ գուցէ՝ հերու չէ մէկէլ տարի,

Դու կրկին այս տեղերում ինչ վընաս արիր ինձի.
Եթէ դու մոռացել ես,
Ես չեմ մոռացած, գիտե՛ս:»

— Գըլխիդ դո՛ւրբան, ծառադ եմ,
Հազիւ մէկ տարուայ լինիմ:—
Ասաւ գառնուկն արմանալով:— Նա գարձաւ՝

«Թէ դու չէիր, եղբայրդ էր:» — Եղբայր չ'ունիմ ես — ասաւ:
«Օ՛, անիրաւ. մի՞թէ եղբայրդ չէր.
Թէ այդպէս է՝ խընամիդ կամ սանհէրդ էր:

Վերջապէս ինչ երկարացնես.
Ո՛վ էլ լինի՝ ձեզնից մէկն էր, չեմ գիտու՛մ ես.

Ի ուր ամենք էլ, այ անպիտաններ,
 Ոչխարեր, ջներ ու չար հովիւներ,
 Անիծից արմատք, ինձ թշնամի էք,
 Զեռներիցրդ գայ՝ արիւնս կը լիւսէք:
 Ես էլ ոխս քեզանից պիտի հանեմ, որ սիրտս հովացընեմ:»
 — Վայ ինձ, յանցանքս ի՞նչ է, սողա, ի՞նչ անեմ:

— «Զայնրդ կորիք, փուճ կենդանի:
 Հիմա նստեմ յանցանքներդ համբժմ պիտի.
 Քո յանցանքիդ մէկը որն է, գիտենալ կ'ուզե՞ս,
 Այս է ահա որ քե՛քըս կրտայ ուտել լափել քեզ:»
 Այս ասաց ու խեղճ գառնուկը քաշեց, տարաւ,
 Անտուռի մէջ պատըռտորեց ու կերաւ:
 45. Գ. Ի.

Զին խելացի կենդանի է: Մարդս նորանից շատ օգուտներ է ստանում: Ի ուր նորան ամենայն տեղ տեսած կը լինիք դաշտերում, երբ նա քաշում է արօրը, — ճանապարհներում, երբ նա ամենայն ջանք գործ է դնում, որ դարեվայրի տակից վերև հանէ բեռնած սայլը, — ախոռումը, երբ նա ախորժակով ուտում է դարին, — արօտատեղերում, երբ նա ազատ արածում է ջուրի մէջ: Բարի, չարքա՛, գեղեցիկ կենդանի է նա: Ասլա մտաբերեցէք, թէ ինչ առանձնութիւններ էք նկատել նորանում: — Նորա գլուխը երկայն է, բայց գեղեցիկ, դնչէ ծայրը գուրս ընկած է, ականջները մանր են և գէպի վեր են նայում. երբ ձին մի օտարոտի ձայն է լսում, կամ երբ քայլերից կամ ձայնից ճանաչում է իւր տիրոջը, այդ ականջները խլշում, վեր է ցցում: Ականջների մէջտեղը, ճակատի վերայ, նա մի մազէ փուռնջ ունի, իսկ նորա գեղեցիկ և խօշոր աչքերը որքան իմացականութիւն են արտայայտում: Ուշադրութեամբ դիտեցէք և նորա առամները. առաջից նա ունի թիականման կարողնէր, որոնք վեց-վեց են իւրաքանչիւր

ծնօտի վերայ. սորանցով է նա կծուճ կտրում խոտը: Իսկ յետին կողմումը նա ունի վեց-վեց հաստ առամներ վերևից և ներքևից. սորանք ձիու սեպտապտապտա են, և այնպէս լայն են ու խորդ ու բորդ, որ կ'ասես աղօրիք լինին — և իսկ որ ձին սորանցով աղում, մանրացնում է խոտը, դարմանը, գարին, որ յետոյ ստամոքսի համար դժուար է լինի նորանց մարսելը:

Զի ու պարանոցը կորանում է, որպէս կարապինը, պարանոցի վերայ ունենում է երկար բաշ: Նորա կուրծքը լայն է ու դուրս ընկած, իսկ ամբողջ մարմինը կոլորաւուն, երկարաձև. մէջքին նստելու տեղը տափակ է: Եւ ի՞նչպէս վսեմ, գեղեցկատեսիլ ձիանք են լինում, որոնք արշաւում են այնպիսի թեթևութեամբ, որ շատ անգամ չես իմանում, թէ ինչպէս են փոխում իրանց բարակ և երկար ոտները: Զի ու յետին ոտներն առաւելապէս ուժեղ են. ուսմ որ նա նորանցով աքացի է տալիս, շատ անգամ հէնց տեղն է մնում. գայլերն էլ են վախենում ձիու այդ հարուածից: Զին ոտի վերայ սնրակ ունի. սա միւսնոյն է, ինչ որ մեր եղունգը, այնպէս որ եթէ կտրես էլ նորա ծայրերից, ամենևին ցաւ չի զգալ: Նա իւրաքանչիւր ոտի վերայ մի եղունգ ունի. նշանակում է մատն էլ մէկ հատ է: Զին ընթանալու ժամանակ իւր մատի եղունգը, այսինքն սմբակն է գետնին կայցնում: Ել հարկաւոր չէ լիշել ձիու գեղեցիկ, երկայնամազ պոչը, որով նա սաստիկ գանազանվում է միւս միասմբակներից:

46. ԱՐԱՄԱԶԻՆ ԵՒ ԶԻՆ.

Կենդանիների և մարդկանց շայլը, ասաց ձին՝ մօտենալով Արամազրի գահին. ասում են, որ ես ամենագեղեցիկ կենդանիներից միին եմ և ես կարծում եմ, որ այդ ճշմարիտ է. բայց ինձ թուում է, որ իմ մարմնիս մէջ շատ բան կարելի

է ազնուացնել:»

—Քո կարծիքով քնն բան կարելի է ազնուացնել, ասած, ես պատրաստ եմ ուսանիլ քեզանից, ժպտալով հարցրեց Արամազդը:

«Կարելի է ես աւելի արագընթաց լինէի—ասաց ձին— եթէ ոտներս աւելի երկայն լինէին և բարակ, երկար, կարապային պարանոցն ինձ աւելի գեղեցկութիւն կրտար. լայն կուրծք ունենալով՝ ես առաւել ուժեղ կըլինէի, և որովհետև դու նշանակել ես, որ ես շալակած ման ածեմ քո սիրելի ստեղծուածին՝ մարդուն, ուստի կարող էիր և պատրաստի թամբ դնել իմ մէջքին:

—Բարի է, ասաց Արամազդը, սպասիր մի րոպէ: Եւ Աստուածների հայրը հրամայեց երկրին ուղտ արտադրել: Տեսնելով այս նոր կենդանուն՝ ձին զգուհանքից և երկիւղից սկսեց դողդողալ:—Ահաւասիկ բարձր, բարակ ոտները, որ դու ցանկանում էիր, ասաց Արամազդը. ահա և երկար կարապային պարանոցը, լայն կուրծքը և պատրաստի թամբը: Կամենում ես, որ քեզ ևս այսպէս փոխակերպեմ:—Ձին շարունակում էր դողդողալ:

—Գնա՛ ուրեմն, ասաց աստուածների հայրը. այս անգամ թող սա բաւական դաս համարուի քեզ: Իսկ դու, ասաց նա, դառնալով ուղտին. ապրիր, և չ'նայելով քո անհամբույր տեսքին, եղիր մինը ամենաօգտակար, բարի և խելացի կենդանիներից:

Այն ժամանակից սկսած ապրում է ուղտը երկրի վերայ, իսկ ձին մինչև այժմ էլ դողդողում է ամէն անգամ, երբ նորան տեսնում է:

47. Կ Ա Վ.

Ներս մտնենք գոմը, նայենք՝ թէ ինչպէս են կաթը կթում տանտիկիները: Խմենք այդ թարմ և փրփրուն կաթնից հէնց իսկոյն, կթելուն պէս: Բայց մենակ խմելուց բան չի դուրս գալ, պէտք է մի բան էլ սովորենք: Ա՛յ, մտիկ տանք մեր կովին, թէ ինչպիսի մարմին ունի, ինչով է զանազանվում նա ձիուց: Սա ձիուց քիչ ցածր է, բայց հաստ. մէջքն էլ, տես, ինչպէս սուր է. բոլոր ոսկորները դուրս են ցցուած, իսկ կողքերը փքուած են: Կովի գլուխն այնպէս գեղեցիկ չէ. դուռնը բութ է, պարանոցը բարակ, իսկ կուրծքի վերայ աւելամիս ունի կախուած: Յետին անդամների մէջտեղը մեծ կուրծ ունի, ուր առատ կաթն է պատրաստվում:

Կովի ոտները հաստ են և կարճ, քան ձիուներ. նորանց վերայ ոչ թէ մէկ-մէկ, այլ երկու-երկու եզունգներ—լըճ-գալներ կան: Պոչը թուկի պէս կախուած է և միայն ծայրին ունի մի մաղէ փուռը: Նշանակում է, կովն այնպէս գեղեցիկ չէ, ինչպէս ձին. նա չի սիրում վազել, նորա վերայ նստելն էլ լարմար չէ: Այսուամենայնիւ եզներին գործ են ածում բեռը կրելու համար, որովհետև նորանք ուժեղ են և համբերատար:

Ահա կովը երեսը դէպի մեզ դարձրեց և նայում է քաղցրաբար. բայց նորա աչքերը չեն արտայայտում այն իմացականութիւնը, ինչ որ ձիուներ: Նորա պարանոցն էլ կարճ է և չի կարող այնպէս վեր բարձրացնել իւր լայն դուռնը, ինչպէս եռանդոտ ձին: Կովը ճակատի վերայ երկու մանգաղաձև պողեր ունի, որոնք ոսկրից կակուղ են. նորա ականջներն աւելի մեծ են և դէպի մի կողմն ուղղուած: Կովն էլ, ձիու պէս, բերանում կտրողներ (առաջնատամներ) և սեղանատամներ ունի, բայց նորա կտրողներն ութ հատ են և դասաւորուած են ստորէն ծնօտի վերայ, իսկ վերին ծնօտի վերայ, ատամների

փոխանակ, հաստ կաշի կայ միայն: Սեղանատամները նման են ձիու սեղանատամներին թէ թուով և թէ տեսակով: Զիբերի ստորին ծնօտը կարող է շարժուիլ միայն դէպի վեր ու դէպի ցած, իսկ կովերինը, բացի գորանից, աջ ու ձախ էլ է շարժվում և այդպիսով օգնում է նորան խոտը լաւ մանրացնելու: Իսկ ինչի՞ են կովին «ըստ» կենդանի կոչում: Դուք, երևի, նկատած կըլինիք, որ երբ նա հանգիստ նստած է, մինչև անգամ քնած ժամանակը, շարունակ ծամում է—որո՞՞ծում է: Զին, մարդու նման, մէկ ստամոքս ունի, իսկ կովը—չորս: Խոտը, որ փոքր ինչ ծամելով կուլ է տալիս, առաջ մտնում է առաջին երկու ստամոքսի մէջ, իսկ յետոյ կովը գունատ գունատ յետ է գիրտում նորան դէպի բերանը և սկսում է նորից լաւ ծամել և մանրացնել. լաւ ծամելուց յետոյ կովը կերակուրն ուղարկում է փորի միւս երկու բաժանմունքը: Նշանակում է՝ կովի համար ուտելն էլ ինքն ըստ ինքեան մի մեծ գործ է, որի պատճառով էլ նա ուրիշ շատ բան չի շինում ձիու նման:

48. Փ Ի Ղ.

I

Փիղը ցամաքային գազաններից ամենամեծը և ամենաուժեղն է և դիւրաւ է ընտելանում: Նա 4—6 արշին բարձրութիւն և 6—8 արշին երկայնութիւն ունի, մարմնի ծանրութիւնը 160 փթից աւելի է: Փղի կաշին այնքան հաստ և կարծր է, որ հրացանի գնդակով անգամ դժուար է ծակել: Նորա դուռի մեծ է և փոքր ինչ երկայն. աչքերը մանր և իմաստալի, ականջները լայն և կախ ընկած: Փիղը վերին ծնօտի վերայ միայն երկու առաջնատամներ ունի. սեղանատամների թիւը գանգան է— մէկից մինչև երեք իւրաքանչիւր ծնօտի վերայ: Ժանիքը երկու են, որոնցից իւրաքանչիւրը մինչև մէկ սաժեն երկայնութիւն է ունենում: Բայց սոքա

իսկապէս ժանիք չեն, այլ արու փղի երկարացած ատամները, որոնք շատ թանկ են և վաճառվում են իրարմէն անուշով: Իսկական ժանիքներ փղերը չ'ունին, որպէս և միւս խոտածարակ կենդանիները, և սորանով գանազանվում են իրանց ցեղակից անասնէջ խոզից: Փղի ոտները հաստ են և իւրաքանչիւրի վերայ կայ հինգ կծղակ: Սակայն նորա մարմնի ամենահետաքրքրական մասը կնճիթն է, որը նորա քթի շարունակութիւնն է և չափազանց շարժական: Կնճիթը մի սաժենից աւելի երկարութիւն ունի և ընդունակ է սեղմուելու, կարճանալու. երբ ինքը կամենայ: Կնճիթը նորա համար մի այնպիսի գործածական և կարևոր անդամ է, ինչպէս մեզ համար մեր ձեռքը: Նորանով փիղը կարող է վերցնել գետնիցը թէ ամենամեծ և թէ ամենափոքր բաները. փիղը իւր կերակուրը նորանով է տանում բերանը, նորանով կարող է պարանի կապը լուծել, փակած դուռը բանալ և կրկին փակել, շիշերի բերանի խցանները դուրս հանել և այլն: Բացի այդ յատկութիւնները՝ կնճիթը օստտիկ ուժեղ է և նորա մի հարուստովը փիղը հեշտ կարող է մարդ սպանել: Նորանով մինչև հինգ փութ ծանրութիւն բարձրացնում է գետնիցը. իսկ իւր մէջքի վերայ 50—100 փութ ծանրութիւն կարող է տանել. նա վեց ձիու ուժ ունի: Երբ փիղը գնում է սովորական ընթացքով, ձին սրընթաց միայն կարողանում է նորա յետևից հասնել. սակայն փղերը կարող են նաև արշաւել և լաւ են լողում: Փղերը բնակվում են մեծամեծ խմբերով, երբեմն մինչև 400 հատ միասին: Նոքա տաք կլիմայի կենդանիներ են: Փղերը չափազանց երկարակեաց են և սպրում են մինչև 200 տարի: Նորա կերակրվում են բոյսերով, ուստի շատ անգամ մեծ վնաս են տալիս այն դաշտերին, ուր բրինձ է լինում ցանած: Ընտանի փղերի պահելը մեծ ծախս է պահանջում. միջին թուով նոցա օրական փութ ու կէս բրինձ են տալիս և այդքան էլ խոտ կամ տերև:

II

Ընտանեցրած փղերին մարդիկ գործ են դնում զանազան քաների համար. օրինակ՝ բեռն են բարձում, նորանցով որս են գնում, իսկ Հնդկաստանում նոցա վերայ բարձում, ման են ածում զօրքի թնդանօթները: Հին ժամանակները փղերին պատերազմների ժականակ ևս գործ էին ածում: Փղերին սայլերում չեն լծում, այլ առհասարակ նոցա մէջքի վերայ փոքրիկ տուն են շինում և մէջը նստած ճանապարհորդում են: Նորան քշելու համար գլխին նստում է փղապանը և սուր մուրճով անդադար գլխին խփում է, որ երթայ: Փղապանի բոլոր իրաւացի պահանջները փիղը խոնարհաբար կատարում է և առանց բարկութեան կրում է արժանի պատիժը, բայց անիրաւացի և խիստ վարմունքի համար սաստիկ վրէժխնդիր է լինում: Մի ճանապարհորդ պատմում է, որ մի անգամ փղապանը՝ փղի վերայ նստելով, կոկոսի պինդ ընկույզները իւր հաճույքի համար կտորում էր և ուտում: Կենդանին համբերութեամբ տանում էր սաստիկ ցաւը. բայց միևնույն օրը, փողոցից անցնելիս, փիղը կանգնեց կոկոսի ընկույզի կոյտի մօտ, կնճիթով վերառաւ նոցանից մինը և այնպէս զարկեց նորանով իւր քշողի գլխին, որ նա մեռած վայր ընկաւ գետնին:

— Փիղը չափազանց նրբամիտ և հնարադէտ է: Մի անգամ մի փիղ, քաղաքի մէջ շրջելու ժամանակը, մօտենում է մի դերձակի խանութի և, տեսնելով որ պատուհանը բաց է, կնճիթը ներս է մտցնում: Իերձակներից մէկը՝ զուարճանալ կամենալով, ասեղներով ծակծկում է նորա կնճիթը: Փիղը բարկանում է, գնում դռնում է մի տեղ աղտոտ ջուր, կնճիթը լաւ լցնում է և, շուտով վերադառնալով՝ պատուհանից աղտոտ ջուրը հեղեղի նման այն դերձակի գլխին է ածում և իւր ճանապարհը շարունակում: Այսպէս հասկացող է

տաք երկրների այդ հսկան: Նորա աչքերը իզուր չեն այնպէս իմաստալից նայում: Բայց առանց կնճիթի փիղը մի ամենախեղճ կենդանի է, և եթէ նա զրկվում է կնճիթից, ապա նորան մնում է մեռնիլ. ահա թէ ինչ պատճառով այնպէս զգուշութեամբ է պահպանում նա իւր կնճիթը առիւծների և վագրերի հետ պատերազմելու ժամանակ, որոնց նա շատ անգամ լաղթում է. իւր կնճիթով փիղը նորանց վեր է նետում, ապա իւր մեծ մեծ ժանիքներով ցածրից հարուածում է, կամ վայր գցելով տրորում է իւր ծանր ոտներով: Սակայն չ'նայելով իւր սաստիկ ուժին, նա շատ խաղաղ բնաւորութիւն ունի և երբէք առաջին անգամ ինքը չի լարձակվում, այլ, ընդհակառակն, միշտ աշխատում է թագչիլ. բայց երբ բարկանում է, սաստիկ զարհուրելի է:

49. ՓԻՂԸ ԵՒ ՔՈՒՅԻՆ.

Մէկ փիղ առած մտն կ'ածէին,
 Փողոցներից անցրնելով,
 Յանկարծ քոթօթ մի կռուասէր
 Վրայ վազեց խիստ հաջելով:
 Չայնդ կտրէ, դրացի եղբայր,
 Ասաց զամփոքր մեր քոթօթին.
 Չեն տեսնում որ ծաղր եղար
 Բոլոր շների դու առաջին:
 Դու ո՞վ ես եւ փիղը ո՞վ.
 Ահա քո հեւք է բռնվում.
 Իսկ նա հանդարդ եւ անխուով,
 Հաջելուդ էլ ուշ չի գնում:
 Հա—հա, հա—հա, դու չ'իմացար,
 Պատասխանեց մեր քոթօթը,

Ու իմ միտքըս չըհասկաղար. վրձնյիցմ ցատ
 շեռուից կանչեմ, կուռիմ հետը,
 Որ մեծ բանի մէջ երեւամ
 Եւ ուրիշներին էլ տսել տամ.
 «Տեսէք քոթոթն ինչպէս քաջ է,
 Որ փղի դէմ էլ կըհաջէ»

50. ԿԱՏՈՒՆ ԱՄԷՆ ՄԱՐԳՈՒ ՏԱՆ ԶԱՐԿՆ Է.

Գազանների մէջ երկուսը միայն ընտանի են մարդուն.
 երկուսն էլ իրանց օգուտն ունին: Նորանցից մինը գոված
 է իւր հաւատարմութեամբ, և ճշտութեամբ կատարում է իւր
 պարտաւորութիւնները: Այդ շունն է, որ շատ անգամ իւր
 գլուխը դս է տալիս տիրոջ համար:

Մարդն էլ իւր կողմից ճանաչելով շան կարեւորութիւնը,
 զանազան ծառայութիւնների մէջ պէտք է ածուծ նորան.
 պահապան է կարգում իւր տանը, իւր հօտին, լծում է, որսի
 է տանում, իւր զաւակների գուարճալիքը, իւր տան զարդը
 և շատ անգամ իւր ամենամօտիկ ընկերն է շինում նորան:

Միւս տեսակ ընտանի գազանը շան ոչ մի լաւ յատկու-
 թիւնը չ'ունի. նա ոչ միայն հաւատարմութեան նշույլ չ'ունի,
 այլև ամենաապերախտ կենդանին կարող է համարուիլ: Ինչ
 անես, որ նա էլ բազմ է ունեցել մարդուս ընտանեկան շըր-
 ջանի մէջ մտնել և աւելի պատիւ ստանալ, քան թէ շունը:
 Շուայ հարուստից սկսած մինչև օրական պարէնը դառն
 քրտնքով աշխատող չքուորի սեղանի վերի կողմը բազմած պիտի
 լինի խորամանկ կատուն: Թագաւորական փառահեղ բարձրից
 սկսած մինչև կրօնաւորի անպաճոյճ խուցը ազատ տեղ և
 վայելուչ պատիւ ունի նա:

Երբոր հաւատարիմ շունը անգգուշութիւն է ունենում
 և մօտենում է տան տիկնոջ ամաններից մինին, նա արդէն հա-

մարվում է պղծուած. պէտք է լուանալ, օրհնած ջրով ողողել,
 եթէ չեն կամենում դէն գցել ամանը: — «Աղջի, մեռոնահողբեր,
 շունն ամանը լպստեց», հրամայում է գգուելով և շան վերայ
 բարկանալով պառաւ տատը և իւր ձեռքով խաչալուայ է
 անում շան կեղտոտած ամանը, սրբում, հալալում: Բայց եթէ
 օրը հարիւր անգամ կատուն լիզի կամ լպստի իւրի բղուղը,
 կամ մածնի կկուճը, կամ կաթսայի տակից գողանայ տանտիկ-
 նոջ ընտիր պատառները, զեանի երեսին քաշտալով՝ տանի մի
 անկիւնում կէսն ուտի, — այդ սչինչ կրխի պառաւը մնա-
 ցորդը կատուի ձեռքից, կըլուանայ, կըմաքրի և իւր պա-
 տուական հիւրի կամ սիրելի զաւակի առաջը կըդնի, ինքն
 էլ մի կողմից կ'ուտի, հարամ չի համարիլ:

Երևի շողոքորթութիւնը՝ որքան էլ ինքն լստ ինքեան
 առելի յատկութիւն է, բայց դիմացի շողոքորթողի օրտին
 միշտ լաճոյական է, ապա թէ ոչ՝ ինչով է վաստակել կա-
 տուն տանըցոց սէրն ու համակրութիւնը:

Միակ ծառայութիւնը, որ կատուն անում է մարդուս,
 նորա մկների հետ ունեցած դարաւոր խնամութիւնն է, և
 հէնց այս միակ յատկութեան համար՝ կատուն ամէն մի տան
 անմիջական անդամն է զարձել: Գարշելի մուկն այնքան
 զգուելի է, որ հաւասարապէս առելի է մեծին ու փոքրին,
 հարստին ու աղքատին, աշխարհականին ու հոգևորականին:
 Այդ մկնորսութիւնն է պատճառը, որ թշուառական կատուն
 արձակ, համարձակ ել ու մուտք ունի սուրբ մենարաննե-
 րում անգամ, և ոչ ոք նորան մի թթու խօսք չի տուած:

— Յիցի՛ — ցիցի՛, փամփօ — փամփօ, փոսոն — փոսոն, փշի՛ —
 փշի՛ — փշի՛. այ, եկաւ, տես ի՞նչ մաքուր լուացած է. սխ,
 ինչ սիրուն գունչ, ինչ գեղեցիկ աչքեր, ինչ սալտակ ու մե-
 տաքսի պէս մազ, ինչ բրգոտ պոչ, ինչքան քնքշութիւն,
 ինչքան փափկութիւն. ցիցի՛, ցիցի՛, ցիցի՛, ձեռք է առնում
 ու շոյում երջանիկ կատուին իւր տէրը, որ կամ քնքոյշ տի-

կին է, կամ պառաւ տատիկ, կամ երիտասարդ արեղայ, վանքի բնակիչ:

Միշտ փաղաքշանք, միշտ լաւ լաւ պատուներ, մանաւանդ եթէ կատուն ընտիր տեսակիցն է: Իսկ ընտիր կատուներ համարվում են մեզանում վանայ կատուները:

51. ՄՈՒԿՆ ՈՒ ԿՍՏՈՒՆ.

«Ընկել եմ ճանկդ, դէհ ուտում ես՝ կեր, էլ ի՞նչ ես խառնում իմ դառը ցաւեր:

Գիտեմ որ իմ վերջս այսօր հասել է, Խեղճ ձագս բնում անտէր մնացել է.»

Առաց մի խեղճ մուկ անիրաւ կատուին

Որ ճանկել նորան՝ գրբել էր տակին:

— «Մի՞թէ ուտելն է մենակ իմ ուզած, Գատասխան տուեց կատուն բարկացած.

Ամէն մի ձայնդ, քաղցր ծփծրվոցդ, Որ տկանջս է ընկնում, ու այդ թուլանալդ Տեսնելիս՝ սիրտս այնպէս է ցնծում,

Որ կարծում եմ թէ՛ նոր կեանք եմ ստանում:»

52. ՍՈՒԻԺՆ ՈՒ ՎԱԳՐԸ.

Առիւծը, որին իւր վսեմ տեսքի, սաստիկ ուժեղութեան և զարհուրելի ձայնի համար գաղանների թաղաւոր են կոչում, սովորապէս մութ դեղին գոյն ունի. նորա մարմնի երկայնութիւնն է մօտ երեք արշին, իսկ բարձրութիւնը— արշինուկէս: Նորա ձէտը երկար է, ծայրը փնջամազ, պարանոցի վերայ ունի երկար, թաւամազ բաշ, էգ առիւծը բաշ չ'ունի: Առիւծը բնակվում է Աֆրիկայում և հարաւային Ասիայում: Ամենամեծ առիւծները Պարսկաստանում են գարն-

վում: Առիւծը միւսնոյն ժամանակ վեհանձն է. նա, ինչպէս ասում են, միայն քաղցած և բարկացած ժամանակն է մարդուս վերայ յարձակվում. իսկ միւս կենդանիների վերայ յարձակվում է ոչ միայն քաղցած, այլև կուշտ ժամանակը: Առիւծի ոյժը ցոյց տալու համար՝ բաւական է տսել, որ նա իւր թաթի մի հարուածով կարող է ձիու ողնաշարը կտորել և եզանը զրկած փախցնել, ինչպէս փախցնում է գայլը գաւառնը: Նա առաջ է գալիս մեծապանծ և իւր որսի վերայ յարձակուելիս՝ չորս ստեփնաչափ ցատքումներ է անում: Ահա թէ ինչ է պատճառը, որ երբ անապատի մէջ կէս գիշերին առիւծի մուկները ամպի նման որոտում է, բոլոր կենդանիները, նաև մարդը, դողում և շտապում են թափախիլ:

Վագրը կենդանիներից ամենագարհուրելին և ամենաչարն է: Նա ունի դեղնակարմիր գոյն, սև շերտերով: Վագրը առիւծից քիչ փոքր է, բայց չափազանց ճարպիկ է և արագաշարժ. նա ահագին ցատքումներ է անում և յարձակվում է ամենատեսակ կենդանիների վերայ, առանց գանազանելու և մարդուս, ոչ միայն իւր քաղցած, այլև կուշտ ժամանակը: Ուժի կողմից վագրը քիչ պակաս է առիւծից, իսկ յանդգնութեան կողմից նորանից զերազանց է:

53. ՀԱԻԱՏԱՐԻՄ ՇՈՒՆ.

Մի վաճառական ձիով ճանապարհորդելու դուրս եկաւ: Նորա յետևից վազում էր իւր հաւատարիմ շունը: Վաճառականը գնում էր մի մեծ գուժար ստանալու: Փողերն ստացաւ, լիք քսակը կապեց թամբի յետևը և վերադարձաւ դէպի տուն: Ճանապարհին քսակը կտրուեցաւ, վայր ընկաւ, իսկ վաճառականն այս չ'նկատեց: Սրտես շունը տեսաւ այս բանը և փորձեց վերառնել նորան ատամներով, բայց երբ զգաց, որ իւր ուժից վեր է, թողեց պարկը, վազեց— հասաւ իւր տի-

րոջը և կամենալով նորան մի կերպ իմացնել՝ սկսեց ձիու առաջը կտրել, յարձակուիլ նորա վերայ և յամառութեամբ ու կատաղութեամբ հաջելով՝ աշխատում էր նորան կանգնացնել: Չ'իմանալով պատճառը՝ վաճառականը բարկանում էր շան վերայ, նախատում էր նորան, խփում էր մտրակով, բայց ոչինչ չ'էր օգնում: Հաւատարիմ կենդանին շարունակում էր ձիու վերայ յարձակուիլ այնպիսի կատաղութեամբ, որ կարծես կամենում էր իւր տիրոջը վայր քաշել: Տեսնելով, որ ոչինչ չի օգնում և որ վաճառականն աւելի ու աւելի հեռանում է, շունն սկսեց կծոտել ձիու ոտները, որ գոնէ սորանով կանգնացնէ և լետ դարձնէ իւր տիրոջը: Վաճառականը վախեցաւ, նա մտածեց, մի գուցէ շունը կատաղել է, և իմանալով թէ որքան վտանգաւոր են կատաղի շները, վճռեց սպանել իւր հաւատարիմ ծառային: Սակայն դեռ երկար ժամանակ աշխատում էր նա հեռացնել շանը մերթ փայփայանքներով, մերթ սպառնալիքներով և մերթ մտրակի հարուածներով. վերջապէս տեսնելով որ ոչինչ չի օգնում, հանեց ատրճանակը և սրտամորմոք արձակեց հաւատարիմ կենդանու վերայ: Շունը վայր ընկաւ, բայց մի ընկալից լետոյ դարձեալ վերկացաւ և ցաւալի ճչիւնով ու արիւնաթաթախ սկսեց հետեիլ իւր տիրոջը: Վաճառականը շատ էր սիրում իւր շանը, ծանր էր իրան համար տեսնել նորա չարչարանքը, այդ պատճառով շարժեց ասպանդակները, և առաջ արշաւեց: Մի փոքր հեռանալով՝ նա կամեցաւ տեսնել, թէ ինչ եղաւ խեղճ կենդանին և այստեղ ահա՛ լետ նայելիս, նկատեց, որ փողի քսակը չ'կայ: Այն ժամանակ միայն հասկացաւ վաճառականը իւր շան արարքը, և նա շան վերայ աւելի ցաւեցաւ, քան կորցրած փողի վերայ: Նանապարհորդն իսկոյն ձիու բերանը լետ դարձրեց, բայց շունը նոյն տեղը չ'գտաւ, ուր թողել էր: Արիւնի հետքը ցոյց էր տալիս, որ կենդանին լետ է դարձել: Ո՛րքան ցաւեցաւ բարի վաճառականը,

երբ արիւնը բռնած գնալով՝ նա գտաւ հաւատարիմ կենդանին վայր ընկած՝ փողի քսակի մօտ: Քիտակցաբար նայեց շունը իւր տիրոջը և փաղաքշանքով լիզում էր նորա ձեռները. խեղճ կենդանին յայտնապէս գոհ էր, որ իւր տէրը վերադարձաւ և գտաւ կորուստը: Միքանի ընկալից լետոյ շունը սատկեցաւ. իսկ վաճառականը տխուր-տրտում վերադարձաւ տուն:

54. Հ 0 8.

Ոչխարների հոյ, ձիաների ջոյ, եզների աբեայ, խողբի եր-
մայ, այծերի հորան, գայլերի ու շների լեհմայ, թռչունների պո կամ
երմայ, ագռաւների ջոյ, կռուկների հորմայ, ձկների վորմայ, աստղերի
հոյ, ծաղիկների բոյ, խոտերի բուր, յարդի և կրակի ջոյ, ջրի ջոյ:

55. ԿՈՅՐ ԸՈՎԻԻՆԵՐ.

(Եսպի Մարգարէութիւնից)

«Աւտելու եկէք, դաշտի գաղաններ,
Գիշատէք հօտը, անտառի գայլեր.
Զի հովիւները յիմար են եւ կոյր,
Նոցա շները համր են եւ լուռ:»
«Նորա թմրութեան քնովն են քնած,
Անհոգ շրներուն հօտը յանձընած.
Մի խ, կոյր հովիւներ, արխմար հովիւներ,
Մնիրաւ վարձի — մոյլի ծառաներ:»
«Եկէք բերենք մենք գինի
Սյա միակ երգը —
Եկէք բերենք մենք գինի
Եւ ցըբիով արբենանք.»

Վաղն էլ այսպէս կրինի,

Ամէնն առատ կ'օւնենանք:

56 ՄԱՐԴԸ ԵՒ ՀՐԷՇԸ.

(Հէրիաթ)

Ա.

Շատ տարի առաջ՝ հին ժամանակը,
 Երբ հրաշքներով լի էր աշխարհքը,
 Իւր ամուսինով եւ զաւակներով
 Ապրում էր մի մարդ իւր առօրուրով:
 Ուրախ ու զուարթ էր նորա կեանքը,
 Պաածառ միշտ ոսկով լի էր քսակը.
 Բայց յանկարծ բախտը երես դարձրեց,
 Եւ մեր խեղճ մարդը բոլորն էլ կորցրեց.
 Ուրախ կեանք եւ փառք ու հարստութիւն,
 Եւ նոցա հետ էլ քաղցր առողջութիւն:
 Ընկաւ անկողին, խիստ հիւանդացաւ,
 Ոյժ եւ զօրութիւն նրանից հեռացաւ,
 Չէր կարողանում սօրի վրայ կանգնել,
 Մինչեւ որ նորան իւր կինը չ'օգնէր:
 Դժբախտ-տարաբախտ նորա խեղճ կինը
 Ստիպուեց կերակրել այժմ իւր տունը.
 Գիշեր ու ցերեկ պէտք է աշխատէր,
 Որ իւր որդոցը սովից ազատէր:
 Ամիս ամիս վրայ այսպէս անցկացաւ,
 Վերջապէս կինը իսպառ ձանձրացաւ.
 «Ի՞նչ ես վայր ընկել, ասում էր մարդուն,
 Քիսիս ցաւ դառել, խլել ես իմ քուն:

Մինչեւ երբ պէտք է այսպէս չարչարուեմ,
 Կէանքս մաշելով ես քեզ կերակրեմ:
 Վեր կաց, մարդ ես, գնա՛, գլուխդ քարին տօ՛ւր,
 Եւ որդոցդ համար ճարէ կերակուր:»

Պատասխան տուեց խեղճ հիւանդ մարդը.

— Բաւական է ինձ իմ դառը վիշտը.

Գանի ունէի, երբ բան խնայեցի,

Առողջ ժամանակ երբ ծոյլ մնացի.

Իսկ այժմ աղքատ եմ եւ մարմնով տրկար.

Խղճա՛, մի տանջիր դու ինձ անդադար:

Բայց կինը երկար էլ չըհամբերեց

Եւ հիւանդ մարդուն տանից դուրս արեց.

«Գնա՛, ուր կ'ուզես, գլխիցս հեռացիր.

Դու իմ խեղճ անձը լաւ չարչարեցիր.

Ինչքան էլ կ'ուզէ լաւ ու աղաչես,

Էլ տուն չեմ թողնիլ, քանի աղքատ ես:»

— 1. աւ, ասաց մարդը ձայնով տխրագին,

Կ'երթամ, կըկորչեմ, ո՛վ դու անգութ կին.

Կտօր հաց, գոնեա՛, տուր հետքս՝ առնեմ,

Որ ձանապարհին քաղցած չըմեռնեմ:

Բ.

Կինը դուրս բերեց, տուեց երկու հաց,

Եւ մեր խեղճ մարդը հեռացաւ, զբնաց.

Իւր չար բախտիցը գանգատ անելով,

Թողեց իւր տունը անհաստատ քայլով:

Ինքն էլ չ'գիտէր, թէ ուր էր գնում,

Միայն միշտ առաջ քայլում էր տրբուում:

Վերջը դագրելով՝ մի քարի վերայ

Նրստեց՝ որ սաղաւ մի հանգօտանայ:

Այնտեղ նկատեց, որ ճանապարհին,
 Նրանից ոչ հեռու ընկած էր գեանին
 Մի մազից հիւսած երկար սեւ պարան,
 Որ կա վեր առաւ, ասելով այս բան.
 «Սա ինքն ըստ ինքեան մի չրնչին բան է,
 Բայց խեղճիս համար շատ թանկագին է»:
 Այսպէս ասելով՝ պարանն փաթաթեց
 Եւ իբրեւ թանգ բան ծոցումը պահեց:
 Յետոյ սակաւ ինչ հացով ու ջրով
 Իւր տկար մարմնին զօրութիւն տալով,
 Նորից վեր կացաւ, կամսցուկ քայլով
 Առաջ ընթացաւ նոյն ճանապարհով:
 Այդպիսով անցաւ նա բաւական տեղ,
 Մինչեւ որ հասաւ մի աղբատիկ գեղ,
 Ուր անց կենայիս տեսաւ շատ հաւեր:
 Հաւերից մինք հանգարա նստած էր
 Կիտած աղբի վրայ ու ձու էր ածում,
 Եւ մեր խեղճ մարդը դրեց իւր մտքում,
 Որ բռնէ նորան ու հետը տանէ,
 Միքանի շահով քաղաքում ծախէ:
 Ահա այդ մրտքով նա կամուրջ-կամուրջ
 Չու ածող հաւին զգոյշ մօտ գնաց.
 Բայց հէնց այն կողմը իւր ձեռքը մեկնեց,
 Վեր թռաւ հաւը եւ մէկ ձու թողեց:
 Իսկոյն վեր առաւ թողած ձուն մարդը,
 Դրեց գրպանը, օրհնեց իւր բախտը.
 — Ե՛հ, փառք Աստուծոյ, ասաց ինքն իրան,
 Այս մէկ հաւի ձուն, սա էլ է մէկ բան:
 Էլի առաջ գնաց մի կարճ ժամանակ,
 Վերջապէս տեսաւ մի փոքրիկ գետակ,

Որ դուրս էր բրդխում մօտիկ անտառից,
 Մերթ հանգարա գնացրով, մերթ փրփրալից:
 Յոգնած, վատակած մեր մեղաւորը,
 Շատ ուրախացաւ, երբ տեսաւ ջուրը:
 Իսկոյն մօտ գնաց, որ պարզ ցորտ ջրով
 Փոքր ինչ հովանայ, մէջ լողանալով:
 Ջրի աւազոտ ափերի վերայ
 Նստոտած էին միքանի կրկայ,
 Սօսեցող մարդուն երբ նորա տեսան,
 Շտապով վազեցին, ջուրը թափուեցան:
 Միւսների պէս շուտ հասանել ջրին
 Չըլաջողուեցաւ նոցանից մէկին.
 Մարդը մօտ գընաց, վեր առաւ նորան,
 Իւր գրպանի մէջ տուեց բնակարան.
 Իսկ երբ լողացաւ, հագաւ շորերը,
 Եւ յետոյ գնաց դէպի անտառը,
 Որ շատ հեռու չէր, եւ մի ժամի մէջ
 Արդէն գընում էր խիտ անտառի մէջ:
 Շատ գնաց, թէ քիչ, վերջապէս նրստեց
 Մի աղբիւրի մօտ եւ շատ մըտածեց,
 Թէ ինչպէս անէ, որ իւր խղճալի
 Անբախտ դրութիւնն ուղղէ մի կերպի:
 Յանկարծ դըլըրդաց բոլոր անտառը,
 Թընդաց, որոտաց հովիտ ու լեռուր,
 Եւ հանդէպ լեռան սեւ ու մութ այրից
 Գուրս եկաւ մի հրէշ, որ հին գարերից
 Բնակվում էր այնտեղ եւ սպանում լափում,
 Ով այրի մօտով անցնել չէր վախում . . .

Ահա այդ հրէշը գործ եկաւ այրից
 եւ խեղճ մարդու վրայ գողաց հեռուից.
 Վարով քեզ, բարով, դու համեղ կըտոր,
 Որին կ'ընդունէ իմ պատուական փոր.
 Մորէն կըլինի մի ամբողջ ամիս,
 Որ ես չեմ կերել մարդու անոյշ միս:

— Այդ ինչ խօսքեր են, գարշելի գաղան,
 Դու յանդգնում ես անել ինձ այդ բան.

Ապա այդտեղ կաց եւ դու կըտեսնես,
 Ուր կըշարտես մարմնիդ երկու կէտ.
 Ասաց եւ անվախ մօտ գնաց հրէշին
 եւ խիստ բարկացած նայեց երեսին:

«Ոչ որ մինչեւ այժմ — գոչեց գաղանը —
 Ձէ համարձակուել ասել այդ բանը
 Ինձ, որի ձեռքից դեռ մինչեւ այսօր
 Ազատ չէ մնացել ոչ մէկ մեղաւոր:
 Բայց որովհետեւ մեծ-մեծ բըրդում ես,
 Արի մեր ոյժը փորձենք դու եւ ես.

Ե՛կ գօտեմարտենք, եւ ով որ յաղթուի,
 Քող նա յաղթողին կերակուր լինի:»

— Քէպէտ այդ բանում ես քեզ կը յաղթեմ,
 Եւ մինչեւ վիզըդ գետին կըխրեմ,
 Բայց քեզ կարող եմ եւրս աւելի
 Հասարակ կերպով յաղթել, գա՛րշելի:

«Լաւ, համաձայն եմ, ցոյց տուր շնորհքըդ
 եւ խկոյնեւեթ կատարէ խօսքըդ:»

— Ի՞նչ ես բշտապում, ասաց նրան մարդը,
 Երեք բան կ'անեմ, թէ կ'անես հատը,

Այն ժամանակ ես քեզնից յաղթուած եմ,
 Իսկ եթէ չ'անես, գլուխդ կը ջարդեմ.

Մէկ մագ ես հանեմ, մէկը դու հանէ,
 Չափենք ու տեսնենք՝ ում մագն երկայն է,
 Եւ ով աւելի երկայն մագ ունի,
 Քող նա մեր մէջը յաղթողը լինի:

Թէ որ կարեցար ինձ պէս չոր քարեց
 Գոյն-գոյն ջուր քամել, դու յաղթել ես ինձ.

Եւ ում մարմնի վրայ մեծ միջատ լինի,
 Քող որ նա միւսի գլուխը ջախջախի:

«Լաւ», ասաց հրէշը ու մի մտք հանեց
 եւ ուրախ-ուրախ մարդուն գէմ արեց:

— Այդ է — ասաց սա — եւ հանեց ծոցից
 Գրտած պարանը հիւսած սեւ մազից:

Հրէշն երբ տեսաւ երկայն պարանը,
 Ահից, գարմանքից բաց մնաց բերանը.
 Բայց խկոյնեւեթ նորից սիրտ առաւ
 Ու խիստ կատաղած մէկ քար վեր առաւ
 Եւ երկու ձեռքով այնպէս պինդ սեղմեց,
 Որ աւազի պէս նորան փըշըրտեց:

Մարդն էլ իւր կողմից մէկ քար բարձրացրեց
 Ու հրէշից ծածուկ գըրպանից հանեց
 Հաւից խած ձուն, եւ հէնց որ սեղմեց,
 Իսկոյն երկու գոյն հիւթը գուրս ծորեց:

«Այս երկու փորձով—կանչեց Տրէշը—
Դու ինձ յաղթեցիր, ցոյց տուր ուրիշը:»

Մարդը դուրս հանեց գրպանից կրիան՝
— Ահա միջատըս, ասաց, գարշ գաղան:
Յոյց տուր ինձ իսկոյն սրա հատը, տեսնեմ,
Թէ չէ յիմար գլուխդ երկու կէս կ'անեմ...
Ո՛ւր ես փախչում, է՛յ, չէ՛, կ'աց, սիրելի,
Կ'աց, որ ընդունես մահ սարսափելի...
Բայց լառ իմացիր, ուր կ'ուզէ գնաս,
Երբէք ինձանից չես մնալ անվնաս:

Դ.

Իրաւ որ Տրէշը, սաստիկ գարմացած
Մարդու արարքից, իսկոյն փախաւ գնաց:
Սա էլ այն կ'ուզէր: Ուրախ մտաւ պրը,
Անցաւ մի ծայրից մինչեւ միւս ծայրը.
Տեսաւ լի արկղեր ոսկով, արծաթով,
Գոյն-գոյն ակներով, մարգարիտներով.
Ախոռների մէջ սիրուն ձիաններ
Պատրաստ էին նրա տանել հարուստ բեռ:
Նա էլ ժամանակը զուր չըկորցրեց,
Գրտած գանձերը ձիերին բարձեց,
Դուրս եկաւ այրից, փառք տուեց Ատմուն
Եւ պատրաստութեամբ էր դառնալ դէպի տուն,
Երբ յանկարծ տեսաւ հեռուից Տրէշին
Վազելիս դէպ այր, մի աղուէս ուսին:»

Ե.

Բայց թող դեռ պատմեմ, թէ ինչպէս եղաւ,
Որ Տրէշը յանկարծ կրկին յետ գառաւ:

Մարդուց փախչելով, կարճ միջոցի մէջ,
Հատաւ հեւալով մինչ անտառի վերջ,
Ուր մի կաղ աղուէս պատահեց նորան
Եւ գլուխ տալով՝ ասաց նա այս բան.

«Բարով քեզ, բարով, իշխան ահաւոր,
Իու մեր անտառի հզօր թագաւոր.
Բայց ի՞նչի, ասա, այդպէս տըրտում ես.
Խնդրում եմ վիշտդ ծառայիդ յայտնես.
Գուցէ կարող եմ մէկ բանով պէտք գալ
Եւ քո արտմութեան շուտով վախճան տալ:»

Հրէշը կարճ կերպով, միքանի խօսքով
Պատմեց աղուէսին, թէ ինչ փորձանքով
Ստիպուած է փախչել թողնել տուն ու տեղ,
Յաղթուած մի մարդուց իրանից զօրեղ:

«Այդ ինչ եմ լըսում, կանչեց աղուէսը.
Թոյլ, անզօր մարդուց ո՞նց պիտ' քեզ պէսը
Փախչի, վախենայ, թողնէ տունը, գնայ.
Ասա, ի՞նչ կ'ասէ, ով այդ իմանայ:»

Հաւատած ինձ, Տէր, նա քեզ խաբել է.
Իւր հընարքներով աչքրդ կապել է.
Եկ, դու ինձ լըսիր, իսկոյն յետ դարձիր,
Ձեռք բնկած որսը զուր մի կորցընիր:
Քանի դեռ ուշ չէ, շուտ արա՛, գընանք,
Գիտեմ պատուական ընթրիք կ'ունենանք.
Շատ ցանկանում եմ մարդու միս ուտել,
Պատճառ, այս ոտըս մարգիկ են կտորել:»

Աղուէսի խօսքերն հրէշը լսելով՝
 Իսկոյն յետ դարձաւ եւ արագ քայլով
 Ատղեց դէպի այր: Բայց ճանապահին
 Աղուէսն յետ մընաց եւ խընդրեց հրէշին՝
 Որ յետ չըթողնէ իւր կաղ ծառային՝
 Նա ծանր բեռ չէ, շալակէ ուսին:

Այդպէս շալակած—ինչպէս փոքր առաջ
 Արդէն ասացի—հրէշը քաջ-քաջ
 Եւ արագաքայլ դէպ այրն էր վազում,
 Ուր մարդը կանգնած նրան էր սպասում:

Սա մէկ րոպէում իւր կըտրուկ խելքով
 Արդէն որոշեց, թէ ինչ հընարբով
 Այս երկրորդ անգամ ազատուի հրէշից,
 Եւ այս պաճառով գոչեց հեռուից.
 —Այ դու խաբեբայ, անպիտան աղուէս,
 Այսօր ինձանից անշուշտ մահ կ'առնես.
 Հաւանոցումըս քեզ որ բռնեցի,
 Այն պայմանով միայն կեանքդ խնայեցի,
 Որ դու ինձ համար երկու հրէշ բերես.
 Դու էլ խոստացար: Այժմ, սեւերես,
 Այսքան սպասեցի, միայն մէկն ես բերում.
 Դա առանց քեզ էլ ինձ էր պատկանում:

Հրէշըն երբ լսեց մարդու խօսքերը,
 Բիզ բիզ կանգնեցան նորա մազերը.
 «Խորամանկ աղուէս, որոտաց, մեռիր.
 Դու միայն այն մըտքով ինձ այստեղ բերիր,
 Որ երկրորդ անգամ սորա ձեռը մտնես,
 Որից մէկ անգամ հազիւ պրծայ ես»:

Անաց սւ բռնեց աղուէսի ոտից
 Եւ սաստիկ ուժով նետեց իրանից,
 Իսկ ինքը փախաւ: Մարդըն ազատուեց,
 Ծունկ չոքեց խկոյն, Տիրոջ փառք տուեց:
 Տետոյ վեր կացաւ այնպէս ուրախ զուարթ,
 Կարծես թէ երբէք չէր պաւել մի մատ,
 Բարձած ձիաններն գըտած գանձերով
 Իրարու կապեց եւ ուրախ սըրտով
 Հեծաւ ձիու վրայ ու կամաց-կամաց
 Առաջ քըջելով՝ դէպի տուն գնաց:

Զ.

Արդէն ծածկել էր սեւ վարագոյրը
 Նընջող երկրի վրայ մութը գիշերը,
 Երբ որ հասաւ տուն մեր հարուստ հրեական,
 Ծեծեց տան դուռը եւ կանչեց կընկան:

«Ո՞վ ես, ո՞վ,» լուեց գըռան յետելից:
 —Ես եմ, բայց դուռը կանչեց նա գրոսից.

Բաց արա՛, կին իմ, մեղք են ձիանները,
 Բայց, որ վէր բերեմ ոսկու բեռները:

Ոսկու անունը կինը որ լսեց,
 Բաց արեց դուռը, մարդու դէմ վազեց,

Փաթաթեց նորան իւր կըռների մէջ
 Եւ համբոյրներին չէր երեւում վերջ:

Մարդը ներս տարաւ բերած գանձերը,
 Լըցրեց նորանով իւր սենեակները,

Եւ այնուհետեւ շատ-շատ տարիներ
 Բախտ ու խընդութիւն նորանց պակաս չէր:

Ա Յ Ո Ւ Ն

Գալիս է աշուն. թափվում է տերեւ.

Սոխակն իւր վարդին տայ վերջին բարեւ,

եւ տարափոխիկ արագիւլ, կռունիկ

Գաղթում են դէպ տաք երկիրներ խորունկ:

Ուժգին, ցրտաբեր փչում է հիւսիս.

Սեւ-սեւ թուխպերով պատվում է Մասիս:

Մահուան գեղնութեամբ ծածկվում են դաշտեր.

Զուարճասէր սրտից չեն ցրրվում վըշտեր:

Լիքն է հունդերով մըրջիմին ամբար,

Թէեւ չըցանեց, չըկասեց իւր կալ.

եւ իւր մոմեղէն խըղում շար ի շար,

Մեղուն կաղմել է ձմեռուան պաշար:

58. Ա Շ Ո Ւ Ն Բ.

Աշունքացաւ: Արարատեան դաշտի կանաչ այգիները, որոնք մարդու սիրտը ուրախացնում էին իրանց գեղեցիկ տեսքովն ու անուշ հոտովը, Աստուծուց փաճ կանաչ խալիչաներովը, հազար տեսակ ծաղիկներովը, հիմայ այն դրութեանն էին, որ մարդու սիրտ չէր տալիս, որ վերան նայէ. խաղողի թփերը, որ մի օր գլուխ գլխի կպցրած՝ իրանց սաթի նման ողկոյզներով մարդիս բերանի շուրը բերում էին ու նորա երեսին ծիծաղում, հիմա մեռած մարդկանց գերեզմանների նման՝ հողի կոյտերով էին ծածկուած: Ծառերը, որ մի թեթեւ քամուց իրանց տերեւներով տարուբերվում ու մարդու տխրած սիրտն էլ բաց էին անում, հիմա մերկացած, մի տերեւ էլ չես գանիլ վերաները. չորչոր չօփերն են երևում միայն բիզբիզ:

Չրերի մտիերը, որ զբազմերանգ խոտերի ու ծաղիկների շատութիւնով՝ մարդու ախորժակը բաց էին անում, հիմա հէնց իմանաս թէ ուժ մօրէն մեռած մարդու երեսն են դարձել: Ամէն բան էլ փոխուած՝ մի ցտիտուր տեսարան էին ներկայացնում: Եւ մեծ վեղարք իցմզմարքս դուժմ զցցմի վեղարք իցմբարք զործի տէր մարդիկ նոր են ցոկսուած ուրախանալ: այդուր բաներից պրծելու են ու դադարել. ունեցող՝ չունեցողն էլ հիմա տանիցը մաքուր հագնուած է դուրս գալիս: Մարդ չկայ, որ իրան կարողութեան չափ գինի՝ չունենայ: Ով որ հոգս ունի, ծախում է գինին ու իրան տունը նորում, ձմեռուայ պատրաստութիւնը տեսնում: Մի գիւղացի իւր ցորենի աւելորդը, միւսը իւր գինու ու արաղի մի մասը, երբորդը իւր ծեռատունկ ծառատանի կորածը՝ ամէն մարդ իւր պատուութիւնից մի բաժին վաճառում, իրանց միւս պակասութիւնները՝ ծածկում են: Ում հասած աղջիկ կամ աղայ ունի, շտապում է հարսանիք անելու: Գիւղացու ուրախութիւնները մեծ մասամբ աշնան սկզբներումն են լինում: միջոցը գմբտառայա մարի մ միջմիտուտ միջց ցցիբ լուծի րաց զո ցցմ ի ն 59. Ա Յ Ո Ւ Ն Կ Ո Ւ Թ. Գալիս է արեւը մայրիկացաւ այցում զմայիկայացա զայս արջապատաչա մարդ և ոյ Յերեկը գիշերին պաղթելով ցրեց նորա թանձր մութը՝ մարդկանց քունը փախաւ: Գնաց աշխարհի տակը: Սուրբ Սաչի մեռելոցը երկուշաբթի օրն արեւը դեռ նոր էր իւր գլուխը հանել, որ հինգ վեց հարիւր հոգի կարբցիք ու շանավանք ցիք, կթոցները շալակներին, մի երկու ցամաք հաց միջին, մօտեցան Աշտարակի այգիներին: Աշտարակցիք այսօր մի մի մարդ են ուղարկում բանւորներ բռնելու: Գեռ արեւը նոր էր բարձրացել, որ այն բան բանւորներից մէկը չըմնաց. բոլորը ցրուեցան այգիները: Բաղն սկսուեցաւ: Սաղոնի տեսակները՝ Խասպուս-իւր, Ինչիւն, Խալիւն, Բախալիւն, Կալուս-իւր, Ինչուլ, Ծիւլուլ, Եղանդալիւն, մէկ խօսքով ինչքան պատուական խաղող-

ներ կային, բոլորը թլթլում էին, բոլորը քաղող էին կանչում: Կեանքը եռում էր այգիներում: Քաղող քաղողի, ուտող ուտողի, տանող տանողի էր: Աղքատների, չունևորների աչքն էլ լիքն է այգ օրերը: Սորանից յետոյ, մինչև այգեկուծի վերջը, ինչոր այգետերերի դրուծիւնն է, Աստուած ոչ շհանց տայ մարդ որքան էլ հարուստ լինի, հագին այնպիսի ցնցոտի կրկինի, որ ծլանքներն ուռնենու անբեր պէս երկար երկար քաշ ընկած կրկինին. բոլորը պատուօտուել են խաղողի թփերի մատներիցը կամ տաշտակներիցը: Կանայքը, որոնք տանն են քնում, առաւօտենց շտապով իրանց բանը կրպրծնեն ու դէպի այգին. մէկ խօսքով՝ մի մաքուր շոր չես գտնիլ, որ շերտ եղած, կուպր դարձած չլինի: Հենց որ քաղից պրծան՝ բոլոր խաղողը ջոկջրկեցին, պահուենն տուն տարան՝ կախան անելու, իսկ մնացածը հնձանը հաւաքեցին: Քաղը վերջացնելուց յետոյ՝ խաղողատէրերը և նոցա վարձաւորները՝ ոտները հանեցին, իստակ լուսացան, Աստուծու անունը տուին, մտան առազատի մէջն ու խաղողը տրորեցին. տրորելուց յետոյ դիրք դրին, ժողովեցին և վրան տախտակներ շարեցին, որ քամուի: Մարդու սիրտ փառաւորվում է, երբ որ քաղցուն, աշտարակցու սրտի ուրախութիւնը, նորա տարեկան ապրուստը, առու է լինում առազատի միջոց ու թափվում տաքարը: Աշտարակցու սրտին զանգակի ձայնից քարցը է թւում այն զընդզընդօցը, որ տաքարից լսվում է՝ քաղցուն իր մէջը լցուելիս. բայց մանաւանդ որքան մեծ է լինում նորա ուրախութիւնը, երբ որ, մին էլ ես տեսնում, տաքարը շրթունքներից հեռ լցվում և քաղցուն եկած տեղիցը յետ է դառնում, առազատուամբ լճանում, իմաց տալով իւր տիրոջը, թէ ինձ կրկն, պրծի, կարասներդ լցրու: Քանի ու քանի փառք և զօհուծիւն է վեր ուղղում մարդ այս ժամանակը:

60. ՔԱՄԻՆ ԵՒ ԱՐԵԻԸ.

Մի անգամ արեգակն ու հիւսիսային թունդ քամին վէճ բաց արին, թէ նոցանից որն է ուժեղ: Երկար վիճեցին նոքա. վերջապէս վճռեցին, որ իրանց ոյժը փորձեն նոյն ժամին մօտից անցնող ճանապարհորդի վերայ: «Նայիր՝ թէ ինչպէս կ'ընկնեմ նորա վերայ, ասաց քամին, մի աչքաճըպում կրկնեմ նորա վերարկուն:» Այս որ ասաց՝ սկսեց փչել ինչքան ոյժը կարում էր. բայց որքան շատ էր աշխատում քամին, այնքան աւելի պինդ փաթաթվում էր ճանապարհորդը վերարկուի մէջ. նա, 'իհարկէ, դժգոհում էր վատ եղանակից. բայց միևնոյն ժամանակ աւելի շտապում էր առաջ գնալ: Քամին բարկացաւ, կատաղեցաւ և թափեց խեղճ ճանապարհորդի վերայ անձրև ու ձիւն: Նզովելով քամուն՝ ճանապարհորդը վերարկուի թևերը հագաւ վերևից էլ գօտին կապեց: Հիմա հասկացաւ քամին, որ էլ չի կարող նորա վերարկուն խլել: Արեգակը՝ տեսնելով իւր հակառակորդի անդօրութիւնը, ժպտաց, դուրս նայեց ամպերի յետքից, ջերմացրեց, ցամաքեցրեց երկիրը, գորա հեռ միասին և խղճուկ սառած ճանապարհորդին: Արեգակի ճառագայթներովը տաքացած՝ նա քաջալերուեցաւ, օրհնեց արեգակը, հանեց վերարկուն, ծալեց ու կապեց թամբին: «Տեսնում ես, ասաց այն ժամանակ հեղիկ արևը բարկացկոտ քամուն, քաղցրութեամբ ու բարութեամբ աւելի բան կարելի է անել, քան թէ բարկութեամբ:»

61. Բ Ա Ժ Ի Ն Ք.

Քանի մի վարպետ վաճառականներ,
Սիրով միմեանց հեռ գործ էին բռնել.
Լաւ աշխատեցան, քրբրտինք թափեցին,
Լաւ էլ շահուեցան, մեծ փող գիղեցին:

Ժամը հասաւ. պէտք էր հաշիւ տեսնէին,
եղած վատտակն իրանց մէջը բաժնէին.

Յին պարօններն էլ մեծ վէճ յարուցին,
որ բաժնուին առանց կրօնի, վիճմունքի:

Եւ ահա դրսէն Քայներ կըլսեմ. առիցայց մի
մացմի, միկաց նոտապէս հրրակ կայ, կըրակ.

Մարդիկ, որոնք եկէք, մի վայր
Շուտ արէք, փակէք, դռնք՝

Բէ չէ՛ կորած էք: Եւ յամանեմ
Ընկերներից մէկը կանչեց. Եւ յամանեմ

Միւսն այն կողմից աղաղակեց. յգմմի վայր
«Հազար սոկիս—առաջ պարտքըս տուեցեք»:

— Երկու հազար է առնելիքս, միւսն ասեց.
Մինչեւ փողըս ես լիւր չըստանամ,

Միւս կողմէրորդն էր գորգողում.
«Հաշիւն այդպէս չէ, ի՞նչ կ'ասես, եղբայր»:

Զորրորդը՝ գարձեալ իւր պահանջն անում,
Թէ իրան բաժին պիտ' տան հաւասար:

Իեղծ մարդիկը մուսացել էին, սոց. յմամ
որ բոցերի մէջ բռնուել էին:
Սյնպէս իրանց կռուին էին զբաղուած,
որ մուխն եկաւ, խեղդեց ամենքը յանկարծ.

Եւ իրան կրրակն էլ հասաւ, պաշարեց,
Ապրանքն ու տէրերն այրեց, տոչորեց:

Այս առակը դու չ'կարդաս առանց խորատ առնելու.
Շատ մեծամեծ գործերի մէջ վնասն ինչքնն է գոյանում,
երբ փոխանակ հասարակաց փորձանքին դէմ դընելու,
Ամէն մարդ իւր օգտի համար հին ու նոր վէճն է բանում:

62. ԱԳԱՀՈՒԹԵԱՆ ՊՏՈՒՂԸ.

Երեք մարդ միասին ճանապարհորդելիս գանձ գտան ու
բաժանեցին իրանց մէջ: Նոքա պէտք է շարունակէին ճանա-
պարհը, բայց որովհետեւ ուտելու պաշարը վերջացել էր՝ վըճ-
ուեցին, որ իրանցից մինը գնայ քաղաք՝ կերակուր բերելու
և յանձնեցին այս գործը աւելի փոքրահասակ ընկերին: Սա-
գնաց և ճանապարհին այսպէս էր մտածում ինքն իրան.—
Ես այժմ հարուստ եմ, բայց աւելի հարուստ կըլինիմ, եթէ
կարողանամ ընկերներիս բաժինն էլ ինձ առնել, և այս շատ
գոթուար չէ,—կըթուճաւորեմ այն ուտելիքը, որ պիտի գնեմ.
Իսկ իմ մասին կ'ասեմ, թէ ճաշել եմ արդէն. ընկերներս
առանց կասկածելու կ'ուտեն ու կըմեռնին. այն ժամանակ
ես կ'ուռնենամ ամբողջ գանձը: Բայց միւս ընկերներն էլ այսպէս
էին խօսում. «Ինչո՞ւ պէտք է մենք անպատճառ բաժին տանք
այս պատանի մարդուն. մի՞թէ չենք կարող գործ դնել մեր
սուր դանակները նորա գլխի վերայ, որ մեր հարստութիւնը
աւելի կատարեալ լինի. ուրեմն նա գալ թէ չէ՛ սպանենք
իսկոյն»:

Պատանին բերաւ թուճաւորած կերակուրը. ընկերներն
սպանեցին նորան շտապով. իսկ իրանք մեռան թոյնի ներ-
գործութիւնից. գանձը մնաց անտէր:

63. Թ Ո Ւ 2 Ո Ւ Ն Ն Ե Ր.

Կենդանածինները մի անգամ են ծնվում, իսկ թուճաւորների
համար կարելի է ասել, որ նոքա ծնվում են երկու անգամ, առաջ
ծնվում են իբրև ձու, իսկ յետոյ ձուից: Օրինակ՝ հաւը ձու է ա-

ուով որսը չէ ազատվում նորանից, թէև ջուրը պղտոր է լինում և լաւ չի տեսնում: Երբ որ նա դուրս է գալիս, ջրի կաթիլները նորա վերեւից սկսում են սահել, որովհետև նա իւր փետուրները իւղոտում է: Իւղը նորա պոչի մօտ եղած մէկ առանձին պարկի մէջ է գտնվում: Սագը և կարապը նոյնպէս ջրային թռչուններ են:

Վարդը, հոնիկը, արփիւր բնակվում են ճահիճների վերայ: Երբև սկզբնապատկեր ճահիճային թռչունների՝ վերառնենք յինչու: Չկրնկուլը՝ որ մի արշիկից աւելի բարձրութիւն ունի, արտաքուստ այնպէս ծիծաղաշարժ է, որ կարծես սապատաւոր պառաւ լինի. հանգիստ կանգնած է նա մէկ ոտքի վերայ որևիցէ ջրի մօտ, գլուխը մի կողմը թագցրած—բայց ահա՛ յանկարծ նա մեկնեց իւր յիշարանը և իւր երկար, սուր կտուցով արագապէս բռնեց մի գորտ, ողջամբ կուլ տուեց և նորից՝ կանգնեց նոյն հանգստութեամբ, կարծես թէ ոչինչ չի պատահել: Նորա ոտները շատ երկայն են և ունին մեծամեծ մատներ, սուր սուր, մեծ մեծ եղունգներով, իսկ միջին մատն աւելի լայն է և առամնաւորուած: Չկնկուլի մերկ ոտներն այնպէս են կազմուած, որ նա կարողանայ մանգալ ճահիճներում և դուրս քաշել նորա միջից ամենատեսակ ձիւներ, խխուջներ, գորտեր... Երկար ոտներ ունենալուց յետոյ, հարկաւ պէտք էր և երկար պարանոց: Ճահիճային թռչունները թշնամի են և օձերին, որոնց անվրդով կլանում են պատահածին պէս:

Փայտփորն (*) ընդհակառակն՝ Գորտի թռչուն է: Նա ունի կարճ ոտներ դէպի դուրս հակուած պճղակներով, որոնց վիրայի չորս մատներից երկուսը դէպի առաջ է ուղղած, իսկ երկուսը դէպի յետ: Մատների վերայ կան ծուռ ծուռ սուր եղունգներ: Այսպիսի ոտների օգնութեամբ նա մագլցում է ծառերի բնափայտի վերայ և արագ արագ պտոյտ է տալիս նորա շուրջը: Մէկէլ են տեսնում նա կանգնեց, ամուր կպաւ ոտներով, պոչն էլ ցածից դիմհար տուեց և սկսեց եռանդազին ծակել ծառի կեղևը իւր քառանկիւնաձև ամուր կտուցով: Այսպիսով փայտփորը հալածում, դուրս է անում այն վնասակար որդերը, որոնք բուն են դրել փայտի մէջ: Միմեանց յետևից յաջորդող հարուածից վախենալով՝ որդերը դուրս են սողում կեղևի տակից և թռչունը, որ արագ արագ պը-

(*) Կառածակի, ծառակուտկուտ:

տոյտ էր կազմում բնափայտի շուրջը, ուտում է նոցա: Երբեմն պատահում է, զորդերը վախենալով՝ աւելի խորն են մտնում: այն ժամանակ փայտփորը իւր երկար և սուր լեզուն ներս է տանում կեղևի տակ և նոցա դուրս է հանում այնտեղից: Փայտփորներն անտաններին վնաս չեն. նորա միայն փտած և չորացած ծառերն են ծակում: Ընդհակառակն նորանք օգտակար են և մարդիկ խնայում են ու չեն սպանում այնպիսի թռչուններին, որոնք պահպանում են ծառերը վնասակար միջատներից: Շատ տեսակ փայտփորներ կան:

Գուք ամէնքդ շատ լաւ էք ճանաչում ճահիճներին (ծտեր), որոնք ունին կլոր գլուխ և հաստ կտուց: դիտէք որ նորանք հաւերի պէս չեն կարող քայլել գետնի վերայ, այլ ոստոստում են և ծլլլալով ցատկոտում: Նորանք մարդկային բնակարանների մօտ են իրանց համար բնակութեան տեղ ընտրում: Խոտից բուն են շինում և նոցա մէջը փափկացնում են փետուրներով՝ և աղուամագով: Նորանք դաշտերում ուտում են շատ ցորեն, գարի և այլ հացահատիկներ, այդ պատճառով մարդիկ մտածեցին բոլորովին ջրնջել նոցա, բայց տեսան որ՝ ուրջը կան ծտեր, այնտեղ շատ անգամ որդերից փչանում է բոլոր հունձը, ձնձղուկների տեսակին են պատկանում արդիւնները, արեւիկները, Գորտիկները, Գորտիկները և ուրիշ երգող թռչուններ: Սոցա թռում պէտք է համարել և ծիծաղանքը, որ իւր բարակ և թոյլ ոտներով հաղիւ է կարողանում մանգալ բայց դորա փոխանակ՝ թռչելում շատ վարպետ է: Նայեցէք, թէ նա որպիսի երկար սրածայր թևեր և եղանաձև պոչ ունի: Ծիծեռնակը կարծես երբէք դադար չի առնում, այլ միշտ սլաքի նման թռչում սլանում է դաշտերի վերայ և թռչելիս էլ որսում է թիթեռներ և ամենատեսակ մթեղներ: Նա գարնանն է մեղ մօտ գալիս տաք երկիրներից և միտքէ ծածկոցի տակ իւր համար հողից կամ կաւից բուն է հիւսում: այդ բնի մէջ ձու է ածում, ձագեր է հանում և նոցա կերակրում ու մեծացնում է. այդ ժամանակ նա կոտորում է անհամար միջատներ, որ իւր ձագերին կերակրէ: Այս կողմից ծիծեռնակը ամենօգտակար թռչունն է մեզ համար:

Փոքրիկ թռչուններից շատ բարձր, օդի մէջ, թռչում են մեծամեծ յարմարիկները—շահենը, բազէն և արծիւը: Սորա ամենքն էլ ունին սուր սուր կտուցներ, ուժեղ թևեր, սրատես աչքեր, որոնցով

նկատում են առարկան ահագին հեռաւորութիւնից և պինդ ման-
գաղաձև եղունգներ (ձանկեր, ճիրաններ)։ Բաղէները և արծիւ-
ները մրրկի նման նետովում են իրանց որսի վերայ, ձանկերով
պատառոտում և ուտում են նորան ոսկրների և փետուրների հետ
միասին, կերածի ամուր մասերն էլ որոնք չեն մարսվում օտամոք-
սում՝ բերանից քար են արձկում։ Բաղէն դեռ այնչափ մեծ չէ, իսկ
արծիւը, երբ իւր թևերը տարածում է, մի սաժէն լայնութիւն և
մի արշինից աւելի երկարութիւն է ունենում։ Նոքա գլխաւորապէս
ապրում են հեռու հիւսիսում, Սառուցեալ Ովկիանոսի ժայռերի
վերայ, նոյնպէս Կովկասի լեռներում, Հայաստանում և ուրիշ
երկրներում։ Բաղէն իւր գեղեցիկ թռիչքով աւելի է գերազան-
ցում։ Նա սլաքի նման վեր է բարձրանում և այնտեղ իւր թևերը
տարածած, օդային ովկիանոսում ազատ լողում է։ Թռչելիս նա
արագապէս յափշտակում է վայրենի աղանիներ, բաղեր, կաքաւ-
ներ, բայց երբ նոքա խմբով են լինում, սովորապէս չի յարձակ-
վում վերաները։ Բաղէները փոքրուց բոնուելով՝ ընտելանում են
երանց տիրոջը և վարժվում են որսորդութեան մէջ։ Արծիւը, բացի
թռչուններից, որսում է նոյնպէս գառներ, ուլեր, ճագարներ, նա-
պաստակներ, կատուներ... բայց բարեբախտաբար մարդկային բնա-
կութեան շատ հաղիւ է մօտենում։ Գիւղացիների համար յափըշ-
տակող թռչուններից ամենավնասակարը ցիւնն է (ուրուրը)։ Նա
յափշտակում է նոցա հաւերի և բաղերի ճագերը, կոտորում է շատ
օգտակար թռչուններ, շատ անգամ քանդում է նոցա բունը և
ուտում է միջի ձուանը։ Գիւղացիք ամենայն կերպով աշխատում
են այդ վնասակար թռչուններին ոչնչացնել թէ հրացաններով,
թէ թակարդներով։

Գիւղացիք յափշտակող թռչուններից յայտնի են բոցփետուրը և
բունը։ Սոքա ցերեկը ծառերի խոռոչներում կամ աւերակ շինու-
թիւնների ճեղքուածներում նստած են մնում, իսկ գիշերը դուրս
գալով որսում են թռչուններ, մկներ և ուրիշ մանր կենդանիներ։
Բոցփետուրը թանձր մազով ծածկուած է, իսկ ականջակոթների
մազերն աւելի երկար են. նորա մեծ մեծ փայլուն աչերը ոչ թէ
գլխի այս և այն կողմն են դասաւորուած, այլ առաջին կողմը,
որոնք նոյնպէս շրջապատուած են երկար մազերով։ Նորա աչքերի
խոշոր բիւբերը չեն կարող տանել ցերեկուայ լոյսը. իսկ գիշերային
ոամենանաղ լոյսն անգամ բաւական է, որ նա առարկաները որոշ

տեսնէ. նա ունի անախորժ և թափանցիկ ձայն։ Տղեղ կազ-
մուածքը և գիշերային շարունակ միաձև գոշիւնը վատ գաղափար
է տուել խեղճ թռչունի համար, այնպէս որ նորա անունը պար-
սաւանքի առակայ է դարձել։ Տղետ մարդիկ մանաւանդ վախե-
նում են նորանից և նորա գոշիւնը մի չարագուշակ մարգարեու-
թեան տեղ են ընդունում։ Թինչդեռ բուն մի անվնաս թռչուն է,
և միանգամայն անտեղի է նորան արհամարհել և նորանից վա-
խենալ։ — Առհասարակ թռչունները մեղ աւելի օգուտ են տալիս,
քան թէ վնաս։ Նոցանից մանրերը վնասակար միջատներն են
ոչնչացնում, որոնցով կերակրում են թէ իրանց ձագերին և թէ ի-
րանք են կերակրվում։ ջրային և ճահճային թռչունները գորտերի,
մասամբ էլ օձերի բազմանալուն են արգելք լինում։ յափշտակող
թռչուններն ուտում են լէշերը և օդն ապականութիւնից ազատում։

65. ԱՐԾԻՒՆ ՈՒ ՀԱԻԸ.

Մի անգամ գիշատիչ արծիւն ընկել էր երկաթեայ վան-
դակի մէջ. տխուր ու մուռջ էր նա և կատաղաբար չորս
կողմը նայելով՝ չէր մօտենում առաջն ամառ մսի կտորներին։
Վանդակը դրած էր դուրսը և նորա մօտով ման էին գալիս
հաւերը։ Գոքա սկզբում բաւականին հեռու էին շրջում ար-
ծուից՝ դողի դող մտիկ տալով ահարկու թռչունին. բայց լե-
տոյ հասկանալով՝ որ նա չի կարող վնաս տալ վանդակի մի-
ջից, փոքր առ փոքր սիրտ առան, սկսեցին պտըտիլ վան-
դակին շատ մօտ, և վերջապէս սկսեցին խօսիլ արծուի հետ։

«Ինչո՞ւ չես ուտում, ասաց նորան մի բարեսիրտ հաւ-
մթթէ չես տեսնում առաջդ թափած քո սիրելի կերակուրը։
Տես ինչպէս ախորժակով ենք ուտում մենք գարու հատիկ-
ները։ Կեր, մեր տէրն էլի կըտայ քեզ։ Որ չ'ուտես՝ կըմեռ-
նիս։ Հոգս մի անիր, անագատ կեանքն այնքան վատ չէ, ինչ-
պէս դու կարծում ես. վանդակդ էլ բաւականին ընդարձակ է»։

— «Այո՛, այդպէս է, միայն հաւերի և ոչ արծիւների հա-
մար», ձայն տուեց վերջապէս տխուր կալանաւորը, հաւի

բոլոր դատարկախօսութիւնը զգուանքով լսելուց յետոյ: «Եզուց, աւելացրեց նա, ձեզ շամփրի կ'անցկացնեն կամ կրճգեն կերակրի մէջ, իսկ դուք այնքան տխմար էք, որ չէք հասկանում ձեր թշուառ գրութիւնը և այնչափ կուրացած էք ստրկութեամբ, որ չէք կարողանում սիրել ազատութիւնը, ինչպէս ես եմ սիրում նորան: Դուք փոխել էք նորան չնչին հատիկների հետ, որ ձրի թափուած են դաշտերում. իսկ ինձ համար՝ անազատ կեանքը ոչինչ գին չ'ունի»:

66. Ս Ա Պ Ե Ր.

Արտաշէսը տեսաւ վայրի սագերի երամը, որոնք շրջ-
թայած և ընթանում էին բարձր օդի մէջ: Արտաշէսը հարցրեց
իւր հօրը. «Հայրիկ, մեր ընտանի սագերն էլ կարող են այդ-
պէս թռչիլ:

Հ. Ո՛չ, չեն կարող:

Ո. Ո՞վ է կերակրում վայրենի սագերին:

Հ. Իրանք են գտնում իրանց համար կերակուր:

Ո. Իսկ ձմեռը:

Հ. Ձմեռն սկսուելուն պէս՝ վայրենի սագերը թռչում
են տաք երկիրները, իսկ գարնանը նորից վերադառնում են:

Ո. Բայց քնչու ընտանի սագերը չեն կարողանում թռչ-
չիլ նոյնքան լաւ և ինչո՞ւ նոքա ևս ձմեռը չեն գնում տաք
երկիրներ:

Հ. Որովհետև ընտանի կենդանիները մասամբ կորցրել
են իրանց նախկին ճարպիկութիւնը և ոյժը, և նոցա զգա-
ցողութիւնն այնքան նուրբ չէ, որքան վայրենիներինը:

Ո. Եւ ինչո՞ւ է այդպէս:

Հ. Որովհետև մարդիկ հոգում են նորանց համար և
չեն թողում, որ նորանք օգուտ քաղեն իրանց սեփական ու-
ժերից: Սորանից դու կարող ես հասկանալ, որ մարդիկն էլ

պէտք է աշխատեն անձամբ կատարել բոլորը, ինչ որ կարող
են: Այն մանուկները, որոնք իրանց յօյսը ուրիշների վերայ
են դնում և չեն սովորում ինքնին կատարել իրանց բոլոր
պարտականութիւնները, երբէք չեն լինիլ ուժեղ, խելացի և
ճարպիկ մարդիկ:

Ո. Ո՛չ, հայրիկ, այժմ ես կ'աշխատեմ ամենայն բան ինքս
անել, որ մի գուցէ մեր ընտանի սագերի նման զրկուիմ իմ
բնական ընդունակութիւններից:

67. ԹՈՉՈՒՆԻ ԵՐԳԸ.

Վենգրիայի մի մեծ քաղաքի նեղ ու ամուր բանտի մէջ
նստած էր մի խեղճ բանդարկեալ: Բանդը խոնաւ էր, մութ
և ցուրտ: Անկողնի փոխանակ նորա տակը խոնաւ դարման
էր ածած: Նորա համար օրական մի կտոր հաց և մի աման
ջուր էին բերում: Նա նստած էր այնտեղ շատ տարիներ—
դժգոյն, հիւանդ, տխրադէմ: Արեգակը հազիւ էր լուսաւո-
րում բանտի նեղ լուսամուտից. թարմ օդ չէր ներս մտնում
նորա մէջ: Վշտամաշ կերպով նա մտածում էր իւր սիրելի
ազգականների, իւր ընտանիքի, իւր փոքրիկ զաւակների վե-
րայ. մտածում էր, որ գուցէ վաղուց ամենքը մոռացել են
իրան, համարելով՝ թէ մեռած է: «Ա՛խ, արդեօք թնչ է կա-
տարվում մեր աշխարհում, թնչ է անվում իմ ցանկալի հայրե-
նիքում.» Բանտարկեալը մօտեցաւ լուսամուտին: Ամարային
սքանչելի երեկոյ էր: Արեգակը մայր էր մտնում անտառի
յետևը, լուսաւորելով ծառերի կատարները իւր ոսկեճաճանջ
ճառագայթներով. իսկ մարդիկ անց ու դարձ էին անում փո-
ղոցներում: Բանտը բարձր էր, ուստի և մարդիկ ցածրում
մանր էին երևում: Նա ձայն տուեց, բայց նրան ոչ ոք չ'լսեց:
Կապոյտ երկնքի վերայ թռչուններ էին թռչում: Լուսա-
մուտի առաջից հանդարտ անցնում է արծիւ: «Ա՛րծիւ, անց

արծիւ, բացականչեց բանտարկեալը. նստիւր իմ լուսամուտին առաջ, պատմիր խնդրեմ՝ ինչ է լինում աշխարհում, երգիր ինձ համար»։— Ոչ, պատասխանեց արծիւը. քո լուսամուտը շատ փոքր է, ինձ տեղ չի լինիլ նստելու։ Ես չեմ պատմիլ քեզ, ինչ որ լինում է երկրի վերայ, որովհետև հազիւ եմ իջնում այնտեղ։ Ես հիւսում եմ իմ բունս ամենաբարձր ժայռերի և հազարամեայ կաղնիների վերայ, չար մարդկանցից հեռու, որ նոքա չ'քանդեն նորան։ Ես քեզ համար երգ չեմ երգիլ, որովհետև երբէք չեմ երգում երկրի վերայ։ Ես սլանում եմ բարձր, շատ բարձր և իմ երգս կրլսի միայն յաւիտենական արևը։ Եւ իւր լայն թևերն ուժգին շարժելով՝ արծիւը հպարտ բարձրացաւ դէպի երկինք և ծածկուեցաւ նորա աչքից։— Կարապ, այ կարապ, պատմիր, թէ ինչ է լինում աշխարհում. մի երգ երգիր ինձ համար։ «Ոչ, պատասխանեց կարապը. ես չեմ պատմիլ քեզ, ինչ որ գործվում է երկրի վերայ. ես միշտ լողում եմ ջրի, մաքուր, սառը ջրի երեսին, կանաչ եղէգների միջով։ Երբ որ ջուրը առաւօտեան արշալուսին վարդի գոյն է ստանում, ես բարձրաձայն կոչում եմ. ողջոյն քեզ, կենսաբեր արշալոյս։ Ես չեմ երգիլ քեզ համար, որովհետև միայն մեռնելիս եմ երգում։» Եւ կարապը լողաց օդի մէջ, շարժելով իւր սպիտակ թևերը։— Ծնճղուկներ, փոքրիկ ճնճղուկներ, նստեցէք իմ լուսամուտի առաջ, պատմեցէք մի բան իմ կարօտեալ հայրենիքից. երգեցէք, մխիթարեցէք ինձ։ «Չէ, չէ, մենք ժամանակ չ'ունինք. մենք դեռ պէտք է գնանք ժողովելու այն հատիկները, որ ջրազացպանը յանկարծակի շաղ տուեց»... :

Բայց այդ րոպէին մօտ թռաւ մի գորշագոյն թռչնակ, պտոյտ պտոյտ արեց լուսամուտի առաջ և նստեց երկաթէ վանդակի վերայ։ «Բարով քեզ, սոխակ, շնորհակալ եմ, քնքոյշ թռչնակ, որ այց ելար ինձ։ Պատմիր, աղաչում եմ, ինչ է լինում աշխարհում, իմ կարօտեալ հայրենիքում»։

«Ես կրպատմեմ քեզ, ինչ որ լինում է երկրի վերայ, ես երգ կըլօրինեմ քեզ համար քո ցանկալի աշխարհից, քո կարօտած հայրենիքից»։ Եւ սոխակը յորդեց այնպիսի ձայնով, որ խեղճ բանտարկեալն ուրախութիւնից արտասուեցաւ։ Նա վայր ընկաւ դարմանի վերայ և շարունակ հեկեկում ու լսում էր։

«Երեկ առաւօտ, լուսաբացին—երգում էր սոխակը— օդը չափազանց թարմ էր և զով։ Ես մօտ գնացի քո տնակին, նստեցայ կոկոնաշատ վարդենու վերայ՝ բաց լուսամուտի առաջ, և շարունակ երգեցի ու երգեցի։ Մանկիկդ պառկած էր օրօրոցում։ Նա բաց արաւ իւր մեծ, փայլուն աչքերը և հարցրեց. «Ո՛ւր է հայրիկս», լետոյ սկսեց լսել իմ երգը։ Քո ազդականներդ արտասվում են քեզ մտաբերելով. նոքա սիրում են քեզ, շատ են սիրում և կամենում են քեզ տեսնել։ Մի վհատուիք. Աստուած տեսնում է. թէ ինչպէս անմեղ ես դու. չար մարդիկը կ'արձակեն քեզ և դու նորից կ'ազատուիս, լոյս աշխարհ գուրս կըգաս, մաքուր օդ կըծծես։ Քո որդիքը քեզ կըգգուեն և կըհամբուրեն։ Ամառային հանգարտ երեկոները, երբ ծառերի երկար ստուերները կըձգուին, երբ արեգակի վերջին ճառագայթների տակ կըփայլին լուսամուտի ապակիները, դու՛ պատշգամբի վերայ նստած, կըստամես քո զաւակներին, թէ սրբան նեղութիւններ ես կրել։ Դու կ'ուսուցանես նոցա, որ երբ մեծանան, չար մարդկանց տեղիք չ'տան չարութիւն անելու, չ'բարկանան չարերի վերայ, այլ զգուշանան մեանց, ինչպէս եղբայրն իւր եղբօրը... Եւ որդիքդ կըլսեն քեզ։ Երբ նոքա կըմեծանան, դու կըտեսնես, որ նոքա բարի և աղնիւ մարդիկ են դարձել. դու կըտեսնես, թէ ինչպէս կ'օգնեն նոքա խեղճերին։ Դու կ'ապրես երկար, շատ երկար։ Քո մազերը կըճերմակին, բայց սիրտդ ուրախ կըգարկի։ Եւ երբ դու կըմեռնիս, ամէնքը կ'արտասուին և կ'աղօթեն քեզ համար ու կըտանեն քեզ կանաչապատ հանգստարան։ Քո գերեզմանիդ վերայ

վարդի թփեր կրտնկեն և ես մայիսեան պայծառ ու գեղեցիկ
առաւօտները, լուսաբացին նոցա վերայ նստած՝ քաղցրիկ
երգեր կ'երգեմ»:

68. ԿԵՆԴԱՆԻՆԵՐԻ ԼԵԶՈՒՆ.

Շունը հալում է. քածը հալանոյում է. գայլը ունում է. էշը զսում է.
ձին իրենցում է. ոչխարը մայում է. կովը քառալում է. փիղը փռում է.
խոզը խանում է. արջը մահում է. առիւծը մանում է. եղնիկը խորում է.
աղուէսը ղոցանում է. վագրը խանում է. կատուն մանում է. գորտը իւրան-
ում է. ագռաւը կառում է. արծիւը կառում է. արագաղը երգում է.
սիրամարգը հլում է. հաւը կարկում է. սագը ռնկում է. օձը սուրում է.
աղանին մնում է. տատրակը փոքրում է. թուլթակը խոտում է.
ճնճղուկը ճառում է. բուն աղաղում է. սոխակը րաւում է. ճանճը
բղում է. միայն մարդն է, որ իւր միտքը յայտնում է խօսելով:

69. ԿԱՐԱՊԸ, ԶՈՒԿԸ ԵՒ ԽԵԶԱՓԱՐԸ.

Երբ ընկերաց մէջ միութիւն չըկայ,
Ոչ երբէք նոցա գործն առաջ կ'երթայ.
Գործ էլ մի կոչիր դու այն աշխատանք,
Այլ անտանելի վիշտ ու չարչարանք:

Մի օր Կարապը, Չուկն ու Խեչափար,—
Չեմ գիտում ինչպէս՝ որ գրտան իրար,—
Մի բեռնարարձ սայլ տանիլ կ'ուզէին.
Երեքը մէկէն լրծուեցան սայլին.
Երեքն էլ արիւն-քրրոտինք են մտնում,
Սակայն իւր տեղից սայլը չի շարժվում:

«Չարմանք, ասում են նոքա մէկ մէկու-
Չրգիտենք ինչո՞ւ

Չենք կարողանում շարժել այս սայլը.
Ոչ ճանրան է վատ, ոչ ծանրը բեռը»:

Բայց չե՞ն ասիլ՝

Կարապն ըսկրսեց դէպի վեր քաշիլ,
Խեչափարը յետույետ,
Չուկն իւր կողմից դէպի գետ:

Ծուռը ո՞վ էր, կամ թէ ո՞ւմն էր իրաւունք,
Այն թողունք.

Բայց բանն այս է որ

Հէնց մինչեւ այսօր

Սայլն այնտեղ է բեռնովը.—

Այսպէս կ'ասէ Կրիլովը:

Ձ Մ Ե Ռ

Գալիս է ձմեռ, — այն որ ծերուկ,
 Խոթոռած դէմքով, սպիտակ մօրուք.
 Զրկայ մի ժպիտ նորա աչքերում,
 Դառնաշունչ ձայնով սարսափ է բերում.
 Սառած է արիւն ողջ երակներում,
 Սիրոյ ջերմութիւն չըկայ իւր սրտում:
 Մահաբեր ձեռքով ձիւնեղէն պատառ
 Տարածում է նա՛ Սար, գաշտ եւ անտառ
 Ողջ ծածկիւմ են սպիտակ պատանով...
 Լուռ է թռչնիկ. մեռնում է ծաղիկ.
 Սառցապատ գետակ մ'նչում է լռիկ:
 Կտուրի վերայ նստեց ագռաւը,
 Ծերի գալստեան բերաւ համբաւը.
 Կռաց, կրկաց եւ չարագուշակ
 Զայնով գուշակեց աշխարհի վիճակ:

71. Ձ Մ Ե Ռ.

Բարիկենդան էր: Զիւնն եկել, դիզուել, սար ու ձոր բըռնել էր: Պարզըկայ գիշերն այնպէս էր գետինը սառցրել, որ ամէն մէկ ոտը կոխելիս՝ հազար տեղից արաքտրաքում, ճըրճըռում, ճաքճքում էր, և մարդու մարմինը սըրսըռացնում, ձայն տալիս: Ամէն մէկ ծառի ճղներից, ամէն մէկ տան բաշից՝ հազար տեսակ սառուցի լուլայ, հազար տեսակ ձիւնի քուլայ՝ կախ էր եղել ու բեզ-բեզ իրար վրայ սառել: Հէնց գիտես՝ սար ու ձոր կամ նոր էր ծաղկել, կամ նոր ծերացել՝ մահուան դուռն ընկել: Թռչուն, գազան, անասուն, սողուն՝ որը փէտացել, այստեղ այնտեղ վայր էր ընկել, որն էլ վա-

ղուց, ամսով առաջ բունը մտել՝ ձայնը կտրել, պաշարը վայելում, գարնան գալուն սպասում: Գետերի, առուների երեսը սառուցը մէկ գագ եկել, հաստացել, իրար վրայ դիզուել և այնպէս էր ջրի, աղբիւրի բերնին հուպ տուել, որ մօտերին կանգնողը միմիայն նորանց խուլ ձայնն էր լսում, որ սառուցի տակին տխուր-տրտում քլքլում էր ու էլ յետ այստեղ այնտեղ կամաց-կամաց ձայնը կտրում, պապանձվում, սառչում:

Արեգակն այս առաւօտ որ քնատեղիցն ու աղօթարանիցը գլուխը չբարձրացրեց ու աչքը աշխարհի վերայ գցեց, շողքը (ճառագայթները) սարերի գագաթին, դաշտերի գլխին այնպէս էր փայլում, պսպղում ու սառցի, ձնի հետ խաղում, ծիծաղում, կանաչ ու կարմրին տալիս՝ որ հէնց իմանաս ադամանդ, գմբուխտ, եաղուժ ու հազար տեսակ անգինքարեր լինէին դաշտերի, սարերի գլխին, երեսին, կրճքին փրոած: Սարերի սառ բուքը, ձորերի դառնաշունչ քամին այնպէս էր հրապարակ բաց արել, գոռում, փչում, հոսանք անում, ձիւնի թեփը իրար գլխով տալիս, որ ճանապարհորդքի թ ու պուռնգը կպցնում, ճաքացնում, երեսը պատում, գլխին — երեսին հազար անգամ խփում, աչք ու բերան լցնում, շատին էլ կամ ձորերը գցում խեղդում, կամ ձնումը թաղում, շունչը կտրում, կամ ոտ ու գլուխ փէտացած, ճանապարհից խռկում, սար ու ձոր գցում, խեղդում, կամ քարեքար տալիս:

72. ԵՐԿՈՒ ՍՅԾ.

Երկու կամակոր այժ պատահեցան իրար մի նեղ գերանի վերայ, որ կամուրջ էր ձգած գետակի վերալով: Կամուրջը նեղ էր. երկուսը միասին չէին կարող անցնիլ. նոցանից մինը պէտք է յետ կանգնէր և միւսին ճանապարհ տար:
 «Թող ես անց կենամ», ասաց մէկը:

— Ի՛նչ պտուղ է, հազիր ես անց կենամ, պատասխանեց
միւսը:

«Մի քիչ լետ կանգնիր, ասու՛մ եմ. առաջ ես եմ բարձ-
րացել կամուրջը»:

— Ներողութիւն կ'անես. ես այնքան լիմար չեմ, որ մեծ
միրուքովս խոնարհուիմ մի ծծկերի:

Այս ասելուց լետոյ երկուսն էլ ճակատ ճակատի զար-
կեցին, եղջիւր եղջիւրի ձգեցին և բարակ ոտները գերանին
դէմ տալով՝ սկսեցին կռուիլ: Հակառակի պէս՝ գերանը թաց
էր. երկու կամակորներն էլ սահեցան և ընկան ջրի մէջ:

ԴՅ. ԱՂՔԱՏ ԿԻՆ.

Յուրտը փչեց, ձմեռ սաստիկ,

Ձիւնը ծածկեց գետինը,

Ամենայն մարդ մտաւ իւր տուն

Պատուարուիլ ցրտէջը:

Ժամի դռնում գողգողալով

Կանգնած է մի աղքատ կին.

Նորա հանդերձ պատառ պատառ,

Չ'ունի շապիկ իւր հագին.

Անհամարձակ նա իւր ձեռքը

Պարզում է անցկացողին՝

«Ողորմութիւն արէք, պարոն,

Անտուն, անտէր աղքատին»:

Ձեզ, սիրելիք, ասեմ ով էր

Այս խղճալի աղքատը

Այն ցրտումը ոտաբոբիկ

Կանգնած՝ ժամի դռնումը.

Շատ ժամանակ դեռ չէ անցի,

Եբբ նա փառքով ու պատուով:

Ման էր գալիս փողոցներում զոս՝

Իւր սեպհական փառքերով. ա մձ

Այժմ այսպիսի նա իւր ձեռքը թժ

Պարզում է անցկացողին՝

«Ողորմութիւն արէք, պարոն,

Անտուն, անտէր աղքատին»:

Ամենայն օր նորա գրեհում

Կանգնած էին շատ կանքերով:

Միշտ հնչեցրոյթ, ինթրիք, գիծի,

Նուագարան ու տապեր.

Այժմ զրկուած ամէն բանից,

Չ'ունի անգամ հացի գին՝

«Ողորմութիւն արէք, պարոն,

Անտուն, անտէր աղքատին»:

Ամենայն օր իւր գրեհին

Անուշահոտ ջրերով զձ ցգցք

Կրիայի սանրով.

Նա հագնու՛մ էր բեհեզ, կերպանքով:

Դիպակ, թաւիշ թանկագին

Սալարծաթի աղակաւոր թիւնույս ցձգս՝

Չէր ունեցել բընաւին.

Այժմ՝ անուայ, մազերն արձակ,

Չ'ունի հագուծտ, թէեւ հին՝

«Ողորմութիւն արէք, պարոն,

Անտուն, անտէր աղքատին»:

Ժամի գրռնում նա կանգնածու է,
 Աչքերը հոր վիզը ճուկ, ամ գլխի
 նորս նախկին բարեկամքը մասն
 Ձեռն առում նորան. «Խրզմուկ, դու
 Ե՛կ դու մեզ մօտ, մենք կ'ամոքենք
 Քո վիճակի դառնութիւն, այդպէս
 Կըթուլացնենք ճակատագրիդ
 Խիստ հարուածի սաստկութիւն»
 Նա տանում է տառապելով
 Այս սոսկալի վրշտերին —
 «Ողորմութիւն արէք, պարոն,
 Անտուն, անիտէր աղքատին»:

74. ԱՐԴԱՐ ԴՈՍՄՈՍՏՆԻ

«Ողորմութիւն արէք», աղաղակեցին որբալի ձայնով եր-
 հու պանդուխտ մուրացկաններ մի տաճիկ դատաւորի տան
 պատուհանի տակից:

Տան տէրն այդ միջոցին նստած էր մի փառաւոր բազ-
 մոցի վերայ և գիրք էր կարդում:

— Մեծ մարգարէն տայ, ասաց դատաւորը՝ կրթնելով
 լուսամտի վերայ:

— «Ողորմեցէք ի սէր մարգարէի», նորեց կրկնեցին օտա-
 րականները:

— Կորէք այստեղից, անպիտաններ, աղաղակեց դատաւորը
 զայրանալով, և բարկութիւնից գիրքը վայր ձգեց յատակի
 վերայ:

«Ո՛, խղճացէք մեզ վերայ և ողորմութիւն արէք, թէ-
 կուզ ի սէր Աստուծոյ», արտասուքն աչքըներին կրկնեցին
 օտարականները:

Այն ժամանակ դատաւորը վեր ցատկեց բազմոցից և գո-

չեց զարհուրելի ձայնով. «Ե՛յ, Մահմուդ, Աղամէդ, կապեցէք
 այս թափառականներին և բանտը ձգեցէք»: Բայց օտա-
 րականներն արդէն անյայտացել էին:

Անց կացաւ սորանից երեք օր. դատաւորը մեծ հրաւերք
 ունէր, և ինքը կուկթնելով լուսամտի վերայ՝ կանգնած էր
 մեծ մուֆթիի հետ և դիտում էր Բաղդադի շրջակայքը, երբ
 պատուհանին մօտեցան երկու օտարականները:
 «Դու մեծ ուրախութեան մէջ ես, մեծ դատաւոր, ասա-
 ցին օտարականները ցաւալի ձայնով. միքիչ էլ մեզ մաս
 հանիր այդ ուրախութիւնից»:

— Մեծ մուֆթի, ասաց դատաւորը. բահարդէն եր-
 կրորդ անգամն է, որ գալիս են այս թափառականներն ինձ
 նեղացնելու: Ի՛նչ է շինում մեր խելօք խալֆան: Նա քնած
 է և չէ հրամայում, որ տանեն բանտարկեն այս դատարկա-
 շրջիկներին: Բայց ես կըհրամայեմ շղթայակալ անել, որ էլ
 չ'կարողանան շրջել Բաղդադի փողոցներովը: Ե՛յ, ձայն տուեց
 նա իւր ստրուկներին, եկէք կապեցէք այս թափառականներին:

Այս ժամանակ օտարականները ներս մտան դահլիճը, և
 նոցանից մէկը դէն ձգելով իւր վերայից պատառոտուած վե-
 րարկուն, ասաց սպառնալի ձայնով.

— Դատաւոր, այդպէս դու կարեկից և արդարադատ ես
 դէպի խեղճերը: Ես կարծում էի, թէ դու իմ ժողովրդի գը-
 թասիրտ և արդարասէր դատաւորն ես. բայց սաստիկ սխա-
 լուած եմ եղել: Զահար, վեր առ այս չնչին որդը և դատիր
 մեր իմաստուն օրէնքով: Թո՛ղ գիտենան ամենքը, որ թա-
 գաւորին չէ կարելի խաբել, և որ՝ վաղ թէ ուշ՝ վատ գործ-
 քերը կըյայտնուին ու կըպատժուին:

Բոլոր հիւրերը զարմանքից ու երկիւղից քաղացան, տես-
 նելով որ օտարականի հազուստով խօսող մարդն իրանց թա-
 գաւոր՝ Հարուն-Ալ-Ռաշիդն է, իսկ նորա ընկերը՝ մեծ վի-
 գիր Զահարը:

գ. Զքմայի ԲՅՈՒՄ 75. ԳԻԻՂԱՆԱՆ ԵՒ ՄԱՀ. ԿՅՈՂՈՎԱԿԻ ՄԻ
-ասո քյա? : ԳՅՈՂՈՎԱԿԻ ՄԻ ԿՅՈՂՈՎԱԿԻ ՄԻ ԿՅՈՂՈՎԱԿԻ ՄԻ

Մի գեղացի ծերացել, աղքատութիւնից ու աշխատութեան
թիւնից մաշուել, թաւամել էր: Զմեռուայ ցուրտ եղանակին՝
մի շաւակ փայտ կունակն առած, կամաց-կամաց գնում էր
գէպի տուն: Ծերունին ծանր բեռան տակ հագում ու տնքում
էր: Մի փոքր առաջ գնալուց լետոյ՝ նա լոգնեցաւ, կանգնեց,
փայտերը գետին դրեց, վերան նստեց ու ինչ քաշեց: Ծերու-
նին ասաց. «Ո՛հ, Տէր Աստուած, ինչ օր եմ քաշում. մի կող-
մից չքաւորութիւն, միւս կողմից գաւակներ, սորա վերայ
աւելացրու զանազան ծախքեր, տուրքեր: Արգօք կեանքիս
մէջ մի լաւ օր տեսած եմ ես:» Այս կերպով սիրտը կտա-
րած, ամէն բանից յուր կտրած, ծերունին կանչում էր. «Ո՛վ
մահ, ո՛ւր ես, ո՛ւր, արի, հոգիս առ:» Մահն էլ հօ, լաւ նու-
րան կանչեւ, միշտ պատրաստ է, կ'ասես թէ միշտ լետուներս
կանգնած լինի: Հէնց որ ծերունու խօսքերը լսեց, իսկոյն եկաւ,
էրեւցաւ և ասաց. «Ծերուկ, դու ինչ լինչ կանչեցիր:» Ծերը
որ մահի ահեղ կերպարանքը տեսաւ, գունատուեցաւ, շփո-
թուեցաւ, խօսքի կարգը կորցրեց և հագիւ թէ կարողացաւ
այս խօսքերը վրվրթալ. «Թողութիւն կ'անես. ես քեզ կանչեցի,
դր այս փայտը շաւակս տաս:»

76. 0 Դ.

Իրեցէք սեղանի վերայ մի փետուր և մի թերթ թուղթ
շարժեցէք նորա առաջը: Զ'նայելով որ գուր չ'դիպաք փետու-
րին, նա շարժուեցաւ և ընկաւ լատակի վերայ: Ինչի վայր
ընկաւ փետուրը: Իհարկէ վախենալուց չէր այդ: Երևի փե-
տուրի և թղթի մէջ տեղում կայ մի ուրիշ անտեսանելի մար-
մին, որը թղթից հրուելով, գէպի ցած մղեց փետուրը
սեղանի վերայից:—Վեր առէք մի խողովակ, նայեցէք նորա

վերայ—նա դատարկ է. այժմ փչեցէք այդ խողովակի մի
ծայրից և դուք կրլսէք, որ նորա մէջ մի ինչ որ զողանջում
է: Սա ևս նոյն անտեսանելի մարմինն է, որ դիպչելով խո-
ղովակի պատերին, մինչև անգամ շառաչեւ յառաջ բերեց:—
Լայն բանալով ձեր վեշերը՝ արագապէս վազեցէք քսմու հա-
կառակ և դուք կ'զգաք, որ մի բան սաստիկ դիմադրում է
ձեզ. սա ևս նոյն անտեսանելի մարմինն է, որ դիմում է
ամենայն տեղ:—Նայեցէք, ձեր կուրծքը անդադար բարձրու-
ցածր է անում և ամենայն անգամ, երբ նա բարձրանում է,
ձեր բերանից և ունկնդներից մի բան ներս է հոսում, իսկ
երբ նա ցածրանում է, այդ հիւրը նորից դուրս է վազում
այնտեղից. սա միևնոյն անտեսանելի մարմինն է, որ մինչև
անգամ ձեր մարմնու ներսն այցելութիւն է գնում: Այս ան-
տեսանելի մարմինը կոչվում է օք: Այսպէս ուրեմն, օդը մենք
չենք տեսնում, բայց մեր միւս զգայարանքներով—չօշափելի-
քով, լսելիքով և հոտոտելիքով նորա ներկայութիւնն իմա-
նում ենք:

Բայց ինչի մենք նորան չենք տեսնում: Եթէ լուսամուտի
ապակին շատ մաքուր է, շատ անգամ դուք կարծում էք,
թէ շրջանակի մէջ ապակի չ'կայ: Մենք ապակին չենք տես-
նում, որովհետև նա շատ թափանցիկ է, իսկ օդն ապակուց
ևս առաւել թափանցիկ է: Այնուամենայնիւ՝ եթէ օդի շերտը
շատ հաստ է, նա տեսնվում է և կապոյտ գոյն է ունենում:
Կապոյտ երկնակամարը, որ տարածվում է մեր գլխավերեւը,
ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ օդի շերտը, որի հաստութիւնը 60
վերստից աւելի է, և որի միջից, որպէս չափազանց թափան-
ցիկ աւարկայի միջից, տեսնում ենք երկնային լուսաւորները:
Բոլոր օդը, որ շրջապատում է ամբողջ երկիրը, միևնույն է
կոչվում: Այնպէս որ ամբողջ գնդակի մասնա մաս, միայն
եթէ օդը մարմին է, նա պիտի բռնի որևէ տարա-
ժութիւն, պիտի ունենայ և որոշ ծանրութիւն: Օդը այդ եր-

կու յատկութիւններն էլ ունի: Վեր առնենք մի բաժակ և մի ջրով լիքը գաւաթ: Բաժակը շուռ տուած դնենք ջրի վերայ և սկսենք սակաւ առ սակաւ իջեցնել ջրի մէջ: Մենք կրտսնենք որ ջուրը նորա մի փոքրիկ մասը կըլցնի, իսկ բաժակի վերին մասը դադարկ կըմնայ, չ'նայելով որ մենք մինչև վերջը խորասուզեցինք նորան ջրի մէջ: Ի՞նչն է արգելում ջրին լցնել բաժակը: Բաժակում, բացի օդը, ուրիշ ոչինչ չի կարող լինել, որովհետև նա դադարկ է. նշանակում է՝ արգելք դնողն օդն է: Աւրեմն օդը ևս մարմին է, որ բաժակում բռնում է իւր որոշ տեղը և թույլ չէ տալիս մի ուրիշ մարմնի նայն տեղը բռնել, իսկ երկու մարմին միանգամից միևնոյն տեղումը չեն կարող լինել: Արք մենք բաժակը ջրի մէջն ենք իջեցնում, զգալի է լինում, թէ ինչպէս մի բան տակից դիմադրում է և բաժակը դժուարութեամբ է իջնում. իսկ երբ նորան մի փոքր ծռէինք, ջուրը մի կողմի վերայ առաւել ճնշելով, միւս կողմից դուրս կըսայլթէր տակից դիմադրող օդը և բաժակն ինքնին կ'խորասուզուէր ջրի մէջ:

Բաժակը ջրի մէջ ընկղմելուց յետոյ՝ հանենք նորան, բայց ուղղադիր կերպով և բերանը դէպի գաւաթի յատակը: Մենք կրտսնենք, որ ինչքան բարձրացնում ենք բաժակը, նորա հետ բարձրանում է և նորա միջի ջուրը, չ'նայելով որ նա ջրի մակերևոյթից բարձր է կանգնած արդէն: Ինչի՞: Որովհետև այժմ արտաքին օդը երեսի կողմից ճնշում է գաւաթի ջրին, և որովհետև բաժակում օդ չ'կայ, նա բոլորովին դատարկ է, ուստի ջուրը չորս կողմից ճնշուելով, մտնում է այդ դատարկութեան մէջ: Նշանակում է՝ օդը մարմին է, բայց շատ նուրբ և թափանցիկ. նա ունի ծանրութիւն, որը, սակայն, շատ աննշան է: Օդը ջրից շատ թեթեւ է, որովհետև նորա մասնիկները չափազանց թույլ և հեռու-հեռու են կապակցուած միմեանց հետ, քան թէ ջրինը: Այն մարմինները,

որոնց մասերն այնպէս թույլ և հեռու են կապակցուած և այնպէս նուրբ են, որ մենք չենք կարող նոյա տեսնել, կոչվում են օդայն կամ գաղայն մարմիններ:

Օդն ամէնքիդ հարկաւոր է. առանց օդի չի կարող ապրել ոչ մի կենդանի, չի կարող աճիլ ոչ մէկ բոյս: Այս պատճառով էլ նախախնամութիւնն օդին տուել է մի այնպիսի յատկութիւն, որ նա ամենայն տեղ դառնում է թէ ջրերի մէջ, թէ հողի տակը փորած որջերում և թէ մինչև անգամ պինդ մարմինների ամենափոքր ծակոտիներում, միով բանիւ ամենայն դատարկ տեղ բնութեան մէջ լիքն է օդով: Երբ ջուրը եռ է գալիս, դուք տեսնում էք, որ նորա մակերայթի վերայ պղպջակներ են բարձրանում. դոքա ոչ այլ ինչ են, եթէ ոչ ջրի մէջ եղած օդը, որ լայնանալով ուռչում ու բարձրանալով ջրի երեսը, գոլորշիների հետ ցնդվում է սառն օդի մէջ: Օդն ամենայն կողմից շրջապատում է երկրագունդը, որպէս մի ահագին ովկիանոս և այդ ովկիանոսի մէջն ապրում են մարդիկ ու բոլոր կենդանիներն այնպէս, ինչպէս ձկները ջրի մէջը: Նա բարձրանում է մինչև տասն մղոն: Որքան մօտ է նա երկրին, այնքան թանձր է ու ծանր. իսկ որքան հեռանում է երկրից, այնքան նոսրանում ու թեթեւանում է: Մի մղոն բարձրութեան վերայ նա այնքան է նոսրանում, որ մարդուն անկարելի է այնտեղ ապրել, որովհետև նորա շնչառութիւնը դժուարանում է: Թուչուններն ևս այդչափ բարձրութեան վերայ չեն կարողանում թռչիլ:

77. Չ Ո Ւ Ր .

Ա. Երբ հեշտաեռի կամ կաթնայի ջուրը եռ է գալիս՝ մենք տեսնում ենք նշմարում և դիտենք որ այդ գոլորշին միևնոյն է՝ ելնելու է. Ամենք տեսած կըլինիք սպսն գղպջակներ, գոլորշին էլ

Քիւնոյն տեսակ ջրոյն պղպղակ է, որի մէջը լիքն է օդով, բայց այդ պղպղակներն այնքան մանր են, մաքուր և փայլուն, որ նորանց հասարակ աչքով միշտ չի կարելի տեսնել: Ահա գոլորշին բարձրանում է կաթսայի վերայից ու շքանում: Բայց ո՞ր է կորչում: Նորա պղպղակները ցնդվում են օդի մէջ և նա աննկատելի է դառնում: Նշանակում է, նա տեսնվում է այն ժամանակ, երբ շատ պղպղակներ են ժողովում միասին ինչպէս օրինակ, կաթսայի վերայ կամ բաղանիքներում: Մենք շունչ ենք առնում և մեր բերանից, որպէս և ամբողջ մարմնից, օդի հետ գոլորշի էլ է դուրս գալիս: Այս բանը դու կարող ես նկատել, երբ տաք սենեակից դուրս կըգաս դէպի ցուրտը: Արեւմ ուր մարդիկ են բնակվում, այն սենեակում պէտք է գոլորշի լինի: Գոլորշին առաւելապէս գոյանում է տաքացրած ջրերից, կերակուրներից, թէյից, թէ՛ն մենք նորան միշտ չենք նշմարում: Փորձի համար ձմեռուայ մի ցուրտ օր տաք սենեակի դուրս միանգամից բաց արա՛ և դու թանձր շոգի կընշմարես սենեակում: Արեւմ նորա պղպղակները, որ առաջ ցրուած էին օդի մէջ, այժմ ցրտի ներգործութիւնից սեղմուելով միացան, թանձրացան և նշմարելի եղան: Եւ այսպէս շոգին գոյանում է ջրից: Բայց չի՞ կարելի արդեօք նորան նորից ջուր դարձնել: Եթէ սենեակի մէջ ջուր բերես սառը դաւած, կամ մի բաժակ սառը ջրով լիքը, դու իսկոյն թէ դաւածի և թէ բաժակի վերայ կաթիլներ կընշմարես: Նշանակում է սենեակի անշմարելի գոլորշին, դիպչելով սառն ամաններին, ոչ թէ թանձրացաւ, այլ և ջուր դարձաւ և նորանց միաւորութիւնից կաթիլներ գոյացան: Միևնոյն է լինում և լուսամուտի ապակիների վերայ: Երբ մարդս ցուրտ օդի մէջն է, նորա բերանից և ուռնիքներից դուրս եկած շոգին ոչ միայն նշմարվում, այլև իբրև ջուր թափվում է նորա բնաց քից ու մորուսից և մինչև անգամ ձիւն ու սառուց է դառնում: Նշանակում է գոլորշիից միշտ կարելի է անձրև (ջուր) ստանալ: Բայց ի՞նչ է ք կարծում, մի՞թէ անպատճառ պէտք է ջուրը եռացնել, որ նա գոլորշիանայ: Գուք իմանում էք, որ թաց լուացքը դուրսը ցամաքում է նաև ցուրտ եղանակին, մանաւանդ երբ քամի է լինում, որովհետև քամին նորանից հեռացնում է ջրի պղպղակները և գորանով օժանդակում է նորա չաւով ցամաքելուն: Ըորբ թաց հագնելը շատ վնասակար է, որովհետև ջուրը նորանից գոլորշիանալով սաստիկ սառցնում է մարմինը: Պէտք է ասել, որ

նոյնիսկ սառուցը դուրսը, ցրտումը դրած ժամանակ մաշվում է, որովհետև եւրանից ևս գոլորշի է բարձրանում: Նշանակում է ջուրը միշտ կըգոլորշիանայ, բաւական է, որ ամենափոքր տաքութիւն լինի: Իսկ այդչափ տաքութիւն մինչև անգամ սառուցի և պոսնամանիքներին մէջ ևս կայ, երբ տեսնում ենք, որ գետերը սառան, օդը ցրտեց, ձիւն եկաւ, մեր մաշկն զգաց արտաքին օդի փոփոխութիւնը, ասում ենք, թէ ցուրտ է: Բայց աւելի ուղիղ կըլինէր, եթէ ասէինք՝ շատ սակաւ տաքութիւն կայ: Երբ որ ջերմաչափը 10° ցրտութիւնից իջնում է մինչև —5°, ոչ ապաքէն մենք ասում ենք, թէ եղանակը փոքր ինչ կտորուեցաւ, օդը քիչ տաքացաւ: Եւ այդ շատ ուղիղ է, որովհետև այդ ժամանակ ևս տաքութիւն կայ:

Այսպէս ուրեմն՝ ջուրը գոլորշիանում է ամենայն ժամանակ ամառ թէ ձմեռ, միայն ամառն առաւել շատ, իսկ ձմեռը սակաւ: Այսպէս ևս ամառը շոգիացումն աւելի առատ է տաք եղանակին: Այսպէս ևս ամառը շոգիացումն աւելի առատ է տաք եղանակին: Արեւն ու ցիւրիքը քան թէ գիշերը, Սակայն անցնում է ամառ օրը և մենք գոլորշին միայն գիշերն ենք նշմարում: Բայց այդ չէ նշանակում թէ նորա գիշերն իսկ գոյացան, այլ որովհետև ցերեկը ջերմութիւնը սաստիկ էր, նորա այնպէս լայնացած և հեռացած էին միմեանցից, որ անկարելի էր նշմարել իսկ պարզկայ գիշերը նորա մտանալով միմեանց՝ թանձրացան: Արեգակը կըտաքացնէ նոցա և նորա նորից լայնանալով կ'անյայտանան: Երբ որ տաք եղանակից յետոյ յանկարծ ցուրտ քամի է փչում, այն ժամանակ օդը մառախուղով լցվում է, որ կընշանակէ թէ երկիրն այնքան տաք է, որ առատ գոլորշի է գոյանում: Բայց արտաքին օդը յանկարծակի այնպէս ցրտեց, որ այդ գոլորշիները սեղմեց—թանձրացրեց նոյնիսկ գոյանալուն պէս, չ'թոյլ տալով նոցա բարձրանալ երկրից: Գարնանը և աշնանը մեզը շատ յաճախ է պատահում, որովհետև այդ ժամանակներում եղանակն առհասարակ խառն ու փոփոխական է լինում: Երբ միևնոյն գոլորշին աննկատելի կերպով վերանում է շատ բարձր, այնտեղ, ուր շարունակ ցուրտ է լինում, այն ժամանակ մեզը ոչ թէ մեզ մօտ է կազմ ցուրտ է լինում, այն ժամանակ մեզը ոչ թէ մեզ մօտ է կազմ փում, այլ բարձր երկնքում և մենք նորան անկ ենք անուանում: Եթէ հեռուից նայես բաղանիքից բարձրացող գոլորշուն, դու նորան ևս ամպ կըհամարես: Ամպերը դանազան բարձրութեան վերայ են լինում, սկսած մի վերստից մինչև վեց, եօթն և ասելի

Պան այնպիսի լեռաներ, որոնք ամպերից բարձր են. նոցա վերայ մշտապէս ձիւնն ու սառուցն անպակաս է լինում: Նոցանից կարգաչելով գլորվում ու թափվում են սրընթաց առուակներ: Սարի ստորոտից նայում տեսնում են որ ամպերը միջից կտրում են նորան. բարձրանում ետ և միայն թանձր մարտուղ ետ նշմարում շուրջդ. փոքր ևս բարձրանում ետ և ամպերը քեզանից շատ ներքե են մնում: ներքևում շատ անգամ անձրև է գալիս: որոտում է: Իսկ քեզանից բարձր տարածվում է պայծառ երկինքը:

Երբ որ օդի մէջ գոլորչիներ են ժողովվում, ամպերը թանձրանում են և անձրև է գալիս: այսինքն՝ այդ միախառնութիւնից առաջացած կաթիլները իրանց յենարանից՝ օդից ծանրանալով ցած են ընկնում: Շատ անգամ պատահում է, որ ամպերը ցած իջնելով հանդիպում են ջերմ օդի, որից լայնանում ու նորից չբանում են առանց անձրև բերելու. նշանակում է նոցա փոքր ինչ սեղմուած ու թանձրացած փամփուշտները ցրուեցան: յառաջ քան թէ կըմիախառնուէին և կաթիլներ կըկազմէին: Ընդհակառակն պատահում է, որ ամենապարզ եղանակին անձրև է գալիս: երբ յանկարծ օտուր հոգմ է հնչում: ուրեմն անտեսանելի ջրային գոլորչիները սառը քամու ներգործութիւնից, արագ միախառնուելով կաթիլներ են գոյացնում: մինչդեռ մենք ոչ ամպ ենք տեսնում երկնքի վերայ և ոչ իսկ մէգ, կամ եթէ տեսնում ենք, շատ աննշան:

Եթէ օդի բարեխառնութիւնը Օ-ից ցած է, այն ժամանակ ջրային գոլորչիները մի որոշ բարձրութեան հասնելով և փոքր ինչ թանձրանալով՝ տեղնուտեղը սառչում են և զանազան ձևեր կազմելով—խաչաձև, աստղաձև, փետրաձև... ցած են թափվում: Այդպիսի սառած գոլորչիները յեն են կոչվում: Չիւնը մեզ մօտ՝ երկրի վերայ ևս կարող է գոյանալ: գարնանային կամ աշնանային ցուրտ գիշերները՝ ցերեկը գոյացած և դեռ ևս բաւականաչափ չբարձրացած գոլորչիները քսուելով սառն առարկաներին՝ քարերին, խոտերին, ծառերին, տաշեղներին, իրանք ևս սառչում են և նոցա վերայ նստում: Այս տեսակ ձիւնը եղբայր է կոչվում: Շատ հաւանական էր կարծել, որ կարկուտն ևս ձմեռը գար, բայց այդ կարծիքն ուղիղ չէր լինի: Կարկուտը ամառն է գալիս. նշանակում է նա շատ բարձր ամպերում է գոյանում: այնտեղ, ուր մշտական ցուրտ է թագաւորում: Ցրաութիւնից գոլորչիները միախառնուելով

խոշոր կաթիլներ են գոյացնում: որոնք թէ այդ բարձրութեան վերայ և թէ ճանապարհին սառչում, ամբանում են իբրև սառուցի կտորներ և ցած են թափվում երկնքից: Բայց թէ ինչից է առաջանում ցօղը, մենք այդ մասին մի խօսք անգամ չենք ասել: Ցօղը լինում է ամառը, այն ևս պարզ գիշերները, ջերմ ցերեկից յետոյ: Ի՞նչ, գուցէ, նկատած կ'լինիս, որ պարզկայ գիշերներն աւելի ցուրտ է լինում: քան թէ թուրպ գիշերները. սորա պատճառն այն է, որ ջերմութիւնը տաքացած երկրից բարձրանալով՝ պարզ գիշերը ազատաբար ընդլայնվում և կորչում է օդի մէջ, իսկ թուրպը արգելք է լինում տաքութեան բարձրանալուն և նորան յետ է մղում: Այսպէս է լինում և ձմեռը—պարզ և անամպ օրերը սաստիկ ցուրտ է լինում: քան ամպոտ օրերը: Այժմ հասկանալի է թէ ինչի ամառուայ պարզ գիշերներին՝ ջրային փամփուշտները, որոնք երեկոյից իսկ բարձրանում են երկրից, հեռու չեն կարողանում գնալ և իսկոյն կաթիլներ կազմելով՝ նստում են սառն առարկաների վերայ: Արևէ ծածկոցի կամ ծառի տակ համարեալ թէ ցօղ չէ լինում: որովհետև գետնի ջերմութիւնն ուղիղ շաւղով վեր բարձրանալով՝ զարկվում է ծածկոցի կամ ծառի տեղերներին և անդրադառնում է: Պարզկայ գիշերները բացօդեայ տեղում մի հարթ և մի անհարթ տախտակ դիր, միևնոյն ժամանակ դիր բուրդ, սև ու սպիտակ տախտակներ: Առաւօտեան դու կրտսնես, որ հարթ տախտակի վերայ առաւել սակաւ կըլինի շուր, քան անհարթի, սև տախտակի վերայ շատ: քան սպիտակի, իսկ բրդի վերայ կամ բուրդովն չի լինիլ, կամ եթէ լինի, համարեալ աննշմարելի: Ինչի: Արովհետև սև ու խորգուբորտ առարկաները շուտ են անցուցանում ջերմութիւնը—շուտով տաքանում և շուտով ևս սառչում են: հետևաբար, գիշերը նոքա աւելի շուտ պիտի սառչեն և նոցա շուրջն եկած գոլորչին աւելի շատ պիտի թանձրանայ նոցա քսուելով: իսկ սպիտակ և հարթ առարկաներն ընդհակառակն: Բարդը, իբրև վատ անցուցանող տաքութեան, համարեալ բոլոր ցերեկեան տաքութիւնն իւր մէջ է պահում: ուստի և ցօղ չէ առնում: Իմացար ուրեմն, թէ ինչի սպիտակ հագուստի մէջ ամառն աւելի զով ենք զգում, քան սև հագուստի մէջ: Ինչի նոր պղծէ թէյանոցում կամ կաթսայում ջուրը դժուարութեամբ և ուշ է տաքանում, քան հնի մէջ. նոր ամանը հարթ է և կոկ, իսկ հինը շրջապատուած ձանձախարթիթով:

մամբայոցն զի Թե] ցնորո Բ. անցալոյ մի դմայիցայ զոչոս
վը. սաս միցի մի համարեա լառչ. սաս մի զարտանմն Թե] Կ. զիցի

Ջուրը հեղուկ մարմին է, այսինքն նորա մասերն այնպէս թույլ են միաւորուած միմեանց հետ, որ շարունակ ձրգտում են միմեանցից անշատուիլ. նորա միմեանց ամուր չեն կարող բռնել, մինչև նոցա կողքերից դու դիտմամբ մի ուրիշ մարմնով չպարփակես: Այս է պատճառը, որ Ջուրը, որպէս և միւս հեղուկները, ամաններում են պահվում: Սակայն երբ ջրի քանակութիւնը շատ փոքր է, օրինակ մի կաթիլ, այն ժամանակ նորա մասերը որքան և իցէ կարողանում են միմեանց պահել, այնպէս որ, երբեմն մի այնպիսի կաթիլ կախվում է տերեւից և երկար ժամանակ չի բաժանվում իւր մասնիկից, այս պատճառով էլ Ջուրը կոչվում է կաթիլահեղուկ կարմին:

Ջուրը լուծում է իւր մէջ շատ առարկաներ՝ աղ, շաքար, կիր, կենդանիների և բոյսերի մնացորդներ և այլն: Եւ որովհետև Ջուրը հոսելով գետերի և լճերի մէջ, մտնելով հողի տակ, ողողւելով ջրհորներում, շարունակ շփվում է այլ և այլ առարկաների հետ, այդ պատճառով էլ բնութեան մէջ մաքուր Ջուր չկայ, ամենից մաքուրն է անձրևի կամ ձիւնի Ջուրը: Ջուրը, եթէ բովանդակում է իւր մէջ կրային մասեր, կոչվում է կրային Ջուր և սապոնը նորա մէջ շատ դժուարութեամբ է լուծվում: Մովային Ջուրը դառնաղի համ ունի, որովհետև նորա մէջ լուծուած են այլ և այլ աղեր: Քանի մի տեսակ գետերի և լճերի Ջուրը լիքն է օրգանական մարմինների մնացորդներով և շուտ է հոտում ու վնասակար է խմելու համար: Բայց այդտեղ ոչ թէ Ջուրն է հոտում, այլ այն օրգանական մասերը, որոնք լուծուած են նորանում. մաքուր և զուտ Ջուրը միշտ միևնոյն է և երբեք չի փճանալ: Հանքային աղբիւրներում Ջուրն ստանում է այն հանքերի հոտը և շատ անգամ գոյնը, որոնց միջով նա անցնում է:

Եթէ Ջուրը մաքրենք ամենայն արտաքին կառնուորդներից, այն ժամանակ նա լինում է շատ թափանցիկ, չի ունենում ոչ որոշ գոյն, ոչ հոտ և ոչ համ:

Ջուրն զժ ողորմէ վրաս մաքնյա ամ
յնոյ ԳՑ. ՈՍԿԻ ԶԿՆԻԿ. մարտ ԲԿԱՄ

յնոսյ ի բոզայ սէլս յորդան ամ ի Գ
միմազմ զասս (Առակ) բնց զձձ ամբ
միբարմանի գմարիդի զուարիցք ի ձձ
լաճ դմազմ յոր դանա ինց ամբ

Մի ճերուկ ձկնորս եւ իր պառաւ կլին
Բնակում էին մեծ ծովի ափին.

Մերը գնում էր ձուկ բռնում ծովից,
Պառաւն էլ տանը թել մանում բրգից.
Այսպէս միափն՝ մի հին գետնաթան,
ձիշտ երսուներեք տարի ապրեցան:

Ահա մէկ օր էլ ձերը գնաց ծով,
Որ ձուկը որսայ իր մաշուած ցանցով.
Նա ուրախ-ուրախ ցանցը ծով ձգեց,
Յանցն այս անգամ միայն տիրմ հանեց.
Երկրորդ անգամը ցանցը ձգեց ծով,
Յանցը գուրս եկաւ ծովային խոտով.
Իսկ երրորդ անգամ՝ որ ցանցը ձգեց,
Ո՞վ կարէ ասել, թէ ի՞նչ գուրս հանեց.
Նա բերաւ իր հետ մի ոսկի ձկնիկ՝
Չկանց արքայի գուտորը գեղեցիկ.
Մերի ցանցն ընկաւ, իբրև խեղճ գերի,
Ոսկի աղջիկը ձուկ-թագաւորի:

Իե՛ղճ ոսկի ձկնիկ. ինչպէ՛ս է խնդրում,
Մարդկային լեզուով ճերին աղաչում:
«Թո՛ղ ինձ, թո՛ղ, ճերսէ կ, թո՛ղ ինձ անվտանգ,
Քեզ կրվճարեմ թանկագին փրկանք.

ինչ սիրող ուզի, ինչ որ կամենաս,
 Ուզիր ինձ ասում, ինձնից կըստանաս:
 Վախեցաւ ծերը. մնաց զարմացած:
 Նա այնքան տարի ձկնորս էր եղած,
 Բայց ձկան մտնին երբեք չէր լսել,
 Թէ նա մարդու պէս կարող է խօսել:
 « Գնա՛, Տէր ընդ քեզ, ասաց ծերունին,
 Ինձ չէ հարկաւոր փրկանք թանկագին.
 Գնա՛ քեզ համար դու ծիրանի ծով,
 Ու այնտեղ ապրիր ազատ, ապահով »:

2.

Այս դէպքից յետոյ ծերը տուն դարձաւ,
 Պատմեց պառաւին՝ թէ ինչ բան տեսաւ.
 « Այսօր ես ծովից, գիտե՞՞ս ինչ, ա՛ կնիկ,
 Բռնեցի յանկարծ մի ոսկի ձկնիկ.
 Ոսկի եմ ասում եւ ոչ քու գիտցած,
 Այսպիսի հրաշք ոչով չի տեսած:
 Նա խօսել գիտէր ուղիղ մեր լեզուով,
 Աղաչանք արաւ, որ յետ ձգեմ ծով.
 « Թող, ասաց, խնդրեմ, թող ինձ անվտանգ,
 Քեզ կըվճարեմ թանկագին փրկանք ».
 Բայց ես ոչ մի բան չըպահանջեցի,
 Աչինջ չեմ ուզում, գնա՛, ասացի.
 Գնա՛ քեզ համար դու ծիրանի ծով,
 Ու այնտեղ ապրիր ազատ, ապահով »...
 Պառաւը երբ որ այս բանը լսեց,
 Խեղճ ալեւորին շատ յանդիմանեց,
 Թէ ինչո՞ւ ձկնից փրկանք չի ուզել:
 Ու այնպէս ձրի յետ ծովն է ձրգել:

« Այ յիմար անվտ, հայհոյեց ծերին,
 « Գոնէ կասէիր դու ոսկի ձրկին »
 Մի նոր տաշտակ տուր տանեմ իմ կնկան,
 Մերը կոտրած է, էլ չէ պէտքական »...
 Դարձաւ ծերունին ծովի ափ գնաց.
 (Տեսաւ նա ծովը մեղմիկ ծածանուած).
 Ըսկեց կանչել ոսկի ձկնիկին.
 Չուկը լողալով մօտեցաւ ծերին.
 « Ի՞նչ ես կամենում, ծերո՞ւկ », հարցրեց.
 Ծերը գլուխ տուաւ ու պատասխանեց.
 « Ողորմած լինիս, Թագուհի-ձկնիկ,
 Ինձ նախատում է իմ պառաւ կնիկ,
 Հանգիստ չի թողում խեղճ ալեւորիս,
 Վրաս մըրթմըրթում ուշուց է տալիս,
 Մի նոր տաշտակ է հարկաւոր իրան,
 Մերը կոտրած է, էլ չէ պէտքական »...
 Ոսկի ձկնիկը ծերունուն խղճաց.
 « Գնա՛, Տէր ընդ քեզ, մի տխրիլ, ասաց,
 Թող քու պառաւը շատ չընեղանայ,
 Այսօր նա մի նոր տաշտակ կունենայ »...

Յետ դարձաւ ծերը դէպի իւր տնակ.
 Տեսաւ կնկայ մօտ մի սիրուն տաշտակ.
 Բայց կինը գոհ չէր, նա այս անգամ էլ
 Ըսկեց ծերին սաստիկ նախատել.
 « Գնացիր, անխելք, տաշտակ ուզեցիր,
 Ի՞նչ շահ դորանից: Ելի յետ դարձիր
 Ոսկի ձկան մօտ, այ՛ դու անասուն,
 Գլուխ տուր նորան եւ ուզիր մէկ տուն »...

Ծերունին գարձաւ ծալի ալի գնաց.
 (Այս անգամ տեսաւ ծովը պղտորուած).
 Ըսկսեց կանչել ոսկի ձկնիկին,
 Ձուկը լողալով՝ մօտեցաւ ծերին,
 «Ի՞նչ ես կամենում, ծերուկ», հարցրեց.
 Ծերը գլուխ տուաւ ու պատասխանեց.
 «Ողորմած լինիս, Թագուհի-ձկնիկ,
 Ինձ շատ նախատեց իմ պառաւ կնիկ.
 Խեղճ ալեօրիս հանգիստ չի թողում,
 Հիմա էլ կատգել՝ մէկ տուն է ուզում»...
 Ոսկի ձկնիկը ծերունուն խղճաց.
 «Գնա՛, Տէր ընդ քեզ, մի տխրիլ, ասաց,
 Թող լինի այնպէս՝ ինչպէս կամենաք»...
 Դուք ձեր ցանկացած տունն էլ կունենաք»...
 Ծերը ետ գարձաւ կրկին գէպի տուն՝
 Էլ նա չըգտաւ իր հին գեանատուն.
 Մի նոր տուն տեսաւ լուսամուտներով,
 Կրտուրից հանած ծրխահաններով,
 Պատ ու վառարան մարուր սըւաղած,
 Կրով ու կաւճով սիւպակայրած.
 Վարպետի տաշած, կաղնի տախտակից,
 Մեծ գուռն էր կախած լայն բակի կողմից:
 Պատուհանի տակ կինն ուռած նստել՝
 Իր չարութիւնից ուզում է արաքել.
 Ինչ անէ՞ք ասես աշխարհքիս տակին՝
 Բոլորն էլ թափեց խեղճ մարգի գլխին.
 Վերջը՝ երբ փոքր ինչ բարկութիւնն իջաւ,
 Մաւթը կախած՝ ծերունուն գարձաւ.
 «Անշնորհք ծերուկ, անա՛կ ուղեցիր,
 Երեւի քո մէջ մեծ բան կարծեցիր»

Յետ գարձիր, անխելք, յետ գարձիր գնա,
 Ոսկի ձկնիկին իմ կողմից ասա՛,
 Որ էլ չեմ ուզում մնալ գեղջուկ կին,
 Ուզում եմ լինել գերազնիւ տիկին»...

4.

Ծերունին հարձեալ ծովի ալի գնաց.
 (Այս անգամ տեսաւ ծովը վրդրօւողած).
 Ըսկսեց կանչել ոսկի ձկնիկին.
 Ձուկը լողալով՝ մօտեցաւ ծերին.
 «Ի՞նչ ես կամենում, ծերուկ», հարցրեց.
 Ծերը գլուխ տուաւ ու պատասխանեց.
 «Ողորմած լինիս, Թագուհի-ձկնիկ.
 Հանգիստ չի տալիս ինձ իմ չար կնիկ,
 Էլ չի կամենում մնալ գեղջուկ կին,
 Ուզում է լինել գերազնիւ տիկին.
 Չըգիտեմ գլուխն ի՞նչ բամբ մտաւ,
 Որ գեղջուկութիւնից յանկարծ ձանձրացաւ»...
 Ոսկի ձկնիկը ծերունուն խղճաց.
 «Գնա՛, Տէր ընդ քեզ, մի տխրիլ, ասաց.
 Թող քո պառաւը հէնց այսօրուանից
 Ողատ համարուի իւր գեղջուկութիւնից»...
 Յետ գարձաւ ծերը, եւ ի՞նչ է տեսնում.
 (Կարծես ցնորք է աչքին երեւում).
 Մի տուն հոյակապ. վերնասրահում
 Պառաւն է կանգնած ինչպէս նոր խանում.
 Հագին սամուրէ բաճկոնակ սիրուն,
 Գլխին գիւպակէ չար դաթ գոյնըզգոյն,
 Վիզը զարգարած մարգարիտներով,
 Մատերին մատնիք անգին քարերով,

Մաշիկներն ինչպէս կառ-կարմիր որդան,
Միւս հագուաներն էլ մետաքս պատուական:
Ծառաներ ունի միքանի տասնեակ,
Բոլորն էլ իրան հըլու հպատակ:

Մարդին որ տեսաւ՝ պառաւը կատղեց.
Խեղճ ծառաներին ծեծել ըսկսեց.

(Երեւի ուղեց ցոյց տալ իր մարդին,
Որ ինքն այժըմ է գերազնիւ տիկին)-
Հայհոյանք թափեց ամենքի վրայ,
Տեղի անտեղի քօթկեց անխնայ.

Մէկի մազերից բռնեց քաշքշեց,
Միւսին էլ մի լաւ ապտակներ դարկեց:

Ծերը մտեցաւ գող-գող քայլերով՝
Ասաց պառաւին՝ խոր գլուխ տալով.
«Բարձր գերազնիւ խանում-խաթունիս,
Հիմա խօս՝ գո՛հ ես, հանգիստ կըլինիս»...

Պառաւ տիկինը այնպէս բղաւեց,
Որ խեղճ ծերունու լեզին պատառեց.
Նորան հրամայեց, որ խկոյն գնայ
Գոմի՛ն աւել, քերէ, ու այնտեղ մնայ:

5.

Մէկ-երկու շաբաթ հազիւ անցկացաւ,
Պառաւ խանու մի նորից կատղեցաւ.

«Շուտ կանես կերթաս, ասում է մարդին,
Ու իմ կողմանէ կասես ձկնիկին,
Որ էլ չեմ ուզում տիկնութիւն անել
Ու զու՛մ եմ ազատ թագուհի լինել»...

Այս խօսքի վրայ ծերունին սոսկաց,
Եւ աղաչելով պառաւին ասաց.

«Գժուել ե՛ս, ա՛ կնիկ, ես չեմ հասկանում,
Արդեօք դու գիտե՛ս ինչ ես ցանկանում.
Մէկ նայիր վրադ, շէնք ու շնոհքիդ,
Լըբըբան լեզուիդ, ծուռումուռ քայլքիդ,
Ախրը ի՞նչ ունիս Թագուհու վայել,
Որ խելքիդ այդպէս քամի է փչել.
Արի լսի՛ր ինձ, մի անի այդպէս,
Սմբողջ աշխարհքին կըծի՛ծաղացնես»...

Ել չըհամբերեց մեր պառաւ տատը,
Որ վերջացնէր մարդն իր խրատը,
Նա այնպէս գոռաց, այնպէս որոտաց,
Որ ամբողջ տունը հիմնովին թնդաց.
«Ի՛նչպէս թէ այդպէս, յանդուգն ըստահակ»,
Գոչեց ու զարկեց մի ուժգին ապտակ.
«Համարձակում ես, գռե՛հիկ անգէտ,
Վիճել ինձ նման ազնիւ տիկնոջ հետ.
Քեզ հրամայում են պատուաւ որ խօսքով,
Որ խկոյն գնաս քո յօժար կամքով,
Եթէ ոչ՝ ահա ժողովուած կշտիդ,
Սոքա կըտանեն խիելով վզիդ»:

Ծերունին դարձեալ ծալի ափ գնաց.
(Այս անգամ տեսաւ ծովը սեւացած).
Ըսկսեց կանչել սակի ձկնիկին,
Չուկը լողալով՝ մտեցաւ ծերին.
«Ի՛նչ ես կամենում, ծերունի», հարցրեց.
Ծերը գլուխ տուաւ ու պատասխանեց.
«Ողորմած լինիս, Թագուհի-Ձկնիկ,
Ելի է կու՛ում իմ պառաւ կնիկ.

Ներիր ինձ, խնդրեմ, ես ամաչում եմ,
 Որ չար պառաւիս նոր ուղածն ասեմ.
 Բայց որ ջուրն ընկնեմ, հանգիստ չի թողում,
 Կրակն է գցել այրում խորովում.

Գնա՛ ասում է, — անխ, նզովեալ կին—
 Շուտ գնա ասա՛ ոսկի ձկնիկին,
 Որ էլ չեմ ուզում տիկնութիւն անել,
 Ուզում եմ ազատ թագուհի լինել»...

Ոսկի ձկնիկը ծերունուն խղճաց.
 «Գնա՛, Տէր ընդ քեզ, մի տխրիլ, ասաց.
 Թող քո պառաւի ուղածը լինի՛,
 Թող գնայ դառնայ ազատ թագուհի»:

6.

Ո՞վ կարէ պատմել, թէ ծերն ինչ տեսաւ,
 Երբ ձկան մօտից տուն վերադարձաւ.
 Էլ ի՞նչ տուն՝ ի՞նչ բան, դու արքայական
 Սպարանք ասա, կամ հսկայական
 Մեծ-մեծ պալատներ շարիշար կանգնած՝
 Բարձր բուրգերով չորս կողմը պատած.
 Շքեղ դահլիճներ, անթիւ սենեակներ,
 Մարդ կը շըշկուէր, եթէ մէջն ընկնէր:
 Ծերը բարձրացաւ մարմար սանդուղքով,
 Մի դահլիճ մտաւ խիստ պատկառանքով.
 Առջեւը բացուեց մի նոր տեսարան,
 Երբ այնտեղ գտաւ իր պառաւ կնկան.
 Նա հիմա ազատ թագուհի դառած՝
 Առօք ու փառօք ճաշի է նստած.
 Մեծ-մեծ իշխաններ, խաներ ու բէգեր,
 Ոտի են կանգնած որպէս ծառաներ,

Թագուհու համար գինի են ածում
 Եւ ահուդողով աչք-ունքին նայում.
 Շեմքում կանգնել են ահեղ զինուորներ,
 Ուսերին բռնած կացնաձեւ սրեր.

Մենակ պառաւն էր սեղանին բազմել,
 Ո՞վ կը յանդգնէր նորա հետ նստել.
 Բայց կերակուրներն այնքան շատ էին,
 Որ հարիւր հոգի կը շտաղկէին.

Եւ քանի տեսակ անծանօթ բաներ,
 Ի՞նչ անուշեղէն, ի՞նչ տապականեր...
 Պառաւն ուտում էր մեծ ախորժակով,
 Ու գինին դարակում լիքը բաժակով,
 Վերջն էլ մեղրահաց կերաւ բուական,

Որ քաղցրացնէ իր գ ու շ ի կ *) բերան:
 Ծերն այս տեսներով մ'նաց շփոթուած,

Ընկաւ պառաւի ոտքերն ու ասաց.
 «Բարո՞վ քեզ, բարո՞վ, ահեղ թագուհի,
 Քո մեծութիւնը յաւիտեան լինի»:
 Այս խօսքից յետոյ կամաց շըշջեց
 Ու փսփսայով պառաւին հարցրեց.
 «Հիմա որ բախտի վերին ծայրումն ես,
 Խօմ բաւական ես, ա՛ կնիկ, ի՞նչ կասես»...

Թագուհի դառած պառաւն այս անգամ
 Մարդի երեսին չընայեց անգամ.
 Հրաման մռմռաց նա քթի տակին,
 Որ դուրս վաճառէ մեր անկոյ ճիւղին:
 Հէնց որ լսուեցաւ թագուհու հրաման,
 Հնազանդ երեւալ ամենքն ուղեցան.

*) Գ ու շ ի կ — պառաւութիւնից ծնօտը դէպի բերանը կեռացած:

Մեծ-մեծ իշխաններ, խաներ ու բէգեր,
Ինչպէս որսորդի արնախում շներ,
Իփելով ծերի շընքակոթին՝

Շքեղ գահիճից դուրս վռնդեցին.
Նեմքումը կանգնած պահապաններն էլ
Իրանց կացիներն էին պատրաստել,
Վրայ վազեցին ամենքը մէկէն,
Ու քիչ մ'նաց որ՝ խեղճին խողխողեն:

Ինչպէս որ եղաւ, մի կերպ դուրս պրծաւ,
Դուրան էլ ամբոխի ծաղրի տակն ընկաւ,
Որ կարծես նորան լինէր սպասում
Անձրեւի տակին՝ ցեխոտ փողոցում:

— «Այ թէ լաւ արին, ծերուկ դու անգէտ,
Ո՞ւմ հետ ես մեկնում անճոռնի ոտներդ,
Թող այդ քեզ համար լինի լաւ խրատ,
Որ էլ չըցանես մանգր կտաւհատ»...

7.

Այս դէպքից յետոյ շատ օրեր չանցան,
Պառաւի այծերն էլի մօտ եկան.

Ուղարկում է նա իր իշխաններին,
Որ գտնեն բերեն արտաքսած ծերին:

Եկաւ ծերունին: Պառաւն սկսեց.

«Դու պէտք է գնաս ձկան մօտ, ասեց.

Կերթաս խոր գլուխ կրտաս գու նորան

Ու իմ փափագս կը յայտնես իրան.

Կասես՝ չեմ ուզում մ'նայ թագուհի,

Ուզում եմ լինել ծովի տիրուհի.

Ուզում եմ Ովկեան ծովումը կենալ,

Ոսկի ձկնիկին ծառայ ունենալ,

Որ իմ հրամանին միշտ պատրաստ լինի,
Եւ ինչ ուզենամ, իսկոյն կտտարի»...

Պառաւին լսեց ծերը լուռումունջ,
Առանց յայտնելու որեւէ տրտունջ:

Մերունին գարձեալ ծովի փի գնաց.

(Այս անգամ ծովը խիստ էր փոթորկուած,

Փրփրած ալիքներ սարեր դառնալով՝

Իրար են զարկում ահեղ գոռալով).

Ողբաձայն կանչեց ոսկի ձկնիկին,

Չուկը լողալով՝ մօտեցաւ ծերին.

«Ի՞նչ ես կամենում, ծերուկ», հարցրեց.

Մերը գլուխ տուաւ ու պատասխանեց.

«Ողորմած լինիս, Թագուհի-Չկնիկ,

Իսպառ գժուել է իմ պառաւ կնիկ.

Ի՞նչ անեմ արդեօք այդ նգովեալին,

Մինչեւ երբ տանջուեմ քաւթառի ձեռին.

Ել չի կամենում Թագուհի լինել,

Այլ տես անիծածն ինչ է միտք արել՝

Իշխել է ուզում բոլոր ջրերին

Ու իշխանուհի դառնալ ծովային.

Ուզում է Ովկեան ծովումը կենալ,

Ոսկի Չկանըգ ծառայ ունենալ,

Որ իր հրամանին միշտ պատրաստ կենաս,

Ու ինչ ուզենայ, շուտ կտտարում տաս»...

Ոսկի ձկնիկը լուռումունջ լսեց,

Բայց էլ ծերունուն չըպտտախանեց.

Չրի երեսին չըբմփեց պոչով

Ու անցաւ գնաց գէպի խորին ծ. |...

Շատ մ'նաց ծերը եւ շատ նայեցաւ,

Բայց ոսկի ձկնիկն էլ չերեւեցաւ.

Գ արձաւ գլխակոր որ յայտնէ կնկան,
 թէ ի՞նչ փորձանքի մէջ գցեց իրան...
 Եւ գնաց տեսաւ... (բայց ի՞նչ տեսնի լաւ,
 որ արդար լինի եւ ոչ անիրաւ).
 Հին խուզի շեմքում պառաւը նստած,
 հոտրած տաշտակը առաջեն ընկած...

ՀԱՏՈՒԱԾ ԵՐԿՐՈՐԴ

ՊԱՏԿԵՐՆԵՐ ՀԱՅԻ ԱՌՏՆԻՆ ԿԵԱՆՔԻՑ

79. ՀԱՅԻ ԳԵՐԴԱՍՏԱՆԸ.

Ի... գիւղի վերի թաղումը մի տուն կար՝ բոլորովին հե-
 ուու միւս տներից: Այդ տան չորս կողմովը բաւականին բարձր
 ցանկապատ էր քաշած, որ պարսպի ամրութիւն ունէր,
 և ինչպէս ասում են հէքիաթներումը, ծիտն իրան թևովը,
 օձն իրան պորտովը չէր կարող դորա վերայով ներս թափան-
 ցել: Ժամանակով մեծ տուն էր այդ տունը: Միանգամից
 ութ-ինը օրօրոց էր օրօրվում այդ տանը, չորս-հինգ թորոն
 Հաց էր թխվում Աստծու օրը: Երկու գուլթան էր գուրս
 գալիս այդ տանիցը, վաթսուն զլուխ կով ու գոմէշ էր կըթ-
 վում. «—ր—ւ» ոչխարներ, քաւ-կնէր-լխոզեր, իլիկնէր-լ ձիաներ
 էին պահվում: Այդքան ապրանքի կառավարութեան Համար
 ոչ մի վարձկան ծառայ չ'ունէին: Տասն եղբայր էին որդոց
 ու թոռանց տէր, որոնց թիւը Հասնում էր եօթանասունի:
 Բայց երբէք չէր պատահում, որ դոքա ամէնքը երբևիցէ
 միասին մի սուփրի վրայ գտնուէին, միասին իրանց նահապե-
 տի չորս կողմը ժողովուէին: Քանի մի հոգի տարուայ մեծ
 մասը սարերումն էին անցկացնում, ըստ որում ոչխարներ
 էին պահում, միքանիսը որպէս տաւարած՝ գոմերումն էին
 մնում, որ մի օրուան չափ հեռու էր գիւղիցը, մնացածներն

էլ հեռաւոր դաշտերում վարուցանքով էին պարապում: Թէ-
պէտ սոքա այսպէս միշտ տանից հեռու էին մնում, այնու-
ամենայնիւ իրարու կարօտ էին քաշում և իրարու հետ սի-
րով մնում:

Ահագին մեծութիւն ունէր այդ տան շինութիւնը, և
եթէ այդպէս շէն չ'լինէր, մտնողի վրայ սարսափ կըբերէր,
ինչպէս որ հէքիաթներում ամալի տունը սարսափ է բերում
մտնողի վրայ, մանաւանդ նախապաշարեալ զիւղացու վրայ:
Հարիւր երեսուն տարեկան էր՝ որ մեռաւ, այս տան վերջին
նահապետը և ինքն ականատես էր իւր բոլոր ժառանգների
և հարստութեան կարճ միջոցում ոչնչանալուն, բայց Աստը-
ծուն փառք տալը իւր բերանից չ'պակասեցրեց մինչևի մահը:
Յակովբէ էր նորա անունը և միշտ միտս էր ձգում Հրէից Յա-
կովբէ նահապետին: Ետտ անգամ եմ համբուրել նորա ձեռքը
և նա ինձ օրհնել է: Նորա օրհնութիւնը մեծ տպաւորու-
թիւն էր գործում իմ մանկական սրտի վրայ: Սաւրբ էր հա-
մարվում դրանց օջաղը և սովորութիւն կար գիւղի մէջ, որ
նորապսակ հարս ու փեսաներին, եկեղեցուց գուրս բերելուց
յետոյ, կըբերէին դրանց օջաղը համբուրելու: Չորում էին
նորապսակները և ծերունագարգ Յակովբէ օրհնութիւնն ստա-
նալով՝ գնում էին իրանց Բարսիլէն հասնում:

Նշանակած բարեբի տեղ հայերէն բարեբ Դրէ:

80. Մ Ե Ծ Ն Ա Ն Ը.

Այն անգամը, որ ամենից աւելի նախապատիւ է համար-
վում գերդաստանի մէջ և ամենքի վերայ իշխում է սովորա-
բար հայր է կոչվում: Այդ անունի վերայ է բոլոր տան բե-
ռը, հոգսը, սնուցանելու և հագցնելու ծանրութիւնը:

Մի այդպիսի անուն էլ կայ տան մէջ, որ քանի այս
հայրը կենդանի է, նա երկրորդական դէր է խաղում, իսկ

նորա մահից յետոյ՝ անմիջապէս միահեծան տէր է դառնում,
իւր վերայ է առնում ամբողջ գերդաստանի սանձը և վայե-
լում է ընդհանուրի յարգանքը:

Այս անձը մայրն է. սա այն այրին է, որ կարծես իւր
ամուսնու մեծ կորուստից յետոյ՝ մի մխիթարական վարձա-
տրութիւն է գտնում:

Այս կինն է՝ որ կրում է իւր վերայ նախ, այդ, մէջ նախ
յարգելի մականունները, և դորա մէջ էլ կենդրոնացնում է
իւր անպայման իշխանութիւնը, մանաւանդ եթէ դեռ ևս
կայտառ և առույգ է նա: Այն օրուանից առանց նորա տնօ-
րէնութեան և խորհրդի՝ ոչինչ բան չի կատարուիլ: Ո՛չ միայն
իգական սեռը, ոչ միայն տան փոքրիկները՝ նորա կատարե-
լահասակ որդիքն էլ առանց նանի կամ մեծ նանի ոչինչ գործ
չեն բռնիլ: Թողնէք մի յարկի տակ ժողովուած անբաժան
եղբայրները, որոնք ամէն երեկոյ մանրամասնօրէն հաշիւ կը-
տան իրանց մօրը բոլոր կատարած գործողութիւնների հա-
մար, — բաժանուած և անհամաձայն որդիքն էլ առանձնապէս
իրանց մօրը կըհաղորդեն իրանց գործելիքը և կըլսեն նո-
րա տուած բարի խորհուրդները:

— «Գնամ նանիս հարցնեմ, օրհնէ այս իմ նոր գործը, որ
Աստուած էլ յաջողի»:

Իւր որդոց բաժան ժամանակը նանը ապրում է նոցա
որեւիցէ մէկի մօտ, որն աւելի կարօտութիւն ունի իւր հըս-
կողութիւններին, որի երեխայքը մանր են կամ կինն աւելի
պատանի ու անփորձ է. բայց և այնպէս նա լիակատար իրա-
ւունք է պահում և իւր բոլոր որդոց տները իւր սեպհակա-
նութիւն է համարում. ժամանակ ժամանակ մտնել, կարգա-
դրել, բարեկամներին հիւրասիրել, կերակրները եփել ու ա-
ռանց իւր հարսին հարցնելու բաժիններ ուղարկել իւր միւս
որդոցը կամ ամուսնացած աղջիկներին ու մօտիկ չքաւոր հա-
րեաններին, այս ամէնը նա կատարում է ամենայն իրաւամբ:

Այդ ինքնիշխան կինը շատ լաւ գիտէ, որ իւր համեստ հարսին հաճելի չէ իւր արարքը, բայց ում քնչ. հարսն ինչպէս կը յանդգնի, քանի սկեսուրը գլխին պտըտում է, տանտիկնութեան իրաւունքների մէջ մտնել: Այսօր նա մեծ նանն է, քանի որդի ունի, այնքան էլ տուն ու օջախ ունի, այնքան էլ շերեփ կայ ձեռքին:

Այսքան ահա մեծ է ամուսնու մահից յետոյ նորա այրի կնոջ յարգը:

Եթէ ներկայումս փոքր առ փոքր ընկնում են այս նահապետական սովորութիւնները, հարսներն աներեսանում են, որդիքը մօր վերայ գոռում, նորան մարդատեղ չեն գցում, հին ժամանակներումն այդպէս չէր, հին ժամանակը Աստուծոյ կրակը կը թափուէր այդպէս անողների գլխին:

Մեծ նանին ոչ թէ միայն հարազատ որդիքն են լսել, այլև երեք-չորս հօրեղբօր որդիք իրանց գաւակներով, թոռներով ու ծուռներով նայել են այդ ժրաջան տանտիկնոջ ձեռքին: Քառասուն, յիսուն, վաթսուն, մինչև ութսուն հոգի մի ընտանիք են կազմել և այդ փոքրիկ գիւղի ամբողջութիւնը, պնդակազմութիւնը, ներքին կապը՝ մեծ նանն է եղել. նա է իւր ձեռքովն ամէնքին իւր արժանաւորութեան համեմատ բաժին տուել ու նորա արածի վերայ ոչ ոք չի տրտնջացել:

81. Գ Ր Ի Զ Ա Կ.

Նահապետական պարզ սովորութիւններն օրըստօրէ անհետանում են. բարեկամ-իւն, հարեւոր-իւն սուրբ բաներն իրանց նշանալիութիւնը միմիայն քաղաքավարութեան ձևերի մէջ են պահում: Էլ չ'կայ այն ընտանեկան կապը՝ որ օտարներին միմեանց հետ մի տան պէս պահում էր. խոր գիւղերումը որպէս և իցէ այժմ էլ կը տեսնես նախկին քաղցրութեան ստուերը՝ իսկ քաղաքներումն ու մեծամեծ

գիւղերումը՝ երբէք: Մի անմտիթար ապագայ է գուշակում մեզ այս բանը:

Սորանից քսան կամ քսանուհինգ տարի առաջ, իմ լաւ միտքս է, մեր գիւղերումը երկու դրացի մի տան պէս էին ապրում. մի առած ունէին, որ պատգամի նման ընդունուած էր ամէնքից. «Գիւղ օրոք (Եօլը) Գոռն ա պահել»: Այս առածի սուրբ նշանակութիւնն ամենքին լաւ յայտնի էր. պատէպատ հարեաններն եղբօր նման միմեանց կարիքին հասնում էին: Ինչպէս այսօր՝ ես լիշում եմ Գրեջակը, որ բացած էր մեր և մեր պատկից դրացի Ազատենց պատի մէջ: Այս մի փոքրիկ թափանցիկ պատուհան էր՝ երկու հարեանների միջնապատումը շինած: Ո՛չ վարագոյրն էր ծածկում այդ պատուհանը և ոչ մի զգալի արգելք խափան էր լինում ականատես լինել միմեանց տան գաղտնիքին. մի բարոյական զգացմունք էր, որ հաստ պատի նման փականք էր գնում դրիջակի վերայ, այն է՝ ամէն մարդ սուրբ պարտականութիւն էր համարում դրիջակը գործ դնել կարևոր ժամանակը միայն՝ ճրագ ուզել միմեանցից, կերակրի բաժին տալ իրարու, քաղցը զրոյցներ անել պարապ միջոցները, մէկմէկու նեղութիւնին օգնութիւն հասնել. ահա ինչ էր դրիջակի նշանակութիւնը. ընդհակառակն՝ աններելի յանցանք էր, եթէ մինը չար դիտաւորութեամբ ձգտէր իւր դրիջակից դրացու տան գաղտնիքն իմանալ. եթէ որպէս և իցէ դիպուածով նա տեղեկանար դրիջակովը իւր հարեանի տան որևիցէ ընտանեկան խորհրդին, նա պատրաստ էր իւր լեզուն բնիցը՝ պոկել, քան թէ մեղանչել դրացիութեան սուրբ պարտականութեան դէմ:

Այսչափ մեծ էր այն նուիրական փոքրիկ պատուհանի սրբութիւնը մեր պարզ և առաքինի պապերի համար:

— «Ո՛րդիք ջան, ձեզ մատաղ, առանց պատը ծեծելու դրիջակովը մտիկ չ'տաք. ո՛վ գիտէ, ինչ բանի են,» զգուշացնում էր մեզ ամէն ժամանակ իմ լուսահոգի մայրը:»

Մի կողմից էլ որքան այս դրիջակները շինուած էին փոխադարձ օգնութեան նպատակով և կամ գուցէ պարսկական բռնակալութիւնից ազատուելու համար, բայց և միևնոյն դրիջակի միջով երկու սիրով հարեան տանտիկիները ազատ միջոցները ժամերով ծնօտները դէմ էին տալիս դրիջակի քարին և քաղցր զրոյցների մէջ խորատուզվում. դրիջակները միջնորդութեամբ գերզատտանի մայրերը, առանց իրանց ամուսինների ու որդոց համաձայնութեան, խնամի էլ էին դառնում:

82. ԳԻՒՂԱՅՈՒ ԵՐՋԱՆԿՈՒԹԻՒՆՔ.

Ճշմարիտ է, շատի հագինը տրեխ է, գուլպայ էլ չունի, որ ոտը ծածկէ, շատի չուխի վրայ հարիւր կարկատան կայ. բայց ինչ կանես՝ որ տունն ու մառանը հագար բարութիւնով լիքը՝ տրաքում էին: Գինին կարասներով շարած, ամբարը հացով լիքը, կթի կովն ու գոմէշը, հորթ ու ձագը տակներին՝ գոմումը կապած, նժոյզ ձին ախոռումը, գութանը դրանը լծած, մառանը սեխով, կախանի տանձ ու խնձորով խրլթիւրլթում և մտնողին հօտը տեղնուտեղը բռնում, շշմացնում էր: Ուր երկու, որը երեք այգի ունի, ծառայ ու հօտադ դրանը պատրաստ և տան ներսն ու պաշտպան բազմութեամբ լիքը: Կարասներով աղ-դրած կողակ, կճուճներով պանիր ու զաւարձա, առանցիկով գոն ու բոխ, բղուղներով եղ ու կարագ, մոթակներով պանիր՝ մի խօսքով ծով և ոչ թէ տուն: Տասը հիւր որ միևնոյն ժամին մէկի դրանը ցած գային, ամբողջ ամիս ուտէին, խմէին, կտորէին, ջարդէին, փչացնէին, նորա տան բարիքը կար ու կար, և եթէ մինչև անդամ վայրենի օտարականը նոցա դռնով անցկեմար, իրանք թուկը կը քաշէին, տուն կը կանչէին, որ նրանց սեղանի համն առնի ու անպէս ճանապարհը շարունակի: Ետ ան-

դամ եկեղեցումը որ մէկ օտարական կը տեսնէին, «սուրբ սուրբն» առածին պէս՝ շատը կերթար՝ եկեղեցու դուռը կը կտրէր, որ ամենից առաջ ինքը նրան իւր տուն տանի, և շատ անգամ՝ երբ խնդրողները շատ լինէին, խօսքը մին կանէին, որ մի երկու շաբաթ նորան իրանց միջումը պահեն, պատիւ տան և բոլորը միասին մէկ օր սրա տանը, միւս օր նրա՝ ուրախութիւն անեն, օտարականի սիրտը առնեն: Ետտեքը ոչխարի հօտեր ունէին: Այնպիսի մարդ կար, որ տարէնը երկու հարիւր, երեք հարիւր լիտր տանձ, խնձոր, ծիրան էր ծախում, ու մէկ այնքան էլ աղքատի ու ճանապարհորդի ուտացնում, կամ դեղապետի համար պահում, որ սարերում բնակուողները, որոնք այգիներ չունին, մէկ հիւանդ պատահելիս՝ դան տանեն ու իրանց հիւանդի ցաքը դրանը չմնայ, որովհետև մեր աշխարհումը, ինչ հիւանդ էլ որ լինի, նորա առաջին ու վերջին դեղը պտուղն է: Ամենայն մարդ իւր բախալի դինին առանձին ունէր պահած, որ համիւր եկեղեցուն էր տալիս, համ էլ այն գիւղացիներին, ուր այգի չկար: Ամէն նաւակառիքի՝ ոչխար ասես, կով ասես, մորթում էին, մատաղ անում, ժամ պատարագ անել տալիս, ժամոց բաժանում ու տանով տեղով գնում, իրանց սիրելիների գերեզմաններն օրհնել էին տալիս ու աղքատներին կշտացնում: Մէկ կապէկի բան փողոցիցը տուն չէր գալ, բացի իրանց հագնելու շորիցը, այն էլ կտուր, շապկացու, չուխացու՝ շատը հարսներն ու աղջիկներն էին նորանց համար մանում, գործում, կարում: Նրանց կանանցը որ մտիկ տայ իր, խելքը կերթար իրանի ու նուրբ կտորների մէջ կորած էին բերաններից կտրում էին, իրանց ընտանիքի ոտն ու գլուխը մաքուր պահում. տղամարդը իւր օրը մեծ մասամբ հանդումն է անցկացնում, ինչ փոթի, թիթի վատ էլ հագնի, կինորմարը միշտ կեղծ է պատշաճապէս հագնի, պատշաճապէս մաշի: Ետը չորս հինգ հարս ունէր տանը, որ մէկ

տեղը ցաւելիս՝ կամենում էին գլխովը պտուտ գան ու օտները ջուր անեն՝ խմեն: Մէկ հիւր պատահելիս՝ այս պատիւը հիւրինն էր: Աչքը կթած՝ կանգնած են համեստ հարսները, որ տեսնեն, թէ իրանց տէրը կամ հիւրը՝ ինչ կըհրամայի, որ կատարեն:

«Բախտ, բախտ սա է. փողի օգուտն էլ անիծած, նորա կտրողն էլ». ասում էին շատ անգամ գիւղացիք, ու գլխները շարժում: Այսօր ջէբդ լցնես, վաղը պէտք է մատդ լպզտես: Ոչ գիշերը քունդ է տանում, ոչ ցերեկը հանգիստ ունիս. փորացաւ ընկածի պէս՝ մարդ չի իմանում, թէ պատառը որ կողմովն է կուլ գնում: Փողը որ կայ՝ ժանգ է, ձեռի կեղտ. այսօր կայ, վաղը՝ Աստծով մխիթարուիս»: Մեռնելուցդ յետոյ էլ՝ պէտք է շներոց, գայլերոց լինի: Թէկուզ փողի համն առած, թէ կուզ՝ իւր միսը կերած, հաշիւը մէկ է: Սարգարն էլ է մեր դուռը գալիս, փողատէրն էլ: Տաշտումը հաց ունենամ, կարասումը գիմի, ջուլումն ալիւր. հէրն անիծած, եթէ բոլորովին մերկ էլ լինիմ և հոգս անեմ: Օջաղս լիքը լինի, տունս առատ, որդիքս ողջ-առողջ, թող օրը հազար մարդ մտնի, հազար մարդ դուրս գայ, ինչ եմ հոգում. հացն էլ է Աստծունը, ես էլ. ո՞վ հասնի, թող ուտի: Գրակս ծուռը կըզնեմ, ուրախութիւնս կըշարունակեմ. ո՞վ ծոյլ է, թող նա հոգս անի: Տարէնը որ հազար շուն, գայլ, թուրք, հայ, աղքատ, օտարական, հացս չ'ուտեն, տանս չ'քնեն, գիւնիս չ'խմեն, իմ աչքը իսկի քուն կըզայ: Բացի ուտացնել, խրմացնելուց, այնպէս եմ պատուիրել, որ խուրջիներն էլ լըցնեն ու տանեն իրանց տները: Իւր տնկած ծառի տակին քնելը, նորա պտուղն ուտելը՝ աշխարհք արժէ: Նոր չեմ հագնիլ, հին կըհագնեմ, ձեռքս ո՞վ է բռնում, ո՞վ է գլուխս ծեծում. ես չեմ իմ գլխիս տէրը:»

«Քաղաքը որ մտնում եմ՝ հէնց իմանաս թէ աշխարհք սով է ընկել, էլ ոչ խէր կայ, ոչ բարստեալ: Մէկ տեղ որ հացն

ու ջուրը փողով լինին ծախում ու առնում, էլ ո՛ւմ դուռը գնաս, ձեռք ո՛ւմ դէմ անես: Երբեմն էլ կիտուկ-կիտուկ փողերը համարելիս՝ փողատէրն այնպէս օրսրթում է, որ հէնց իմանաս թէ առաջիցը թիւ կ'առնի, կըթռչի: Թո՛ւհ... մարդ իրան հողին պէտք է ծախի՝ փողի պատճառով: Հազար տարի էլ որ քո ամենասիրելի բարեկամի դուանը շինքդ ծռես՝ կանգնես, սոված մեռնելիս լինիս, հազար տարի անօթի փորով զկուտաս, ոչ ոք քեզ տուն չի կանչիլ, սառը ջուր չի խմացնիլ: Մինչև անգամ այն մարդը, որ քո տանը կերել, խմել, ամսով-տարով քո աղ ու հացի վրայ է եղել, աչքն աչքիդ առնելիս՝ հէնց իմանաս թէ գնդակով խփեցին, յետևն է քեզ անում ու աչքը քամակը դցում: Տօ՛, օրհնուած, ասենք թէ աչքերդ կուրացրել ես ու ինձ չես ուզում ճանաչել, ասենք թէ չես կամենում քո օրհնուած սեղանիդ կողքը ինձ ցոյց տալ, մէկ՝ «բարով, Աստծու բարին» գոնէ ասա՛, հօ բերանիցդ վարձ չես ուզում, գա էլ հօ փողով չէ, այ փողակեր, հողակեր: Ասենք թէ չուխէս մահուդ չէ, հին մաշուած բըրդից է, իսկ քոնը նոր, կանաչ մահուդից, ձեռքիցդ հօ չեմ խլում: Քեզպէս հազար մահուգամարդ իմ այս աղքատ չուխիս մատաղ լինի, որ առանց հիւրի հաց չեմ ուտում: Այսպէս են ահա քաղքի մարդիկը: Ելի Աստուած օրհնի մեր ջուրը, մեր հողը. էլի թէ հողի կայ, հաւատ կայ, մեզանում է: Մարդ ինչ անի, իւր առաջը կըգայ. լաւութիւն կ'անես, լաւութիւն կըտեսնես, վատութիւն կ'անես, վատութիւն կ'ստանաս: Լաւիւր տարի կըլինի, որ լուսահողի Աբօ՛ւլ մեռել է, բայց նորա ողորմին կայ ու կայ. թուրք ու հայ նորա գերեզմանովն են երգվում, նորա բարեբարութիւնները սահման չ'ունէր. տալիս էր՝ ինչ որ կարողանում էր, և ոչ ոքի դադարկածեռն չէր բաց թողում:

Յուսուարի Յ-ին, առաւօտեան արշալուստից առաջ, Աշտարակ գեղի եկեղեցու զանգերը խփեցին, ամեն մարդ եւր ընտանիքով զնաց եկեղեցի: Հէնց որ պատարագը վերջացաւ, տէրաբններն ու տիրացուներն առօք փառօք զարդարուած, խաչ ու խաչվառով, բռնցները չրդկերդկացնելով, բուրվառները շղշկակացնելով, կնդրուկի հոտն աշխարհը լցնելով, ժողովուրդը առաջներին գլխաբաց գնալով, խաչը տարան «Մեկիքի բաղչէն», այնտեղ առուովը ջուրը ձգելու համար: Առուի եզերքի ուռիների վերայ ամուրի երիտասարդները հրացանները լցրած՝ կանգնել էին, մեր Սօսն էր դոցա գլխաւորը: Առուի երկու կողմը շարուել էին մեծ բազմութիւն. «Ազգէնց կալը» կանանցով ու հարս ու արջկերանցով զարգարուել էր, մի մարդ չկար, որ մի փոքրիկ «խուշ կամ մի շիշ չուեննար խաչալուայ վերջնելու համար:

Հէնց որ Մեռոնը ջրի մէջն ընկաւ, ուռիների միջեց հրացաններն սկսեցին որոտալ. ամէն բերանից այս խօսքերն էին դուրս գալիս. «Ո՛վ Սուրբ Մեռոն, դո՛ւ մեր Հայոց ազգը հաստատ պահէս, ամէն ցաւի փարատում լինիս, ամէն ցասումի զոյւթութիւն տաս»: Կանայքն էլ արտասուք թափելով՝ ջերմեռանդութեամբ աղօթում և իրանց ցաւերին զարման էին խնդրում: Առուի վերայ կանգնածներն էլ մի մի փարջ խաչալուայ էին վեր առնում, աչքներին քսում, մի քիչ խլամում ու սրահում տուն տանելու համար:

Խաչը ջրեցը հանելու ժամանակը, փառաւորուի տէր հայրը, մի այնպիսի ազգու քարոզ տուեց, որ թէ ինքը լաց եղաւ և թէ ժողովրդին լացացրեց: Ահա նորա քարոզը:

«Օրհնեալ ժողովուրդ, դուք գիտէք որ ամէնքս էլ հայ բրիստոնեայ ենք, Լուսաւորչի լոյս հաւատիցն ենք, 12 խաչապաշտի զուրկ մենք ենք. մեր մեռոնը ամէն ազգի մեռո-

նիցն էլ զօրաւոր է, ոչ մի ազգի Մեռոնն ինքն իրան չի կարողանում եռ գալ: Եջմիածինը մեր սուրբ Աթոռն է, Լուսաւորչի լուսաթաթախ սուրբ Աջը այնտեղ բազմացրած՝ մեզ համար բարեխօսութիւն է անում, որ Աստուծո՛ւ աչքը մեզ վերայ քաղցր լինի. արհնակոյտ սուրբ Գեղարդը, Կենաց փայտը այնտեղ են, մեր ազգին ամէն ներդրութիւնից ազատել են և մինչև վերջը պէտք է ազատեն. աշտարակի բոլոր սրբերի մասունքներին էլ այնտեղ կայ. զինաւոր Սուրբ Գեորգն էլ այնտեղ, ծառայ եմ նորա սուրբ զօրութեանը, մեզ թե ու թիկունք է, մեր բանին ու գործին յաջողութիւն է տալիս, մեր յաղինքը կարկուտից, թրթուրից, ժանդից ազատում է. մենք էլ օրհնեալ լինիք, սոցա փոխարէն պէտք է մեր ջերմեռանդութիւնը ցոյց տանք, սրտներս բաց անենք, ոչինչ չխնայենք: Գրիստոս Տէրն մեր ինքը այսօր մի կրթում է Յովհաննէս Ակրտիչը այսօր նորան կնքահայր դարձաւ, մենք էլ այն օրինակն ենք պահում: Պէտք է որ այս խաչը, որ Գրիստոսի փոխանակ ջուրն ենք գցել, մէկը հանէք՝ սուրբ եկեղեցուն օգուտ տաք: Ինչ որ ձեր սրտիցը կրքովի Օրհնեալ լինիք, մի խնայէք. ո՛վ որ ձեզանից շատ կրտայ, թող նա հանի. միւսներդ էլ եթէ ուզում էք, տուէք, թող եկեղեցին շահուի: Դէհ տեսնեմ, որդիք, ո՛վ է գալիս խաչին կնքահայր դառնում: Խաչի զօրութիւնը ձեր տուն ու տեղի, ձեր ազգի ու ընտանիքի, ձեր անդ ու անդաստանի վերայ լինի»: Տէրտէրի քարոզն ամէն մարդու սիրտն էլ գոթ ձգեց. բայց մեր ջերմեռանդ Սօսը ամէնքիցն առաջ ընկաւ, ծառի վերայից ձայն տուեց. «Ես երեք ուսրի ի կրտայ, վերհանեմ, իմ կարողութիւնս այսքանով ներդրում ո՛վ արեւելի կրտայ հրամայեցէք»: Գրիստոսն ու յովհաննէսն ընկան յայնտեղ, Դէհ ցած արի, օրհնեալ լինիք, ծնունդը ձայն տուեց մեծ տէրտէրու անցեալ տարի դառնաբացէքը գոթաբերի, հիմա էլ խաչին են կնքահայր դառնում: Երբայ յցմ

այս Սօսը ցած իջաւ, հրացանն ու զէնքերը եղբօրը տուեց, գնաց տէրտէրի կողքին կանգնեց ծաղկեց: յար ու նամայոց բն: — Օրհնեալ լինի Սօսը, բարձր ձայնով ասաց տէր շայրը: Աստուած սորա հաւանն օրհնի, շնտապրի, Բրիստոս սորն սրտի խորհուրդը կատարի: Կանցեալ փարի ժամի դուռը բաց արեց, հիմա խաչն է ջրիցը հանում, Յովհաննէս Մկրտաչին փոխանորդ դառնում, երեք ուրբի էլ փող է տալիս սորբէ կեղեղեցով զօգտին: Գոյամից յայ բնայ յձ մեղմեցմանսն առ Ամէն տեղից կանչեցին: «Զօրանայ ինքը, խաչն արան պահի, շատ լաւ է անում»: Երբ առ միմայ դմն է գմտիցի յձ նաւաջը տէրտէրը ջրիցը հանեց, թաշկինակը ձգեց: Սօսի կրծքին, տուեց զիրկն ու շարական ցանելով յետ դարձան դէպի եկեղեցին: Մինչև եկեղեցի մտնիլը երիտասարդներն իրանց հրացանները ճանապարհին արնաքորաքացրին: Գմմայոց գմմն նաջը տարան եկեղեցի: Սօսին կանգնեցրին սեղանի առջը, խաչը գրկին: Չերմեռանդ ժողովուրդն եկան համբու՛րեցին ու գնացին իրանց տները: Գմտից բամաթոյի զտուսոյցի ղցմամբ Ժամերգութիւնից յետոյ, տէրտէրները, տիրացուները, երիցփոխը և միքանի պատուաւոր մարդիկ գնացին Սօսնց տունը՝ հաց ուտելու: Երբ առ ձեզ յձ բոցմուսին զմա՛ր ամ միջայ սիյաց ձ ին գիցցն նմանա ղձի զմա՛ր աջ միքմի զրմա առ մտու 84. ՀԱՅԻ ԲԱՐԻԿԵՆԻԱՆՆ:

Մորանից երեսուն կամ քսանսուն տարի առաջ՝ բուն բարիկենդանի վերջին շաբաթը Աշտարակի փողոցներովն անց կենալ չէր լինիլ: Ամէն տեղ ուրախութիւն, ամէն տեղ սէր ու խնջոյք, ամէն բարձր կտուրի սեղան փռել — բաց անելը հասարակաց էր. էլ պատանի ու հասակաւոր չ'կար, էլ երիտասարդ ու միտուքաւոր չէիր ջոկիլ, բոլորը միասին երիտասարդացել, կայտառացել էին: Պապիս պէս պատուելի իշխանները կալերումը լախտի էին խաղում ու հաստ կտաւէ գոտ-

կից ուղորած լախտն այնպէս էին փրփրացնում, իրար մէջքի կպցնում, որ մէջքի կաշին վեր էր կենում: Տէրտէրն էլ վերարկուն ծալած մի կողմը դրած, կաբի ճլրփան փեշերը կակիկ հաւաքած՝ գօտիկը խրած, կայնպէս էր ծուլ-ծուլ լինում ճժի բոլորքովը՝ որ կ'ասես թէ սա իրան կեանքումը միշտ ըմբշամարտ է եղել օրմիայն: Լախտը որ մէջքախառն ուսադիւին հասնում էր, զգու՛մ էր որ այնպիսի բան իւր օրումը չի տեսել: Երբ ցեալ անոյց անցնա ծմն ցմն աղալ — «Իէհ, օրհնած, մի փոքր էլ կարգիս խնայեցէք, կամաց խփեցէք է», ասում էր մեր տէր-հայրն ու էլ լայտ թռչկոտում ճժի չորս կողմը, աշխատելով լախտը խլել բռնողէ ձեռքից: Երբ նոստմոս նմն ամ յոյժի յամառաս ղձ:

«Ոչինչ, տէրտէր ջան, այսօր արձակուրդ է բարիկենդան օրեր է, խելքներս կորել է», պատասխանում էին մեր իշխաններն ու իրանց խաղի հետ ընկնում: Երբ սմանքոյ Այսպիսի իրարանցում, այսպիսի գոռու-գոչում, թէ ուրիշ ժամանակ լինէր, ամէնքը կրկարծէին, թէ գիւղը կոխեցին, աւար տուին. մօտազայ գիւղերիցն անգամ գուցէ օգնութիւն կրգային, բայց հիմա ամբողջ Արագածոտնը գաւառն է այդպէս, ինչ պէտք է արած: Կան յարա յձ»

— Դէ հերիք, ջարդուեցինք ծեծուելով, լաւ ալիւր'աղցան եղանք, մի քիչ էլ վէզ խաղանք. ս'վ տարուի՛ մէկի տեղակ' երկու կաւ գինի բերի: Դեպոյն ծաղրայեքմա յարց

Սկսում էին այնուհետև մեր մազով ու միտուքով իշխանները վէզը ձեռների մէջ պարտեցնել և ճժի մէջ շարած ընկուզներին աչքել:

«Ս, Դ գիտի, երանի՛ էր այն օրը, երբ մենք երիտասարդ էինք, միտս է գալիս՝ ես էի ամենքից լաւ խաղացողը», պարծենում էին ամէն մէկը. «բանի տարի կրլինի վէզի «Իէհ՝ ձեռս չեմ առել. ի հարկէ որ երիտասարդները մեզ կրտանեն ու մեր կարասի ծեփը կրպոկուի. պահ, պահ, պահ»

ձեզ մարտդ՝ ինչ գինի ունի՞մ քաղցրութիւնից կծպծում է՝
կծպծում, պոօշներդ իրար կրկպչին։ չէ, եղբայր, ես պիտի
տարուիմ։ Թէ որ այսօր մեր ներքի այգու գինու համը չ'տես-
նեմ, ձեզ էլ չ'լմայցնեմ, ես կրմեռնիմ։ էլ որ օրի համար
եմ պահել։»

— Ծօ, դէ վէգդ գցում ես, գցի, էլ քանի խօսես ու քո
քացախի պէս գինին գովես։ Քո ջգրու ես պիտի տարուիմ, որ
մեր մեծ այգու գինու համը բերնու՞մք թողեմ. սրան տես է,
ես կըթողեմ որ դու պարծենաս. այս ըրպէիս տասը կարա-
սի ծեփ կըպոկեմ — մինը միւսիցը լաւ, ասում էր երկ-
րորդն ու վէգը ձգում, գիտութեամբ փափաքալիս։

«Ծօ, սատանայ Գէվոյ, ես չեմ տեսնում, որ դու գիտ-
մամբ ես փուստ գալիս. որ մեռնիս, համ ընկոյզները կը-
տանեմ, համ էլ մէկի տեղակ չորս կաւ գինի կըբերեմ. դե-
րեզմանս հօ չ'պիտի լցնեմ. Աստուած այնքան տուել է, փառք
Իրան, որ ճտահար է», ասում էր երրորդն ու վէգը շարտում։

— Ծօ դէ հերիք է, հերիք, միրուքներիցդ ամաչեցէք,
այն մանուկներից դոնէ քաշուեցէք. գնանք մենք էլ մի փոքր
կոկորդներս թաց անենք. Փարբու խանը հիմա կըգայ։

«Այ տղայ, մարգարէի որդի էիր. ահա Փարբու խանի
աղուէսը — համբաւաբերը գալիս է։»

Մէկ էլ այն տեսար, գլուխը երկար պոչաւոր թաղիքի
զդակ անցկացրած՝ ոչխարի զգզգուած մորթին՝ բուրդը դէպի
դուրս, մէջքին կապած՝ երեսն ալիւր քսած՝ մի ահագին կրա-
կախառնի ձեռքին սիւն տալով՝ մէկը եկաւ, խոր գլուխ
տուեց մեր իշխաններին։

«Չը, ինչ մարդ ես, ո՞վ ես, որ աշխարհի քամին է քեզ
պտըտել՝ մեր գիւղը գցել», հարցնում է մի ծերունի։

— Խնդիրս առէք՝ պատմեմ Աշտարակի հասարակու-
թեանը, որ մեր Փարբու տէրը, քաջերի քաջ Եղգեար խանը,
իւր նախարարներով ու իշխաններով, իւր մեծամեծներով ու

ստորադրեալներով՝ հինգհարիւր մարդու հետ գալիս է ձեր
սեղանը շէն անելու, մեր բարեկամութիւնը հաստատ պահե-
լու։ Նորա հրամանն է, որ ողջ գիւղը իշխաններով դուրս
գայ նորա առաջ։

«Մեր գլխի, մեր աչքի վերայ տեղ ունի ձեր խանը. մենք
վաղուց նորա համար օթեւան ենք պատրաստել տանուտէրի
վերնայարկի կտրին. սեղանը լիառատ, զաթայհայոււան հո-
ղի պէս. հազար մարդով էլ որ գայ, մեզանից ոչինչ չի պակ-
սիլ։ Տղէք, Փարբու աղուէսին մի պարգև բերէք,» հրօմայում
էր իշխաններից մինը։

Այս խօսքերն ասելուն պէս՝ մօտիկ տանից մի շարան
պլանի (չորացրած դեղձ) էին բերում և ձգում մեր պատգա-
մաբերի վիզը, մէջքին էլ միքանի լախտ կպցնելով՝ ճանա-
պարհ դնում։

«Էլ ինչ էք ուշանում, գնանք էլի, հիմա կըգայ մեր
Եղգեարը։»

Գնում էին այնուհետև մեր իշխանները և իրանց հա-
մար վաղուց փուռած սփուռի չորս կողմովը շարվում. դառ
«— Եղգեար էլ դրանց պոչիցը կպած էր. ուր երթալին, հետ-
ները տանում էին։

«Տանուտէր, դու ուտել-խմելու լետեից ես, էլ չես ասում
թէ Փարբու խանի ընծան ինչ պիտի լինի։»

— Դուք ուրախութիւն արէք, ես վաղուց պատրաստել
եմ։

«Եալլա», զուռում են փողոցներումը. «Եալլա», լսվում
է ամէն կողուններից։ Ամենայն տեղից դիմում են Փարբու
խանին, որ գիւղի մի կողմից երևացել էր արդէն։

— Այ, հայ, հայ, այս ինչ շատուր են. ամբողջ գիւղը
հետը բերում է տնաշէն Եղգեարը։ Միայն մեր տանուտէրը,
իշխաններն ու տէրտէրը յառաջ չեն գնալ, ինքը խանը պէտք
է գայ և նորանց սեղանի վերայ գտնի։

Ուռած-ուռած բազմած է մեր Փարբեցի եղբայրը իշխ վերայ՝ պոչը ձեռքին բռնած՝ երեսը դէպի յետ՝ մի երկար ճիւղոտ էլ միւս ձեռին իբրև ծիաքարը դնչին դէմ արած. նա գլխին դրած ունի մի զգզգած պարսից խանի երկար գդակ՝ վերան հին փալասներ փաթաթած. երեսին քսած է աթարով վառուող տան առաստաղի մուր. պարանոցին ձրգած է զանազան ոսկրների կտորներից կազմած մի շարան. հագած ունի նա մի պատառոտուն, ծլանքները հազար տեղից քաշ ընկած արխալուխ. նորա կուրծքը բաց է և նոյնպէս մրով սևացրած. կողքիցն էլ մի երկար փայտի թուր կախած: Երկու երիտասարդ՝ նոյնպէս այլանդակ հագնուած, քաշում են իշի սանձը. երկուսն էլ յետևիցը մի մի մեծ՝ ծայրերը սրած, գաւազանով բզում են իշին. դափ ու զուռնէն ածելով՝ գնում է այդ հանդէսը դէպի տանուտէրի կողմը, իսկ խուռն ամբոխը շարունակ «եալլա» է կանչում:

Եւ ահա խանն իշի վերայ նստած՝ մտաւ տանուտէրի բակը: Ազաղակը սաստկանում է: Առավարչի հրամանով խանի մարդիկը մի բոսէում բարձրացնում են ուսների վերայ խանին և տանում կտուրը: Այդ միջոցին կտրին նստողներն առատ ալիւր են թափում բարձրացողների գլխին: Ծիծաղը, խնդումը, ուրախութիւնն ընդհանրանում է:

«Գլուխ, գլուխ տուէք, Աշտարակի իշխաններ, մեր ողորմած խանին», կարգադրում է ընդհանուր կառավարիչը:

Վեր են կենում բոլորը սեղանի վրայիցը և իրանց տեղը կանգնած՝ խանարհուլթեամբ գլուխ իջեցնում: Վայ նորան, ով գլուխը մի փոքր ուշ կրկնացնի. աչքով է անում խանն իւր կառավարչին և բարակ ճիւղոտը կայչում է այդ յանդուզն մարդուն:

Հրապարակ քաշեցէք տանուտէրին և ոտները փալախայի մէջ գրէք, հրամայում է խանը: Տասը-քսան այլանդակ հագնուած երիտասարդներ մօտե-

նում են տանուտէրին, պառկացնում և ոտները փալախայի մէջ ոլորում:

— Հարցրու դրան, հրամայում է խանը իւր նազիրին, դա քանի գլխանի էր, որ մեր հրամանը չ'կատարեց, մեզ բանի տեղ չ'դրեց, մեր առաջը չ'եկաւ:

«Թողութիւն կ'անես, խանն ապրած կենայ, խնդրում է տանուտէրը պառկած տեղիցը. ես քո մեծութեան համար պատրաստութիւն էի տեսնում այստեղ իմ իշխաններով. տեսնում ես՝ հրամանոցը համար սուփրէն բացարած է, վարդի նեկտարը գաւաթի մէջ լեքը պատրաստ դրած, որսահաւը ձողու ծայրին կախ արած՝ որ հրամայես թէ չէ, խորովենք՝ անուշ անես. քո ընծադ էլ, լաւ նայիր, ոտները կապած գառը այստեղ պատրաստ, երբ որ ուզես՝ փլաւի գլխին առաջդ կրբերենք:»

«Կեցցես, կեցցես, տանուտէր. տղէք, բաց թողէք զուրան:»

Առնում է իսկոյն մեր տանուտէրը գաւաթով լեքը քաջախը և խոնարհութեամբ մատուցանում խանին:

Շատ լաւ էլ գիտէ բարձրապատիւ խանը՝ որ նեկտար կոչուածը ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ թունդ քացախ, բայց ոչինչ դէմք չ'ցոյց տալով՝ առնում է ձեռքը և մօտեցնում բերանին: — «Օ՛խ, ինչ լաւ է շինած, սիրտս հովացաւ. շատ ծաբաւ էի:»

— Այ տղայ, հորսը մօտ բերէք, հրամայում է տանուտէրը:

Վերցնում են ջահէլները ձողու ծայրին կախած՝ սպանած աղաւը և յառաջ բերում:

«Ծանալ, հրամայում է խանը, վերկալ այս կաքաւրերը որ մեր երկերը կ'երթանք, փլաւի գլխին տապակած առաջս կրբերես:»

«Այստեղ բերէք գառը», տնօրինում է տանուտէրը:

Մտն են բերում ոտները կապած՝ տեփուրի մէջ դրած մի սև կատու, համեցէք անում խանին:

Այն անպիտաններ, ձեր դառը կատու դառաւ. շուտ, շուտ կապոտեցէք Աշտարակի բոլոր իշխաններին. բանտի մէջ պիտի փթացնեմ, մինչև որ խելքները գլուխը գայ, նորից կատուն ոչխար շինեն, հրամայում է խանը: Բայց նորա այս հրամանը էլ չի կատարվում, որովհետև խելոյն միւս կողմից ջառաջ է բերվում մի մեծ և պարարտ որձ ոչխար և գիւղի կողմից ընծայվում է խանին: Այնուհետև մասնաւոր անձանց կողմից էլ զանազան ընծաներ ստանալուց և ամեն ընծայ բերողին իւր առաջը չոքացնելուց և զանազան խեղկատակութիւններ անելուց յետոյ՝ խանը կամենում է հեռանալ:

«Շատ շնորհակալ եմ Աշտարակ գիւղի մեծ և փոքրից իրանց պատիւն իմ աչքի, իմ գլխի վերայ, այժմ մնացէք բարով,» ասում է խանը և կամենում է հեռանալ իւր հանգիստականներով: Բայց ինչպէս կարելի է Մինչև հիմա արածները կատակ էին, հիմա սկսվում է ուղիղ հիւրասիրութիւնը: Խանի հետ եկողները բոլորը պիտի վայելեն աշտարակոց անղանիցը և պիտի խմեն՝ երկու գիւղին միաբանութիւն և յարատեւութիւն ցանկանալով և ապա միւսնոյն կերպով «եալլա» կանչելով՝ ճանապարհ ընկնեն դէպի մի ուրիշ մերձակայ գիւղ:

85. Բ Ե Ռ Ա Ն Փ Ա Կ Է Ք.

Բուն բարիկենդանի կիւրակէ երեկոյին աշտարակցիք վերջ գրին երկու շաբաթուան գոթութիւններին. ամէնքը միմեանց բարի գիշեր ասելով՝ ուրախ դատիկ ցանկանալով՝ իւրաքանչիւրը մտաւ իրանց յարկի տակը՝ իրանց ընտանեաց հետ մեծ պասին դիմաւորելու:

Գիւղումը լուութիւնը տիրեց, կերուխումը վերջացաւ.

բոլորովին մի հասարակ երեկոյի նմանութիւն առաւ օրը. կարծես թէ այս գիւղի մէջ երկու շաբաթ շարունակ ոչինչ արտաքոյ կարգի բան չէր պատահել: Այս արտաքուստ էր. մտիւր ամէն մարդի տունը և բոլորովին ուրիշ տեսարան կրտեսնես:

Տան նախանդամը կամ ծերունին՝ շուրջ առած իւր բոլոր գերդաստանը, շարուել են աստուծոյ տակը՝ քիչ քիչ անելու:

Այստեղ ահա նահապետական սուրբ աւանդութիւնը պարզ փայլում է. տան նահապետն իւր լիազօր իրաւունքի մէջն է. ամէնքը նորա աչքին են նայում, նրանից ակնածում: Իսկ մեր պապը՝ քաղցրութիւնն ու սէրը երեսին՝ չէ թէ այս անցեալ երկու շաբաթուան նման աղաղակներով ու հարայ-հրոցներով է դիմաւորում պասին, քաւ լիցի. նա հա-հարայ-հրոցներով է դիմաւորում պասին, քաւ լիցի. նա համեստ և զուարճալի բարոյական առականերով՝ լիսուն օրուայ հիւր եկող մեծ պասի վերայ խօսելով, բարիկենդանի ուրախութիւնները գոթութիւն համարելով՝ գովում է պասը:

Մեր ծերունին սրտանց ուրախ է. նա ոչ մի օր իւր չորս կողմն այսպէս հաւաքուած չի տեսել իւր ընտանիքը և մերձակները. այսօր նա միայն իւր փոքրիկ գերդաստանի հետ չի սեղան նստել. նա բազմել է այն սեղանի գլխին, որի չորս կողմը իւր մերձակը ազգականներն են շարուած:

Բաժանուած փոքր եղբայրներ, հօրեղբօր որդիք, ամուսնացած աղջիկներ իրանց ամուսինների և զաւակների հետ, բոլորը հաւաքվում են իրանց ազգապետ ծերունու մօտ՝ նորա օրհնութիւնն առնելու, նորա հետ միասին բերան-փակէք անելու:

Ծերունու տանը ոչինչ նոր պատրաստութիւն չի տեսնուելու, ամէն եկող գերդաստան իւր հետ բերում է բարիկենդանից մնացած ուտելիքները և մի կաւ գինի ու խաւունում նորանց տան եղածի հետ: Այս երեկոյ վառարան չ'պի-

տի վառուի, պապոնց վառարանից միայն ծուխ պիտի բարձրանայ, այն էլ բերան-փակէքի ձուածեղն անելու համար:

«Աղջկերք, տղերք, հէնց որ կ'երթաք պապոնց, ամէնքդ էլ պապի ձեռք պաչեցէք ու ասացէք. «Շնորհաւոր բարիկենդան:»

Ինչ ուրախութեամբ սերնդի նահապետը զրկում է իւր սիրելիներին և աչքերը դէպի երկինք բարձրացնելով՝ օրհնում վերին նախախնամութիւնը և աղօթում, որ արժանացնի իրան նորանց մի բուռն հոգին:

— Պապի ջան, մի առակ ասէս:

— Իէ թող թուշիցդ պաչեմ:

Երեխան թուշը դէմ արեց. պապը մկան ու կատուի առակը պատմեց:

— «Պապի ջան, ինձ համար էլ ասս:»

— Իեռ կաց. այս մէկը Գրիգորիս համար եմ ասում:

— Պապի ջան, բն ինձ համար:

— Իեռ այս լսիր, աղուէսի ու հաւերի առակն էլ քեզ համար եմ պատրաստել:

— Պապի ջան, բն ինձ համար. ազատ բարձրանում է մի երեք-չորս տարեկան մանուկ—մեծ աղջկայ տղան—պապի ծնկանը նստում ու մօրուսի թելերի հետ խաղում:

Յանկարծ պապը բերանը մօտեցնում է նորան և ատամներով բռնում սիրուն աղալի փափլիկ կուռը:—Ամէնքը ծիծաղում և ուրախանում են:

«Իմ կուռն էլ, իմ կուռն էլ, պապի ջան, իմ կուռն էլ կծիր:»

— Չէ, քո կուռը պահիր, ոչխարներ պիտի շինեմ կռանդ վերայ:

Էլի երեխաների կշիտցը տունը բռնում է:

Մեծերն էլ կամաց-կամաց մասնակից են լինում այս անմեղ գուլարձութիւններին:

Բաւակտն միջոց անցկացաւ և առակը մոռացուեցաւ:

— Վայ, առակը կիսատ մնաց, աղուէսը կըխռովի:

«Հն, հն, պապի ջան, առակն ասա, առակը:

— Որտեղ մնաց, մտիցս ընկաւ:

«Ը—ը—ը, վայ, մոռացանք:»

— Դէ, մտքամոռորներ, ասենք ես եմ ալիւորել, դուք ինչի պիտի մոռանայիք. ամօթ քեզ, Մկրտիչ, այս քո առակն էր՝ ով մոռանար, դու չ'պիտի մոռանայիր. պիտի մտքումդ պահէիր:

«Էլ լետ գլխիցը՝ պապի ջան, էլ լետ գլխիցը:

— Գլուխն էլ մտքիցս թռաւ. մինչև որ հերթով մի մի համբոյր չ'տաք, միտս չի գալ. ով շուտ թուշը դէմ կ'անի, նորա համար կ'ասեմ:

Միմեանց յետ մղելով՝ երեխայքն ուրախ-ուրախ պապի գիրկը և ուսերը հեծան և աշխատում էին երեսները շուտ մօտեցնել նորա բերանին:

— Էլ չեմ ասում, համբուրելուց յետոյ հրաժարվում էր պապը. սոված փորս վեց-վեց է անում. դէ գնացէք տատին ասացէք, թող հացը քաշի՝ միքիչ փորներս լցնենք, հացից յետոյ շատ բան ունիմ պատմելու:

«Չէ, չէ, խաբում ես, այսօր բարիկենդան էր. ամբողջ օրը կերել ես. մենք սոված չենք. այ ջէբումս գաթի կտոր ունիմ, ախորժակ չկայ, որ ուտեմ. կամենաս քեզ տամ:»

— Չէ, ես հաց ուտել եմ ուզում. կիրակուրները կըմընան, վաղը դէն կածենք, շներին կըտանք:

«Տատի ջան, դէ դու էլ շուտ արան, նոր կերակուր հօ չես եփելու, էլ ինչ ես ուշացնում, փոքրիկ շրթունքներն ուռեցնելով՝ քաշքշում են տանտիկնոջ փեշերը մեր գառնուկները. պապը քաղցած է. ինչ անկուշտն է. բոլոր բարիկենդանին շարունակ ուտում է ու դեռ ասում է, թէ փորիս մի կողմը դատարկ է:»

— Ել քունջ ու պուճախ մի ընկնէք, ինչ ունիք չ'ու-
նիք, բերէք, մէջտեղը լցրէք ու դուք էլ նստոտեցէք. այս
երեկոյ մի հալալ հաց ուտենք, բերան-փակէք անենք՝ էլ ո՛վ
կենդան, ո՛վ մեռած մինչև միւս տարի», հրամայեց պապը
ու ամէնքը միասին շարուեցան:

— Ա՛յ պառաւ, դու այնպէս նստիր, որ կէս երեսդ մեր
կողմը լինի, կէսը՝ հարսների. դու երկու ախոռանի ես», կա-
տակ անելով ասում էր պապը իւր կնոջը:

Տղամարդկանց քամակին շարվում են հարս ու աղջիկ
և երեսները միւս կողմը դարձրած՝ քամակները դէպի տղա-
մարդիկը, ընթրում են:

— Ա՛յ կնիկ, այսքան քանը որ մեր առաջն էս լցրել է
այդ ջահէլ-ջհուլին թնչ է մնացել, հոգում էր պապը:

— Ծօ, ճար կտրածի մարդ, այստեղ այնքան է թափած,
որ մի շարաթ էլ բարիկենդան լինէր՝ չէր հատնիլ. մի տես
քանի տնւոր ենք. ամէն տանից էլ եկել է մի ասող լինի՝
այսքանը բերում էիք՝ թէ ինչ:

Սեղանի վերայ ևս կարճ-կարճ ծիծաղաշարժ ասացուած-
ներ են լինում:

— Դուք էլ հօ փոքրիկ հարսներ չէք, լանդիմանում է
պապը տղամարդկանցը, մենակ ես հօ չ'պէտք է խօսեմ. ինչ
էք բերաններդ հոգով առեք, երեւի մի մի բան էլ դուք կ'ի-
մանաք, ասացէք էլի. ուրախ եմ լինելու ձեր հարսնանում է. պապը
հրաման տուեց. ամէնքն ինչ սրախօտութիւն գիտեն՝ գործ
են դնում:

Հարսներն էլ վառ-փառ ծիծաղում են:

— «Դէհ, ո՛վ խաղ գիտէ, չ'պահէ:

Ամէն մարդ իւր շնորհքը բանացնում է:

— Դէ, ա՛յ կնիկ, վերկաց, վառարանը վառիր, ղրբերանը

փակէքի ձուածեղն արն, հացը վեր քաղենք, երեխայը մի փոքր
ուրախութիւն անեն:

Տանտիկիներ մէջտեղ բերեց մի հաստ ձուածեղ: Ամէն
մարդ մի մի պտտառ վերցրեց, բերանը դրեց. ծծի երեխա-
ների պռօշներին էլ որդեսէր մայրերը քսեցին և պապը մի
երկար օրհնութիւն ու քարոզ սկսեց:

«Տարուան մէջը շատ ուրախ օրեր են գալիս, գնում»
ասաց պապը՝ մի թաս գինի ձեռքին բռնած, «գատիկ, ջրօրհ-
նէք, հինգ նաւակատիք, ես ինչ գիտեմ, սր մինն ասեմ,
մենք այդ օրերին էլ ուրախանում ենք. բայց ձմեռուայ տը-
նային գործերի թէթև ժամանակամիջոցին մեր պապերը
սահմանել են բարիկենդանը, որ ամէն աշխատանք թողնենք,
ուրախութեան հետ լինինք: Ի՛նչ գժութիւններ արինք, ինչ
կերանք, ինչ խմեցինք, վերջացաւ պրծաւ. իստու օր մեծ
պատ է գալիս, ինչքան որ պարսպ օրեր ենք անցկացրել,
այս եօթը շարաթուան մէջ պէտք է փոխարէնը հանենք:
Վաղը միւս օրը աշխատանքի օրերը դուրս կրգան. պէտք
է ամէն մարդ իւր Աստծու անունը տալ, գլուխը քաշ իւր
աշխատանքին կենայ, որ Աստուած էլ նորա ճակատի բըր-
տինքն օրհնի, նորա վար ու ցանքին, նորա անդ ու անդաս-
տանին, նորա այգիներին լիութիւն, առատութիւն տալ: Այս
երեկոյ ձուով բերաններս փակեցինք, մինչև գատիկ շարաթ
երեկոյ ո՛վ ապրի՝ թող տեսնի, կարմիր ձուով բերան-բացէ՛ ա-
նենք: Աստուած այսպիսի ուրախ սրտով, ցամաք աչքով գատ-
կին արժանացնի ամէն հայ-քրիստոնէի, նորանց բախտիցն էլ
ձեզ, իմ որդիք, ձեր զաւակներով, ձեր ընտանիքով: Մտնե-
կէք, զաւակներս, ամէնքիդ էլ համբուրեմ: Բարով դուք էլ
իմ աստուած զառնաք, շատ-շատ տարիներ այսպէս, ուրախ
սեղան բաց անէք, փեսաների, թոռաների, ծուռաների տէր դա-
նաք, ձեր զաւակների կարմիրը կապէք: Ա՛յ հարսներ, այ աղ-
ջիկներ, շատ ապրիք, հնազանդ լինիք, դուք էլ պառաւիք»

ու ձեր տառի պէս որդով, թողնով Հացի նստէք. բարով սև
օրեր չ'տեսնէք. ձեր սև օրերն այսօրուան պէս լինին: Ինչ
ու իմ պառաւելն էլ ձեր ձեռովը հողը դնէք, սրդիք, ձեր մի
բուռը հողին արժանանանք: Երկնային թագաւորիցն էլ
խնդրել եմ անարժան բերանովս, որ մեզ իւր արքայութեանն
արժանացնի. ամէն:»

Անխտիր ամէնքը վերկացան, պապի ու տառի ձեռքը
համբուրեցին. սորանք էլ նոցա երեսները պաչեցին և սեղա-
նը հաւաքուեցաւ:

86. Մեծ ՊԱՍԻ ԵՐԿՈՒՇՎԻՐԻՆ.

Մեծ պատի երկուշաբթի առաւօտը՝ շուսաբացին, ամէն
պառաւ տանտիկին տեղիցը շուտ կը վերկենայ, տան միւս
անդամներին կը զարթնացնի, տղամարդկանցը ժամ կ'ու-
ղարկի, կնիկարմատներին էլ կը հրամայի պղնձկարգը ցած
բերել, պատահան կ'անի, ուտիսի հոտը միջից կը կտրի ու
խտակ-խտակ լուացած՝ տեղերը կը շարի:

— Աղջիկներ, մի սոխ ու եօթը փետուր բերէք, կը հը-
րամայէ տանտիկինը, և սոխի վերայ եօթը փետուր կարգով
կը շարէ սալի անիւի ճաղերի նման ու իւր ձեռքովը կը-
տանի՝ տան երթկից կը կախէ:

Եօթը փետուրը պատի եօթը շաբաթն է. ամէն կիւրակէ
մի մի փետուր պիտի քաշեն սոխի վերայից, վերջին փետուրն
էլ ծաղկազարդին կը հանեն և դա նշան է, որ պատը վեր-
ջին է հասել, զատկի հոտը փչում է, կարծիր ձուռն ներկելու
օրերն եկել են:

— Եւ մատաղ, աչքներդ երթկին գցեցէք, ասում է տան-
տիկինը սոխը կախելուց յետոյ. շնորհաւոր մեծ պաս, բարով
զատիկ հասնենք, ուրախ սրտով, ցամաք աչքով. պապին շը-
նորհաւորեցէք, տեսէք՝ թե աւորուած ոտները կախ արեց մեր

երթկով, ծանր ծանր նստեց. բարով պապի փետուրներն էլ
պոկելով՝ տկլորացնենք, կեանքը լորի պոչ շինենք *) յետ ա-
ծենք — քշենք, գնայ քարափների տակին թագկենայ:

Մեծ պատի երկուշաբթին հայ գիւղացու համար շատ
մեծ և նշանաւոր օր է. նոքա զատկից պակաս ուրախութեամբ
չեն դիմաւորում մեծ պասին. նոքա այսօր պապ-շնորհա-պրե-
ուսին:

Սուրբաւոտեան՝ ժամումը «լուացարուք սրբեցարուքը» լը-
սելուց յետոյ, ամէնքը տնտուռն կ'ընկնեն և միմեանց համ-
բոյրներ տալով՝ կը շնորհաւորեն մեծ պասը:

Նորափեսաներն էլ, որոնք այս ձմեռ պսակուել են, այ-
սօր շատ մեծ գործի վերայ են: Սորանցից մինը՝ Մաթուսէնց
Սահակը այսօր իւր խաչեղբօրն ու փեսեղբօրն առած, իւր
նորափեսայութեան հանդերձը հագած, մի կաւ գինի և մի
ափսէով չոր միրգ փեսեղբօր ձեռքը տուած, գնաց իւր անե-
րանց տուն՝ նորանց պասը շնորհաւորելու:

Մաթուսէնց տանն այսօր մեծ հրաւերք է, նորահարսի
համար պէտք է այսօր պատուան բաժինը գար իւր մօր ու
բոլոր բարեկամների տներիցը, այսօր նորահարսը պիտի հա-
ւաքէր իւր բոլոր ընկերուհիներին և նրանց հետ պաս բռնէր:

Աներոջ ձեռքն ու զոքանչի կուրծքը համբուրելուց յե-
տոյ, մեր նորափեսայ Սահակը իւր ընկերներով նստեց Կո-
վերևի կողմը:

— Այ կնիկ, էլ մի լետացնիր, երեք ժամ մի ծոծու-
ցնիր, տնօրինեց Սահակի աները. ես գիտեմ՝ այսօր խեղճ փե-
սայիս քաշ պիտի տաս քո բարեկամների դռներին. այնքան
ազգ ու ընտանիք ունի, որ Մողնի գիւղի նախընթաց շատ են.
մինչև երեկոյ հաղիւ կը պրծնեն խեղճ տղայքս. բեր սրանց
պարգևը:

*) Ծան. կարճացնենք՝ ինչպէս որ լորի պոչը կարճ է. 11

Սահակի գոքանչը բերեց մի գոյգ խորասանու նախշուն գուլպայ, դրեց պատուաւոր հիւրերի առաջը՝ իսկ փեսային՝ բացի գուլպան, մի բաղդազի աղուխ էլ վեզը փաթաթեց և թուշը համբուրեց:

— Դէ հրամայիր, խնամի, խօսեցաւ փեսեղբայրը. տեսնենք քանի տուն ենք պաս-շնորհաւորէք գնալու. այսօր մենք քո ստրուկներն ենք, ժայռից էլ որ վայր գցես՝ լսելու ենք:

— Բարով դու էլ այսօրին արժանանաս, զաւակս, օրհնեց նորան Սահակի գոքանչը, և սկսեց մէկմէկ համարել իւր մերձաւոր բարեկամների տները: «Զեզ մատաղ, չ՛մոռանաք, աւելացրեց նա, թէ չէ էլ մեր ազգականների ձեռքիցը պըրծնիլ չեմ. կ'ասեն Շողակաթը արժան չ'տեսաւ իւր փեսին մեր տունն ուղարկելու:

— Գու միամիտ կ'աց, խնամի ջան, մենք ամենքի տունն էլ կ'այցելենք, ասաց փեսեղբայրը և միւսների հետ դուրս եկաւ գնաց խնամոնց բոլոր բարեկամների պատը շնորհաւորելու:

87. ՅԻՄԱՐ-ԻՄԱՍՏՈՒՆԻՔ.

Այսօր, որ աւագ երեքշաբթի է, մեր զիւղի որ փողոցովն անց ես կենում, կնանիքը մի մի փայտէ խնոցի ուսներին դրած, փողոցէ փողոց են ընկել, բան ու գործը այսօր է մտքներն ընկել, ամեն կողմից խնոցի հարելու ձայն է գալիս. ամբողջ մեծ պասին, թէկուզ երբ ասես հարած լինին, բաց վերջին հարը այսօր պէտք է տան, թէ չէ վաղը՝ որ չիք-չորեքշաբթին վրայովն անց կենալ, կարագը կըչքուի, թան կըկտրուի. այսօր պիտի հարեն, որ աւագ հինգշաբթի օրուան համար նոր կարագ վեր առնեն, որ ժամհարը հաւաքելիս՝ իրանք էլ տան, որ իրանց կովերը կաթնալի, խինալի լինին, եթէ ոչ պտուղը կըքոռանայ: Այսօր մինչև

երեկոյ խնոցաբանի են: Իրիկնապահին՝ որ խնոցուց պըծան, նոր կ'սկսեն կերակուրն եփել, անուշ անել. լետոյ վեր կըկենան, նոր շորերը կըբերեն, կըհագնեն, կընստեն քուրսու տակին: Հէնց որ զանգակի թելը զնգացրին, կարմիր ծուղէքը կըքաշեն ոտներն ու դէպի ժամը:

Ժամի ժամանակ Սօսն էլ հագաւ շորերը և գնաց ուսումնարան՝ Գարեգին վարժապետի մօտ, և տեսաւ որ նա էլ յիմար-իմաստունի թղթերը գրոտել էր տասը հատ՝ հինգի վերայ իմաստուն, հիգի վերայ յիմար: Ժամը որ տուին, Գարեգինը աշակերտներին առաւ գնաց ժամ: Հէնց որ վերջին աւետարանն սկսեցին կարդալ, վարժապետը տաօր երեխանց շապիք հագցրած՝ տարաւ աւետարանի տակին կանգնացրեց և ամենի ձեռը մի մի մոմ տուեց: Հէնց որ քահանան հասաւ այն տեղը, որ ասում է. «Յայնժամ նմանեսցի արքայութիւնն երկնից տասն կուսանաց», թղթերը բերեց և բաժանեց մանուկներին: Իսկ երբ որ կարդաց. «հինգն ի նոցանէ յիմարք էին և հինգն իմաստունք», բաց արեց մանուկների թղթերը և որը իմաստուն էր ընկել, այնտեղ թողեց կանգնած մինչև աւետարանի աւարտը, իսկ որը յիմար էր, կռնիցը բռնեց՝ հեռացրեց:

88. ՉԻՔ-ՉՈՐԵՔԵՍԵՒԹԻ.

Չորեքշաբթի զիշերը՝ լոյս աւագ հինգշաբթի, դեռ Ադամայ մուլթը չէր կոխել, Սօսի մայրը ճրագը վառեց, Սօսին անուշ քնիցը վեր կացրեց. «Վերկաց, ասաց, ա՛ւ կացինդ, անխօս գնա՛ մեր պահուսնի խնձորենու, մեղրակենի տկլոր ծիւրանենու, և մեծ մալաչի տանձենու արմատին երեք անգամ կացնով տո՛ւր: Այսօր աւագ հինգշաբթի է, ասա՛ պտուղ ես տալիս, տո՛ւր, թէ չէ, կտրոււմ եմ: Ահա տասը տարի է, երեքին էլ, չգիտեմ աչք է գիպել, թէ ինչիցն է, մի հատ պտուղ

չեն տալիս. ոգորմած հօգի հայրդ ձեզ պէս աշխատաւոր էր
 ան, անխօս ամէն սարի այսօր վեր կրկենար՝ կ'երթար, ծառ
 չէր թողալ, կրտար կացնով: Քանի լուսահոգին կենդանի էր.
 ամէն բարութիւններս էլ կար. ինքը մեռաւ, եղած չ'եղածն
 էլ հետը տարաւ»: Սօսը անխօս վերկացաւ, առաւ իւր ծայրը
 պողպատած (քոբած) կացինը, կայեց երախակալը փղոս-
 կրեալ դաշոյնը և մտքումը մի երկու անգամ Աստու ա-
 նունը տուեց ու ճէգբացին, ոչ խէր արած ոչ շառ, ես-
 փունջին վրան գցեց ու գնաց հասաւ այգին: Ամենափոքրիկ
 տնկից սկսած մինչև ամենամեծ ընկուզենին՝ ամենին երեք-
 երեք անգամ զարկեց և ասաց. «Բար էս տալիս, տուր, թէ
 չէ՛ կտրում եմ»: Յետոյ միտքն ընկաւ, որ այսօր եթէ վայրենի
 դաղձը (անանուխը) ճմբով հանես և շուռտուած—արմատ-
 ները գէպի վեր տնկես, կրփոխուի՝ ուճան կրգաւնայ:
 Այս պատճառով էլ գնաց միքանի ճուճքը կտրեց դաղձալի
 տեղերիցը, բերեց միքանի տեղերում շուռտուած տնկեց,
 որ ուճան դաւնայ: Երբ որ տեսաւ թէ փոքր է մնացել, որ
 առաւօտուալ ժամը տան, այն է՝ ճէգձէգոտում է, յետ դար-
 ձաւ տուն:

89. Ո Ի Թ Ի-Ո Ի Բ Ե Ա Թ.

Ութի-ուբաթ գիշերը՝ աքլարականչից առաջ, դարբին-
 ներն անխօս եկան իրանց դուքանները բաց արին, գնդանե-
 չին երեք անգամ մըճեցին, որ Արտաւազդի շղթան հաստա-
 նայ և նա չ'կարողանայ դուրս գալ, աշխարհը քանդել՝
 տակնուվրայ անել: Զնդանին խփելուց յետոյ, նոյնպէս
 անխօս, ինչպէս եկել էին, դուները փակեցին ու գնացին
 ժամ՝ կտակը լսելու: Այդ գիշեր՝ Քրիստոսի թաղման առի-
 թով, պէտք է սուգ անէին և կտակը կարգալին եկեղեցում:
 Բայց մենք տեսնենք թէ ով էր Արտաւազդը, որի շղթաները
 հաստացնում էին դարբինները:

Արտաւազդը Արտաշէս թագաւորի որդին էր: Արտաշէսը
 Հայոց հզօր թագաւորներից մինն էր: Ժողովուրդը Աստու
 շափ սիրում և պատւում էր նորան: Երբ որ Արտաշէսը մե-
 ռաւ, ժողովրդից շատերը յօժարակամ նահապետեցին իրանց,
 որ այդպիսի թագաւորից յետոյ էլ կեանք չ'տեսնեն: Թագաւ-
 րի աւագ որդուն շատ էլ դուր չ'եկաւ ժողովրդի ցոյց տուած
 այդ անսահման սէրը. նա նախանձեցաւ հօր փառքին: Թաղ-
 ման հանդէսը կատարելիս՝ նա կանչեց հօր քամակից. «Երբ
 որ դու գնացիր, բոլոր աշխարհը քեզ հետ տարար. արդ՝ ես
 աւերակների վերայ ինչպէս թագաւորեմ»: Բարկացաւ հան-
 դուցեալը. նորա ուրուականը գլուխը շարժեց և վրէժխընդ-
 րութեամբ անիճեց Արտաւազդին. «Որովհետև դու նախան-
 ձեցիր քո հօր փառքին, ապա երբ որ դու ազատ Մասիսն
 ի վեր որս անելու կ'երթաս, թող բռնեն քեզ քաջերը և
 տանեն Մասիս սարի անդունդները. այնտեղ մնաս միշտ և
 լոյս չ'տեսնես»:

Արտաւազդը քաջ և կատաղաբարոյ երիտասարդ էր. նա-
 խանձն էր, որ նորան կուրացրեց և ոչ թէ փոքրօգութիւ-
 նը: Նորա քաջութիւնից երկիւզ կրելով՝ ասում են, վիշապ-
 ները նորան կախարդել էին: Հօր մահից միքանի տարի յե-
 տոյ մի օր Արտաւազդը որս անելու գնաց Մասիսի ստո-
 բոտները: Վարազների յետևից արշաւելիս նա ընկաւ
 խոր խորխորատի մէջ իւր երիվարով և հաւատարիմ շնե-
 րով: Նորա անակնկալ կորուստն այնպէս մեկնեցին, իբր թէ
 հօր անէծքը կատարուեցաւ, իբր թէ Մասիսի քաջերը
 հասան, բռնեցին և երկաթէ շղթաներով կապկպելով՝ մի
 այրի մէջ փակեցին: Նորա երկու հաւատարիմ շները մինչև
 այսօր էլ կոծում են նորա ոտների շղթաները, որ նորան
 ազատեն: Զայրացած արքայազնը, հէնց որ ազատուի, մի ալըն-
 թարթում պիտի կործանէ աշխարհը: Բայց ինչքան որ աշ-
 խատում են հաւատարիմ կենդանիները, այնուամենայնիւ

նոցա տէրը չի ազատվում, որովհետև աւագ ուրբաթ գիշերը, երբ մի փոքր է մնացած լինում, որ երկաթը կտրուի, դարբինները երեք անգամ զարկում են սալին և այն ընդհանրապես տալազգի ոտների շղթաներն իրանց առաջուկն հաստութիւնն են ստանում:

Այսքան ուժ ունի ահա հօր անէծքը որքա՛ն ապագայի վերայ:

90. Գ Ր Ը Ն Դ Ե Զ.

Հայաստանի հին սովորութիւններից մինն է և դրընդէզը, որ առաջ հայ գիւղերում կատարվում էր մեծ հանգիստով, իսկ այժմ տարէցտարի կորցնում է իւր նշանակութիւնը: Գրընդէզի հանդէսը կատարում են մեծ պասի վերջին շաբաթը՝ Տեառնընդառաջի տօնին: Այդ օրը ժամը դուրսն են ասում: Եկեղեցու բակումը մի ահագին դրընդէզ է շինած, որ համարեա՛ մի խոտի դէզի չափ է. բոլոր նորափեսայքը շարուած են նորա չորս կողմը, ձեռներին մի մի մօմ բռնած: Երբ «Քրիստոս փառաց թագաւորն» երգում են, տէրտէրն առաջինը մօտենում է դրընդէզին և վառում: մօտենում են նորա հետ և բոլոր փեսաներն ու խոտը վառում: Հուրը բորբոքվում է և ժամաւորների ջերմեռանդութիւնը կրկնապատկվում:

Ժամերգութիւնից յետոյ՝ նորափեսայքը նոյն մօմերը ձեռներին, առանց հանգցնելու, իրանց խաչեղբօր ու փեսեղբօր հետ գալիս բարձրանում են իրանց կտուրները և երեք ծունր կրկնելուց ու իրանց մտքումը որեւիցէ մի ուխտադրութիւն անելուց յետոյ, վառում են իրանց դրընդէզները:

Նորահարսներին առաջուց չարսաւաւորած՝ կանգնեցնում են կտրին. դրընդէզը կայցնելուն պէս՝ ամէն նորափեսայ բռնում է իւր սիրելի հարսի կուռը և երեք անգամ

վառուած կրակի գլխովը պտոյտ է գալիս: Այդ քառասունչորս չ'լինելու համար է:

Մանր երեխայքն էլ, որոնք կտրները լցուած, ատամները սրած՝ փոխինձ ուտելու էին սպասում, անվախ թռչկոտում են բոցավառ կրակի գլխովը:

Մի հիանալի տեսարան է ներկայացնում գիւղն այդ երեկոյ մօտիկ հանգիստականներին. երկինքը շառագունում է. լոյսը մինչև հորիզոնն է խփում և խառնուելով երեկոյեան վերջալուսի հետ՝ կարմիր ծիրանի գոյն է տալիս առաջգ ձգուող պատկերին: Միևնոյն բանը հեռուից դիտողին բոլորովին այլ կերպ է երևում. բոլոր գիւղը կարծես հրդեհի մէջ է. տանիքներից բարձրացող ծուխերը խառնվում են միմեանց հետ և բոցի հրեղէն լեզուներն օձի պէս դուրս են ձգվում նոցա միջից: Ի հարկէ այս երկիւղը միքանի ընդէ է տեսում: Չոր խոտը մի ընդէ մէջ բոցի կերակուր է դառնում, և ամէն բան վերջանում է:

91. Ա Խ Ա Ռ.

Չմեռուան պղտոր օրերն անցնում են. մեծ պասը բերում է իւր հետ Արարատեան դաշտի համար ջերմ և պայծառ արեգակը. ձիւները հալվում՝ առուներ են կազմում. գետերը բարձրանում են. գետինը կակղում, կանաչում է. հագար տեսակ բուսեղէնների ու բանջարեղէնների հետ՝ դուրս են գալիս գիւղացոց աշխատանքի քաղցր և կարևոր օրերը. երկրագործն իւր գութանն է սարքում և մածը բռնած՝ դաշտը հերկում. այգեգործը իւր բահն ու հատոցն է սրում և այգին մշակում, թաղած տեղից Ղազարոսի յարութիւնը տալիս մեռած խաղողի բարունակներին և հատոցն առնում, աւելորդ մատները կտրատում: Գիւղացի կանանց գործն էլ շատացաւ. առաւօտադէմ շուտ հաւաք-տեղակ են անում տունը և

մշակաւորների համար ճաշ-կերակուր պատրաստում, մատա-
ղահաս հարսների ու աղջիկների հետ ուղարկում հանդը կամ
այգին. հարսներին էլ պատուիրում են, որ հացը վերցնելուց
յետոյ՝ ազցան քաղեն իրիկուան բանւորների համար: Ասուա-
կանայքն ու անգործ ծերուկներն էլ ուրախացել են. ժամերն
երկարացել են, օրը երեք անգամ փայտը սիւն տալով ժամ
են գնում, «տէրողորմեան» քաշերով դուրս գալիս, և տէր-
տէրի ու իշխանների հետ քաղցր գրոցներ անելով տուն
դառնում, արեկող տեղերում նստում և Աստուծո թարիքը —
արեկ տաքութիւնը վայելում:

Բայց ահա մօտենում է վերջին շաբաթը և զիւղի քա-
հանան հրաւիրում է ժողովրդին, որ ամէն տարուայ պէս,
այս տարի էլ «Խառն հոգսը քաշեն»:

— «Օրհնեալ ժողովուրդ, քարոզում էր տէրտէրը վեց-
երորդ կիւրակէին. զիտէք որ մեր պապենական սովորութիւնն
է՝ գատիկ կիւրակէ առաւօտեան հայ քրիստոնեան պէտք է
ծէգելահան ախառի մտով բերանը բաց անի. շաբաթ երեկոյեան
նաւակատիկ ենք լինում, մսեղէն չենք ուտում. այն քրիստո-
նեան, որ ախառով չ'մասնաւորուի, ամբողջ տարին իրաւունք
չ'ունի մսի համ տեսնելու: Ախառի եզը որ կայ՝ հայ-քրիստո-
նէի նշանն է. մենք էլ հօ, փառք Աստուծո, հայ-քրիստո-
նեայ ենք: Իէ որ այդպէս է, ժամից յետոյ դռանը հաւա-
քուեցէք, երեցփոխանին ընկեր երկու մարդ ջոկեցէք, որ նո-
րանք ախառի համար փող հաւաքեն՝ գատիկ կիրակի մորթե-
լու համար: Աստուած ձեր քսակի բերանը բաց պահի. որ-
դիք, լիաբուռը տուէք, մի խնայէք, էլի ձեր վերայ պիտի
բաժանուի, աղքատ-տնանկ պիտի ուտեն, եթէ որ մի բան
էլ փողիցը կամ կաշուցը կըմնայ, այն էլ եկեղեցու, տէր-
տէրի բաժին կ'երթայ, էլի վարձքը ձերը կըլինի: Օրհնեալ
էք և օրհնեալ եղերուք, ամէն:»

Խէչանենց Խէչանը, թէպէտ ոչինչ բանի չէր խառնը-

վում, բայց իւր մէջ ուխտ էր անել, որ ամէն տարի ախառի
փող հաւաքողներից մինն էլ ինքը լինի: Այս տարի էլ իւր
պաշտօնը շատ արիութեամբ կատարեց:

92. Ո Ւ Խ Ս Տ Ս Ք Ն Ա Յ Ո Ի Թ Ի Ի Յ. Երկու մտ
— Կարգավառի շաբաթ օրն էր: Գարեգինն ու Սօսը կէս-
օրուան շոգի ժամանակ երեսների քրտինքը սրբելով, ձորամի-
ջի ջրումը լողացած, տնքալով, քրտնաթաթախ դուրս էին
գալիս ձորիցը: Հեռուից նկատեցին, որ ուխտաւորների մի
մեծ բազմութիւն երևանի կողմից ուրախ ու գուարթ ձի հե-
ծած՝ արշաւում են դէպի Ս. Կարապետի վանքը, գատարկե-
լով իրանց հրացանները և օգը թնդացնելով:

Երբ մօտ եկան սոցա, Գարեգինը ոչ մէկին չ'թողեց անց-
կենալու. քաշեց իրան ծանօթ բարեկամ Հրաչեայի ձիու սանձն
ու դիմեց դէպի իրանց տունը: Դռան առաջը ճանապարհ
հորդներն իջան ձիաներից և բակումը նստոտեցին մի կա-
պերտի վերայ, հով տեղում:

— Մի քիչ սառը ջուր չ'ունե՞ք, սասց Հրաչեան:
Իսկոյն ներքնատնից հանեցին մի այնպիսի սառը ջուր
որ կարծես Ջրօրհնէքին լինէր լցրած:

Հենց խմեց Հրաչեան՝ «Օխայ, սասց, ակդ օրհնուի. քո
պատճառ դարձողի հոգին դրախտական լինի. ես այսքան ման-
եմ եկել, լաւ ջրեր շատ եմ տեսել, բայց այս օրհնուած Աշ-
տարակի ջրի պէս մարսական ու քաղցր ջուր ոչ մի տեղ
չ'կայ: Վարդավառ շաբաթ օրն այսպիսի ջուր. երևանայ եր-
կիրը քանդես՝ չես գտնիլ. Աբարան շատ աղբիւրներ կան, Ա-
լադեազ շատ քաղցր ջրեր կան, բայց ոչ մէկը սորա պէս մար-
սական չէ. Ամբերթը գոված ջուր է, բայց սորա խումը
չ'ունի»:

— Մեռնի՛մ սուրբ Ականատեսի գորութեանը. նա մեր

գիւղի համար այս լաւութիւնն է արել, ասաց Գարեգինը. Կարբու ներքեւից գետիցը գաւազանն առել է, աղօթք անելով ճանապարհ է ընկել և առաջ գնալով դէպի ցած, ուր գաւազանը գետնին է դիպել, լայն առու է գոյացել, ջուրը հետն եկել է, ինչպէս որ ստուերը մարդու ետեւիցը. որտեղ ապառաժ քար է եղել, գաւազանով խփել երկու կտոր է արել, կամ միջիցը ծակել, ջուրը անցկացրել, մինչև բերել հանել է գիւղատեղը: Նոր յետոյ կամաց-կամաց մարդիկ են եկել, տեսել են՝ ջուր կայ, գիւղ են շինել, որ ահա այս անմահ Աշտարակն է: Ինքն էլ վերադարձել գնացել է Սաղմոսավանք՝ ճգնութիւն անելու. մեռնի՛մ նորա լոյս գերեզմանին. մենք նորան շատ ենք պարտական. նորա սուրբ գերեզմանը հիմա էլ Սաղմոսավանքի եկեղեցու մէջն է և մեզ համար աղօթք է անում:

Գարեգինը հիւրերին նստացրեց և զնաց կախանատնից լաւ, ընտիր խաղող դուրս բերեց, լուաց սառը ջրով ու դրեց նոցա առաջը. «Հրամեցէք, ասաց, ներեցէք, որ չեմ կարողանում լաւ հիւրասիրել ձեզ. տանը ոչ ոք չկայ, ամէնքը այգին են գնացել»:

Խաղողը ուտելուց և մի փոքր հանգստանալուց յետոյ՝ Հրաչեան ձայն տուեց. «Իէհ, տղէք ջան, վեր կացէք, մըթնում է արդէն, շնորհակալութիւն, սիրելի Գարեգին, Աստուած օջախդ հաստատ պահի»:

Ամէնքն էլ «ամէն» ասացին, ձի հեծան և դիմեցին դէպի Հանավանքը:

Հետեւեալ առաւօտը, արեգակը նոր էր ծագել, դեռ այնքան զօրութիւն չ'ուներ, որ մարդու աչքերը ծակծկէր, Աշտարակայ ուխտաւորներն էլ ճանապարհ ընկան: Ամուրիները խումբ-խումբ իրանց հացները կապել էին շալակներին ու առաջ էին գնում. պաս պահողներն էլ խնձորներ էին լցրել զրպանները և մուրացկաններին բաժանելով՝ վաղում էին որ

պատարագին հասնեն, սրբութիւն առնեն: Բազմութիւնը այնքան մեծ էր, որ քիչ էր մնացել՝ կանանց մի տուար Հանավանք հասնի, մինչդեռ միւս տուար դեռ նոր էր դուրս գալիս գիւղից: Երեսայքն էլ զրպանները խնձորներ լցրած, ձեռք ձեռքից բռնել էին ու կանանց առաջն ընկած վազում էին: Գարեգինն էլ մատաղացու ոչխարը մորթել էր տուել ու միսը լցրել մի մեծ կաթսայի մէջ:

Երբ տեղ հասան, պատարագն աւարտուեցաւ, պաս պահողները հաղորդուեցան: Սօսն էլ զնաց գործակալի մօտ, խնդրեց նորան, որ ժամարարին, միւս քահանաներին ու տիրացուներին հետն առած՝ գայ իրանց սեղանին:

Կանաչ խոտի վերայ սփռոցը տարածեցին ու սեղան բաց արին. ամէն բան կար, Աստուած բարութիւնն էլ այնտեղ էր: Հացկերոյթի վերայ լաւ ուրախ ժամանակ անց կացնելուց յետոյ՝ ուխտաւորներն սկսեցին կամաց-կամաց քաշուիլ գնալ: Մնացին պարտէզներում զուարճացող միքանի երիտասարդներ. սոքա էլ կամաց-կամաց գնացին ձորը, շորըհան եղան և կիսամերկ ընկան գետը. իսկ ո՞վ չէր ուզում իւր շորերի թըջուիլը, նորա վերայ ջուր էին ցանում՝ ասելով թէ. «Վարդավառ է»: Միմեանց այնքան թըջեցին, որ ջուրը ճլճլալով վերաններից թափվում էր: Լողանալը վերջացնելուց յետոյ, գետումը ձուկ բռնելով գնում էին դէպի Աշտարակ, որ այնտեղ դուրս գան, զնան այգիներն ու դարձեալ մի լաւ ուրախ ժամանակ անց կացնեն:

93. ՈՒՒՏԱՒԵՆԱՑՆԵՐԻ ՄԱՍԼԱՀԱԹԸ.

Մողնու ուխտաւորներն իրանց ճլվստան սայլերով փոքր առ փոքր էջմիածնի պարիսպը, դրսի բակը, թղթարանի առաջը լցվում են: Սուրբ Գեորգի ասոնի շաբաթը, քանի մու-

Թը գետինն առնում էր, այնքան Մողնու ուխտաւորը պա-
կասում էր, Եջմիածնինն աւելանում: Դո՛ւր ծան մագմիս
պայ Էնուսը ճանապարհորդներն այս ուխտին երկու փա-
փագ են առնում. առաջինը սուրբ Քէորգն է, որ Աշտարակից
երկու ասպարէզ վերև, Մողնի գիւղումը պահապան Հրեշտա-
կի պէս հսկում է Եջմիածնայ գաւառի և Արարատեան
դաշտի գիւղերի վերայ: Երկրորդը մեր Մայր Աթոռն է, որ
Սուրբ Քէորգի շնորհիւ ասենք, թէ մի ուրիշ մտքով՝ այսօր
է կատարում իւր ուխտը: Եւ մի անգամ արգոյս զգմանը
Ղարսի և այլ ցտեղերի ջերմեռանդ հայ ժողովուրդը,
թէպէտ երեք գանաղան տէրութեանց հպատակ, այդ մի իրա-
ւունքն են ձեռք բերել շատ դժուարութիւնով, որ տարէնը
մի անգամ իրանց թող է տրուել՝ վայր ձգել երեսի վերայ
ամէն գործու գնալ իրանց փղձը կատարել, սուրբ Քէորգի
ու Եջմիածնի հոգեբը համբուրել: Եւ մի անգամ մի անգամ
Շատ կարելի է, որ այս ուխտասերներից շատերը սրտանց
էլ փափագին՝ Յօշականի հանդովն անցկենալին, մեր Մես-
րովբ բազմաշխատ թարգմանչին ևս մի բարև տալ, բայց ինչ
հարկաւոր է իրանց նեղութիւն պատճառել, մի ժամաչափ
տեղ մէկ էլ ճուռիլ ճանապարհից: Սուրբ Մեսրովբն անյիշա-
շար է. նա կրներէ իւր որդոց ասերախտութիւնը. նա ձե-
ռըն առ Աստուած ուղղած, բարեխօս է Հայոց ազգի գոյու-
թեան համար. նորա միակ աղաչանքն այս է, որ քանի աշ-
խարհս կայ, նորա հետ էլ մշտնջենաւորութիւնը տաժանակիր
աշխատանքի քաղցր պտուղը, հայերէն այլ ուր էնր: Մես-
րույը մեզ համար այդ է աղօթում, թէ և մենք շատ սակաւ
ենք ուշք զարձնում այդ սրբազան աւանդն անմահացնողի
վերայ:

Քանիքանի սուրբեր ունինք, որոնց տարէնը մի, եր-
կու, երեք օր ենք յատկացրել և ջերմեռանդութեամբ ուխտ
ենք գնում. իսկ Մեսրուպ թարգմանիչը, որ ոչ միայն լոկ

սուրբ էր, այլև մեր ազգին ամենամեծ ծառայութիւն մա-
տուցանող անձն, տարէն տասներկու ամիս աչքը կթած Յօ-
շականումն սպասում է, որ տեսնէ թէ երբ իւր սիրելի զա-
ւակներից մինը առանձնապէս մի օր իրան համար կըզոհէ
և իւր վկայարանը ուխտ կըգայ: Բայց շատ տարիներ են
անցնում և այդ չէ պատահում:

Հարիւր տարի սորանից առաջ, Մողնու սուրբ Քէորգի
տօնին, Սուրբ Մեսրովբի վկայարանի սև քարերն իրանց դի-
մացից անցնող բազմութիւ ուխտաւորներից հետևեալ խօսակ-
ցութիւնն էին լսում. ճատտայ յիտարայտ զյցմառ ճամբ

— Ապէր, Օսէփ ապէր, մի աչքդ դէպի այն կողմը
զցիր, քեզ մատաղ գնամ տեսնում ես էն ժամը, որ երևում
է, էն որ սուրբն է:»

— Այ՛ք, հասկացողութիւնդ քեզ խռով կենայ, պատաս-
խանում է Օսէփ ապէրը. մի թէ չես իմանում, որ նա թարգ-
մանիչն է:

«Քո հօրն ողորմի, ապէր, հլա մի հասկացրո՛ւ՝ էդ
թարգմանիչն է մեծ, թէ Սուրբ Մողնին, մեռնի մ նորա զօ-
րութեանը», մէջ է մտնում երրորդը:

— Իէ Մողնու չափ ինչք՝ կըլինի, փոքր ինչ մտա-
ծելով և մտքի մէջ վճռաբար համեմատութիւն անելով, բա-
ցատրում է Օսէփ ապէրը. աղա Մողնին որ կայ, բոլոր սրբ-
բերի գլուխն է. մենակ սուրբ Մարիամ Աստուածածինն է
նորանից մեծը, մնացողները ոնց որ քեօխվի կշտին գիւղի
զղերը:»

Ահա այսպիսի գնահատութիւն ունէր անմահ Մեսրուպը
հայ ուխտաւորների, հայ գիւղացիների աչքում հարիւր տա-
րի առաջ: Եւ մինչև այսօր էլ նորան չեն հասկացել, նորան
չեն գնահատել:

94. ՆԱԽԱՊԱՇՏՈՐՄՈՒՆՔ.

188... Թուականի մարտ ամսի 9-ն էր: Կէս օրը մօտ էր և արեգական ճեռուցիչ ճառագայթները սփռուելով գիւղի շրջակայ ձիւնոտ դաշտերի վերայ՝ անտանելի կերպով խտրտացնում էին մարդկանց աչքերը: Տների և մարագների դռների առաջ, չոր կտուրների վերայ մանաւանդ, ոմանք կանգնած, շատերը ծալապատիկ նստոտած, հարկերաւոր գիւղացի՝ տղամարդ և կինարմատ, մեծ և փոքր, ակնապիշ դիտում էին այդ օրը իրանց գիւղը ժամանող արագիւր, որը բազմած էր իրան փնջաձև բնի վերայ, մի երկայն գերանի գլխին, գիւղի արևմտեան ծայրում: Գիւղացիների բոլորի երեսներն էլ առհասարակ ուրախութեան նշաններ էին արտայայտում: Ծերերն էին մենակ, որոնք իրանց կարճատեսութեան շնորհիւ չկարողանայով տեսնել արագիւրը, անդադար այլ և այլ հարցմունքներ էին անում, թէ արդեօք ճիշդ է, ջահիլներն իսկապէս տեսան արագիւր բերած կանաչ խոտը, մի գուցէ կանաչ օձը կամ մողէսը նոքա կանաչ խոտի տեղ ընդունած լինին, արդեօք որեիցէ արեան նշան չտեսան ջահիլները արագիւր կտուցին: Կանաչ խոտը մեծ էր, թէ փոքր, հնդեր կային նորա վերայ... Այս բոլոր հարցմունքներին գոհացուցիչ պատասխան ստանալով՝ սրատես ջահիլներից՝ կարճատես ծերերը նոյնպէս ուրախանում էին: Հաւաստիանալով արագիւր բերած բարեգուշակ նշանին և հետևաբար առաջիկայ տարումը լինելիք երկրի պտղաբերութեան և առատութեան՝ գիւղացիք հետզհետէ կտուրներից ցած էին իջնում պատկից քարեայ նեղ սանդուղների վերայով, ուրախութիւններէցը միմեանց հրելով-հրըշտկելով, միմեանց հետ զանազան կատակ ու ծաղրածութիւններ անելով: Կէս ժամ չանցած՝

Կարգախի գրեթէ ամէն մի տան առաջ, երկայն սրահները մէջ, սկսուեցաւ գիւղական կեանքի գործունէութիւնը: Գիւղացիներից ոմանք մարագից դուրս բերելով մաճն ու գուլթանը, մեծ եռանդով սկսեցին սրել դոցա խոփը, կռել, կոփել այդ գործիքների երկաթեայ զանազան մասերը. ոմանք բակի միջի թաւերից վէր բերելով լծկան եզների և գոմէշների լուծն ու սամիքը՝ մաքրոտում և կապկպում էին. ուրիշները մտնեալ ու դերանդի սրում, յեսանում, փոցիխ ու եղանի ճանկերը փոխում, տաշում, սայլ և սայլակի ցցերն ու անիւներն անցկացնում, դէսուղէն շուռ տալիս, պտըտեցնում, սերմնացուցորենի և զարու ամբարների դռները բաց անում, աչքից անցկացնում, շոյում ու շոյշոյում այնտեղ եղած հացահատիկները:

Գարնանային յորդ անձրևների շնորհիւ դաշտերի խոտը, անցանք արօսն ու «լաֆը» այնքան առատ էր եղել այս տարի, որ գիւղացոց ուրախութեանն ու աշխատութեանը չափ չկար: Իսկ երբ նոքա մտաբերում էին ցանքերի առաջիկայ առատութիւնը ևս՝ կամայ ակամայ մի ներքին յարգանք էին գգում դէպի արագիւրը, որը այդ միջոցում՝ գիւղի հարաւարևմտեան կողմում ձգուած ընդարձակ ճահճային խոտոցում օրն ի բուն թրև գալով, աներկիւղ և առատ-առատ իրան որսն անելով, իրիկնապահին գալիս էր և առօք-փառօք ձագուկների մօտ նստում:

Օգոստոսն եկել հասել էր, բայց դեռ անձրև չկար ցանքերը թէև առատ էին, բայց լաւ ատոքացած ու բարձրացած չէին: Կարգախի ամբողջ հովիտը ծածկող հացաբոյսերի գլուխներն արևի այրող ճառագայթների առաջ չորացել, ձկուել ու փոնարհուել էին: Իւրաքանչիւր գիւղացի դիտում

և վկայում էր որ այդ տարին յարդը սակաւ կըլինի, որովհետեւ երաշտութեան պատճառով ցանքերը կարճ են մնացել: Եթէ մինչև վարդավառ գոնէ մի երկու անգամ անձրև չ'գայ, հացահատիկների բանն էլ պրծած կըլինի և փոխանակ առատութեան ու աժանութեան, սակաւութիւն և սղութիւն առաջ կըգայ: Շատերի, մանաւանդ ջահիլների մէջ՝ այն յոյսն ու հաւատը, որ ունէին նոքա գէպի արագելը և նորա բերած բարեգուշական նշանը, սկսած էր թափանսուիլ, կասկածի ենթարկուիլ: Բայց փորձառու ծերերը դեռևս աշխատում էին հերքել ջահիլների կասկածը: Երաշտութեան միակ պատճառը հինաւուրց մարդիկը մեկնում էին իրանց մեղքերի շատանալով և գիւղական կենցաղավարութեան զեղխանալով:

Բայց որքան էլ աշխատէին ծերերն իրանց մէջ արմատացած նախապաշարմունքը՝ ճշմարտութեան տեղ ծախել, այստեղամենայնիւ տարուայ վերջին իրանք էլ համոզուեցան, որ զատարկ բաների հաւատ չ'պէտք է ընծայել: Այս թուակաշինն Կարգախի և շրջակայ գիւղերի արտերը համարեան ամբողջապէս ոչնչացան՝ մասամբ երաշտից և մասամբ անձրևախառն կարկտից:

95. ԲԱՌԱԽԱՂ ԵՒ ՇՈՒՏԱՍԵԼՈՒԿ.

Միանգամ, երբ մայիսեան զեղեցիկ հանդարտ երեկոյ էր, երբ պարզ երկնքի լուսինը և աստղերը ձգել էին իրանց լոյսը Ղոյթուլի (Դարալագեագում) կանաչագորգ այգիների վերայ, երբ Ալագեագ գետը գիւղի մօտ, ջրաղացի առաջ, հանդարտ օդի մէջ տարածում էր իւր խոխոջման ձայնը, գիւղի միւս ծայրում լսվում էին մանր երեխանց ծիծաղ, երգ և այլ անորոշ ձայներ, որ մերթ հանդարտվում էին և մերթ կրկին սփռվում: Ես թողնելով իմ մառախլապատ սենեակը՝

զնացի դէպի մանուկները: Այդպիսի դէպքում մի անծանօթ մարդու հերկայութիւնը կարող էր խանգարել մանուկների զուարճութիւնը, վասնորոյ ես ընտրեցի մի այնպիսի տեղ, որ անյայտ մնայի խմբից, բայց կարողանայի ուշադրութեան առնել նորանց արարմունքը և խօսակցութիւնը:

Երեսուների չափ մանուկներ, Տից մինչ 15 տարեկան, ժողովուրդ էին մի տան պատի տակ, իրանցից սորան կամ նորան հրում էին, միմեանց վերայ ծիծաղում և մինչև անգամ շատ կոպիտ կերպով հայհոյանքներ էին թափում: Հայհոյելը գիւղացի մանուկների ամենավատ սովորութիւններից մինն է:

— «Տօ, տղայք, եկէք բառախաղ ասենք», ձայն տուեց նոցանից մինը:

«Եկէք, եկէք» ձայն տուին միւսները:

— Մէկն առաջարկեց. «Ասա, ցախաւելը գցեմ մարագ»:

Միւսը պատասխանեց՝ «Ուտես կովի կարագ»:

Յաջողակ և շուտ պատասխանի վերայ մանուկներն ուրախացան և իբրև նշան գոհունակութեան, ամէն կողմից կրկնեցին պատասխան տուողին. «Հայ ջան, Հայ ջան»:

— Ասիր կոնք, առաջարկեց մի ուրիշը:

— Աչքիդ վերևը յօնք, կրկնեց պատասխանը:

— Ասա կանանչի:

— Գրողը քեզ կանչի:

«Հայ ջան», ձայնեցին շատերը, ծափ տուին և ծիծաղեցան: Բառախաղը երեխաների համար կենդանի զբաղմունք դարձաւ. ամէնքն սկսեցին կարգով առաջարկութիւններ անել և լուծել առաջարկածը:

— Ասա մէկ:

— Երեսդ է շէկ, գլուխդ քաշեմ լէկ (կաշի, մորթ):

— Ասա երկու:

— Կերածդ է ձու:

— Ասանք երեք: — Կողքը քերենք: — Ասանք չորս: — Հաց կեր զնա հորս: — Ասանք հինգ: — Աչքը մտնի լինգ: — Ասանք վեց: — Մեծ նանը քեղ խտտեց, գլխիդ ջուրստ քամիկեց, ծղվոցդ վեր արեց: — Ասանք եօթը: — Առնես հորդ բոթը, բերանդ թիու կոթը: — Հայ, ասանք ութ: — Ուտես մի կողով թուփ: Բողազան լուրթենից յետոյ՝ կրկին շարունակեցին: — Հայ, ասանք տասը: — Դու ինքդ ես թարսը, ուտես թանկ սպասը, վատ մարդ է քո հարսը, վկայ է սուրբ մասը, արագ-արագ կրկնեց պատասխանը: — Հայ, ասանք հաց: — Բերանդ բաց, վազի ջաղաց: — Հայ, ասանք քրինձ: Այս առաջարկութեանը ոչ ոք իսկոյն պատասխան չ'գտաւ և ընդհանուր կարծ լուրթենից յետոյ, առաջարկողը, ինչպէս պահանջում է կարգը, նորից կրկնեց. «Հայ, ասիր բերինձ:» — Մտտալ լինիս ինձ, պատասխանեց մինը և ամէնքը ուրախ-ուրախ ծիծաղեցան: — Հայ, ասանք պանիր: — Ոտներդ հանիր, ճախրակը մանիր, ձեր տանը բանիր: — Հայ, ասանք երթանք ձեր տունը: — Ուտենք մածունը, քանդենք ժամտունը, կրակ տանք սիւնը:

— Հայ, ասանք հաց էր: — Դուները բաց էր, աչքերդ թաց էր, մարդի զուրցած էր, մանուկ կըլացէր: — Հայ, ասանք ձիւն կայ: — Տներումը սիւն կայ, ճնճողակին բռն կայ, աչքերին քուն կայ: Այսպէս երկար ժամանակ մանուկները զուարճանում էին սուր առաջարկութիւններ անելով և պատասխաններ տալով: Բայց բառախաղը, որ սկզբումը սաստիկ դրաւել էր նոցա, փոքր առ փոքր թուլացաւ և մի րոպէչաչափ բոլորը լուցին, կարծես ձանձրանալուց: Ընկերներից մինի առաջարկութեամբ խաղի տեսակը փոխուեցաւ: Սկսուեցան շուտասելու կերպեր: — Տղէք, ով կարող է ձեզանից շուտ-շուտ ասել. «ձուկ գցեմ; ձուկ կուլտամ, մուկ գցեմ, ձուկ կուլտամ»: Շատերն սկսեցին կրկնել: Մանուկների կրկնոցը երկինքն էր հասնում մանաւանդ, երբ շուտ ասելու ժամանակ, ձուկ կուլ տալու փոխանակ մուկ էր կուլ տալիս ասողը: — Ով կարող է ասել՝ գետի այն կողմը մի աղուէս «ես չիր ուտեմ, նա փթիր, նա փթիր ուտի ես չիր»: — Սկսեցին արագ-արագ կրկնել վերջին խօսքերը: Ով որ ընտելացած չէր, շուտ-շուտ սխալվում էր. իւր ուտիլին աղուէսին էր տալիս, իսկ աղուէսի ուտիլին ինքն էր անուշ անում և ընկերներին ծիծաղու կտորում: Մինն առաջարկեց կրկնել հետեւեալ պարբերութիւնը՝ «Ուն ելաւ ուռի ծառը, ուլի ձեռով ուռ ոլորեց»: Միւսն առաջարկեց կրկնել. «Տէր Կարապետեց տանձի ծառին, երկու ծանր տանձ կայ ծէրին»: — Երրորդն ասաց. «Սեխովը թուչեմ սեխ ուտեմ, ցեխովը թուչեմ սեխ ուտեմ»:

96. Հ Ա Ն Ե Լ Ո Ի Կ Ն Ե Ր .

Տարգմանք իրոցսն ից թանկ յոգնացա ից թագ զյոցմոս

—Տղայք, եկէք Հանելուկ ասենք, ձայն տուեց մանուկներից մինը:

—Ասենք, ասենք, ասենք, պատասխանեցին շատերը:

Ես ուրախ էի, որ գիւղական մըջիւնանման այդ անգրագէտ բանաստեղծները կամենում են արտայայտել իրանց Հանճարը, խելքը, սրամտութիւնը: Գիւղական երեխաները Հանելուկների անսպառ աղբիւր են, նոքա երեկոյեան ժամանակ Հանելուկներ ասելու համար հաւաքվում են մէկ տեղ և երկու խումբի բաժանուելով՝ մէկ մէկու առաջարկութիւններ են անում:

Այսպէս և այժմ իմ զննած մանուկները երկու բաժին եղան և Հանդարտութեամբ մի բաժինը նստեց միւսի դէմ: Մի բաժնի առաջարկած Հանելուկները լուծում էին միւս բաժնի անդամները և փոխադարձաբար իրանք առաջարկում: Կարգը և խաղաղութիւնը պահպանելու համար փոխադարձ երդումով պայմանաւորուեցին, որ ոչ ոք անկարգութիւն չ'անի:

—Ականջ դրէք, ինչ եմ ասելու, ձայն տուեց բաժնի անդամներից մինը:

—Ասո՛ տեսնենք, պատասխանեցին միւս բաժնից:

—Էն թնչն է որ՝ կարմիր թագին ընկել է սև թագու լետեր:

—Էդ ով չէ իմանում, որ կրակն է. կարմիր թագին կրակի բոցն է, սև թագին էլ ծուխն է:

—Էն թնչն է որ՝ խալին փռեմ, լազեանը (կոնք) դնեմ, նուշերը ցրուեմ:

—Խալին երկինքն է, լազեանը լուսնիակն է, նուշերն էլ աստղերն են:

—Էն թնչն է որ՝ մէկ տուն ունիմ, սիւն չ'ունի:

—Էդ էլ գիտենք:

—Հո՛, գիտես, դէ ասո՛ տեսնենք:

—Էդ ով չէ իմանում, որ ամպն է. Աստուած այնպէս է շինել, որ առանց սիւն կանգնում է:

—Էն թնչն է որ՝ երկար աղիք, ծայրը ծաղիկ:

Մանուկները մտածման մէջ ընկան: Բաւականաչափ լրձելուց յետոյ՝ նոքա ձայն տուին. «Չիմացանք, լաղթուեցանք, ասացէք տեսնենք»:

—Չէ, մինչև մի քաղաք չ'տաք չենք ասիլ:

—Տալիս ենք, հը, Երևանը ձեզ:

—Ուտեմ, խմեմ Երևան, հազնեմ-մաշեմ Երևան, նժոյգ ձին հեծնեմ, քաղաքի մէջ ման-ման անեմ, թշնամիներիս աչքը հանեմ, ընկերներիս հետ ես մի մեղրահոր ընկնեմ, գուք մի ցեխահոր.—իմ ասածը մոմն է, ծայրի ծաղիկն էլ վառուած տեղն է:—Դէ հիմի դուք ասացէք:

Յաղթողները լռեցին: Յաղթուողներն սկսեցին:

—Էն թնչն է որ՝ նեղլիկ, կլորուկ, մէջը լի կարմիր հուլունք:

—Դա նուռն է:

—Էն թնչն է որ՝ քեզ տուի, կպաւ:

—Անունն է, որ մկրտելիս կրտան, մարդուց կըկպչի:

—Էն թնչն է որ՝ երկու եղբայր մի սարի լանջին, որքան աշխատում են, միմեանց չեն տեսնում:

—Դոքա աչքերն են, որ միմեանց չեն տեսնում:

—Էն թնչն է որ՝ երկու տուն է մի սիւն:

—Երկու տունը քթածակերն են. մի սիւնը նրանց միջի պատն է:

—Էն թնչն է որ՝ մուլթը տուն, Դաւիթը քուն, երկաթէ սիւն:

—Մուլթը տունը թուանքն է, Դաւիթը գնդակն ու վառօղը, երկաթէ սիւնն էլ ճիպոտն է:

—Էն թնչն է որ՝ մի ծառ ունիմ, երկու թուփ ունի՝ մէկը սև, միւսն սպիտակ:

— Գիշեր-ցերեկն է:

— Էն քննն է որ՝ մէկ բան ունիմ ճիճան է (զգզգուած), ճիճանի տակը մէյրան է, մէյրանի տակը բաժակ է, բաժակի տակը զուռնայ է, զուռնայի տակը մարագ է, մարագի մէջը ուրագ է:

— Զ'իմացանք, բալամ, աստեանենք, պատասխանեց հակառակ կողմը:

— Ի՞նչ էք տալիս, որ ասեմ:

— Մի գիւղ կըտանք:

— Չէ, մենք քաղաք ենք տուել, քաղաք էլ կ'աւանենք:

— Լաւ, լաւ, Գիւմրին ձեզ տուինք:

— Ուտեմ, խմեմ Գիւմրին, հագնեմ-մաշեմ Գիւմրին, աջ գնամ, գործս աջողի, ձախ գնամ, բանս շինուի. նժոյգ ձին նստեմ, Գիւմրու մէջ մտնեմ, թշնամուս աչքը հանեմ. ես նի ըլիմ, թախտին նստեմ, դուք վէր գաք, տափին նստէք, մեզ դուր ու ծառայ ըլէք: Գէ հիմի լսեցէք ու հասկացէք.

— Ճիճանը զլուխն է, մէյրանը ճակատն է, բաժակն աչքերն են, զուռնեն քիթն է, մարագը բերանն է, ուրագն էլ ատամներն են:

ՄԱՆԿԱԿԱՆ ԽԱՂ.— «ՀՍ՝ ԳԱՆԳԱԼԱՅ».

— Տղայք, եկէք «Հճ գանգալայ» խաղանք, ասաց մանուկներից մինը:

«Եկէք խաղանք», պատասխանեցին միւսները և ժողովուեցան առաջին խօսողի շուրջը:

— Ես մայր կըդառնամ, ասաց առաջինը և ձեռն առաւ ոլորած ու լախտ շինած գօտիկը: Նա կարգով կանգնացրեց բոլոր խաղացողներին՝ թէ մեծ, թէ փոքր, կանգնեց նոցա դիմացը և առաջարկեց գանազան խնդիրներ՝ հանելուկի ձևով: Ամէն մի խնդիր առաջարկելիս՝ մայրը լախտի

վերայ կամ ձեռքով ցոյց էր տալիս նորա լատկանիշները: Հճ գանգալայ խաղի մէջ առաջարկած խնդիրները բոլոր կենդանիների մասին է լինում համարեա. մայրը ցոյց է տալիս մտադրած կենդանու մասերը և ամէն անգամ խաղակիցները նորա խօսքին պատասխանում են «Հճ գանգալայ-գանգալայ» բացականչութեամբ:

Այս անգամ էլ մայրն սկսեց:

— Հճ գանգալայ-գանգալայ.

Մեր տանն ունինք մի թրուշուռ,

Թեւեր ունի խիտ նախշուռ,

Նըրա գլխին մի պըսակ,

Եւ մի միրուք կոյի տակ:

Խաղակիցները՝— Հճ գանգալայ-գանգալայ:

Մայրը՝

Լուսարէմին նա կանգնած

Թըրփըրտում է ու երգում,

Ողջ աշխարհը իւր ձայնով

Քընտեղից զարթեցնում:

Խաղակիցները՝— Հճ գանգալայ-գանգալայ:

Այնուհետև մանուկները մտածմունքի մէջ ընկան. ամէն մէկը կամենում էր, որ ինքը լուծէր խնդիրը: Մայրը շարունակ անցնում էր կանգնած շարքի առաջևից և լախտով խփում էր նոցա ձեռքին ու հարցնում: «Աերջապէս մանուկներից մէկը բացականչեց. «Աքաղաղն, է, աքաղաղը»:

Մայրը զլիտով արեց և լախտը տուեց գուշակողի ձեռքը:

— Ձուր տո՛ւր-բշի՛ր, ասաց նորան մայրը:

Մանուկը վերառաւ լախտը և սկսեց հալածել միւսներին. նա որին հասնում էր, լախտում էր անխնայ:

Մայրը՝— կորե՛կ, կորե՛կ, կորե՛կ:

Մանուկը շարունակում է հալածել:

Մայրը՝— Հաճա՛ր, հաճա՛ր, հաճա՛ր. գարի՛, գարի՛, գարի՛:

Մանուկը հայածում է ու հայածում:

Յանկարծ մայրը կանչեց յետեւից. ցորե՛ն, ցորե՛ն,
ցորե՛ն:

Այդ միջոցին բոլոր մանուկները յետ դարձան և ընկան
հալածողի յետեւից. նա էլ ամենայն ուժով սկսաւ փախչիլ դէ-
պի հօբանը—մօր կանգնած տեղը: Մանուկներից մինը՝ հօբա-
նին չ'հասած, խփեց նորա մէջքին: Հալածողը խաղը տա-
նուլ տուեց. եթէ նա կարողանար հօբանը հասնել՝ չ'բռ-
նուած, ինքը պէտք է մայր դառնար. իսկ այժմ մայր դառա-
նա, որ նորան հասաւ և լախոր ձեռքիցն առաւ:

Խաղը նորից սկսուեցաւ:

Նոր մայրն առաջարկեց հետևեալը.

— Հա՛ գանգալայ-գանգալայ.

Մի կենդանի չորս ոտով,

Ինքը ծածկուած խիտ մազով,

Առանց մարդու չէ գնում.

Ոչ դաշտ, ոչ սար եւ ոչ գոմ.

Նորա միսը ուտում է

Թէ մարդ, թէ շուն, թէ գազան,

Նորա մորթուց կարում են

Տաք մուշակներ ձմեռուան.

Իորանք շատ են մեր երկրում,

Մեզնից երբէք չեն փախչում,

Նորանց յաճախ կրտեսնէք,

Կանաչ խոտ են արածում:

Ատէք տեսնեմ ձեզանից

Որն է ասածս իմանում:

Վ Ե Ր Ձ:

ՊԵՆՏԻՆԱԿԱՆ ԳՐԱՎԱՃԱՌԱՆՈՅԻ ՀՐԱՏԱ-
ԲԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

1.	Տէր-Վ. Լանգեան՝ Մայրենի Լեզու. ա. տարի.	35 Է.
2.	» » » » ր. տարի.	40 Է.
3.	» » » » գ. տարի.	45 Է.
4.	» Մայրենի լեզուի բերակ. տարեբքք մ. ա.	30 Է.
5.	» » » » մ. բ.	50 Է.
6.	» Բացատրութիւն Մ. Լեզուի ա. տարուայ	60 Է.
7.	Հայորդի՝ Սրբ. պատմ. Հին Կտակարանի.	50 Է.
8.	» » Սրբ. պատմ. Նոր Կտակարանի	50 Է.
9.	Աղայեանց՝ Ուսումն Մայրենի Լեզուի. ա. տարի	25 Է.
10.	» » » ր. և գ.	45 Է.
11.	» Անասիտ, Հին զրոյց	50 Է.
12.	Տէր Ստեփանեան՝ Սկզբունք բր. հաւատոյ	50 Է.
13.	Ս. Մանգինեան՝ Սզգային Ընտ Աշխարհ.	25 Է.
14.	» Եզգ. Գիւցազ. Աշխարհ.	30 Է.
15.	» Նահապ և Հայր. Աշխարհ.	65 Է.
16.	» Բացատրութիւն Ընտ. Աշխարհի	75 Է.
17.	» Հենչէլի թուար. խնդիրներ մ. ա.	40 Է.
18.	» » մ. բ.	50 Է.
19.	» Աեանքի հանգ. համ. թուարան	75 Է.
20.	Պոստանեան՝ Ծաղկաբաղ, շրջան Ա. (գրաբար).	25 Է.
21.	» Ծաղկաբաղ, շրջան Բ. (գրաբար).	60 Է.
22.	» Ծաղկաբաղ, շրջան Գ. (գրաբար).	40 Է.
23.	» Գրաբարի հոլովումը	15 Է.
24.	» Գրաբարի խոնարհումը	25 Է.
25.	» Նախաշաւիղ (մամուլ տակ).	— —
26.	Վարձեկեան՝ Գոսադիրք թուարանութեան	70 Է.
27.	Զ. Գ. և Մ. Պ. Փողովանու թուարան. խնգ. մ. ա.	35 Է.
28.	» » մ. բ. կոտորակներ	45 Է.
29.	Եյվաղեան՝ Նախակրթանք, մ. ա.	40 Է.
30.	Տէր-Գաւթեան՝ Русск. слово	50 Է.
31.	Агнiewъ. „Первый шагъ“	45 Է.
32.	Եղիշէ ըստ Անձեացեաց օրինակի 1 ո. և	80 Է.
33.	Захаровъ. Сборникъ примѣровъ для пись. исчисл. пия.	20 Է.
34.	Սիմեոնեան՝ Աշխարհագրութիւն, մասն բնական.	60 Է.
35.	» » մասն Բաղաբական	60 Է.

Վերջիշեալ գրքերը գումարով կանխիկ գնողների համար
նշանաւոր զեջումն կըլինի:

Համբ

48129-
5-40

2013

4580

« Ազգային գրադարան

NL0063125

